

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BALASSA JÓZSEF

LIII. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1924.

A MAGYAR NYELVÖR KIADÓHIVATALA.

A Magyar Nyelvőr 1924. évi dolgozótársai.

Adám Imre

B. M.

Balambér

Balassa József

Bán Aladár

Barcsai Károly

Bebesi István

Beke Ödön

Bocsári Kálmán

Bonkáló Sándor

Borsodi László

Braun Soma

Cz. A.

Dénes Szilárd

Fokos Dávid

Földi Sándor

Halmi Bódog

Kardos Albert

Karl Lajos

Kelemen Béla

Kertész Manó

Kúnos Ignác

Löw Immánuel

Ij. Radványi Sándor

Rubinyi Mózes

Schmidt József

Schwartz Ármin

Simonyi Zsigmond

Spitzer Leó

Sz. J.

Trostler József

V. I.

Verő Leó

Zolnai Gyula

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

	Oldal
<i>Balassa József:</i> A magyar tolvajnyelv legrégibb emléke	5
<i>Bán Aladár:</i> Setälä Emil	3
<i>Bebesi István:</i> A mondatok jelentéstana	15
	A komikus, humoros és szatirikus stílus nyelvi és logikai formái
	69
<i>Beke Ödön:</i> Sötét	12
	Sivatag
	67
	Fészekfentő
	103
<i>Fokos Dávid:</i> Szótárirodalmunk történetéhez	74
<i>Gárdonyi</i> A helyes magyarságról	40
<i>Karl Lajos:</i> Peták	42
<i>Kelemen Béla:</i> Észrevételek az új akadémiai helyesírásról	105
<i>Kertész Manó:</i> A jelzős kifejezések történetéhez	33
<i>Lőw Imánnuel:</i> Ágai szöszedet	59, 89, 128
<i>Mikszáth K.:</i> A helyes magyarságról	40
<i>Rubinyi Mózes:</i> Ágai stílusáról és nyelvéről	37
<i>Schmidt József:</i> Az ősi-iráni o kérdése	8
	A magyar szekér és szanszkrit áakata
	99

Irodalom.

Schmidt József: A nyelv és a nyelvek. (<i>Braun Soma</i>)	19
Ernst Lewy: Tscheremissische Grammatik. (<i>Fokos Dávid</i>)	21
Fülöp Zs. Természettudományi Műszótár. (V. I.)	21
Leo Spitzer. Italienische Umgangssprache. (B. J.)	21
Új könyvek a nyelvtudományról	22
Barát Ármin: Két új verses fordítás. (<i>Trostler József</i>)	44
Brugmann: Verschiedenheit der Satzgestaltung. (<i>Schmidt József</i>)	45
Jespersen a nyelvtudományról. (<i>Balassa József</i>)	76
O. Gabányi János: A katonai magyar nyelv. (<i>Dénes Szilárd</i>)	79
Gawronski: Quelques drames indiens. (<i>Schmidt József</i>)	80
Hatzfeld: Vergleichende Bedeutungslehre. (<i>Balassa József</i>)	112
Tedesco: Westiranische Turfantexte. (<i>Schmidt József</i>)	113
Szirmay: A magyar tolvajnyelv szótára. (<i>Rubinyi Mózes</i>)	114
Petrov: Magyarország néprajzi térképe. (<i>Bonkáló Sándor</i>)	114
Könyvek és folyóiratok	23, 48, 80, 115

Gyászjelentések.

Giesswein Sándor	23
Szily Kálmán	116
Lehr Albert	116

Nyelvművelés.

	Oldal
Országos Néptanulmányi Egyesület 24	Zolnai Gyula: Lej és szokol... 81
A magyar nyelv a mai irodalomban 24, 53	Olvasás közben... 53, 83
Bocsári Kálmán: Férges gyümölcs és kukacos gyümölcs... 25	Dénes Sz.: A budapesti tudományegyetem és a helyes magyarság 84
Schwartz Ármin: A helyes magyarság és a korrektor ... 25	Bocsári Kálmán: Következetlenség a gyárák elnevezésében... 85
Keresk. iskolai tanár: Számnevek és pénznemek. ... 27	Kardos Albert: Egyiszony ... 117
Kardos Albert: Dugonics András és a lakásinség ... 29	Borsodi László: Meghány, megvet 118
Kérdések ... 29	Kelemen Béla: Alamuszi ... 119
Balassa József: A kereskedelmi nyelv magyarsága ... 48	Földi Sándor: Az Akadémia és az akadémiai helyesírás ... 119
Zolnai Gyula: Turánok és turániak 50	Jármű vagy járómű ... 120
Kardos Albert: „Boldogháza” magyarsága ... 52	Cz. A.: A rádió magyar kifejezései 120
	Kelemen Béla: Felértékel. Repülőhid 121
	Sz. J.: Magyartalanság a ragozásban 122
	Felelet hozzánk intézett kérdésekre 123

Magyarázatok.

Barcsai Károly: Tallózás régi sorok között. II. ... 30	Ifj. Radványi Sándor: Tájszók ... 57
Zolnai Gyula: Az Oklevél-Szótárhoz... 31 55	Bocsári Kálmán: Papkéve és tolvajkéve ... 58
Spitzer Leó: Pótlások ... 32	B. J.: Nyelvtörténeti adatok ... 58
Simonyi Zsigmond: Szómagyarázatok, adatok ... 54	Kúnos Ignác: Beráber... 85
B. M., B. J.: Adatok a gyermeknyelvből ... 54	Simonyi Zsigmond hátrahagyott kéziratai ... 86, 123
Schmidt József: Árja-magyar egyeztetések ... 55	Kelemen Béla: Sasóka, sas-szeg... 125
Nap mint nap ... 57	Bebesi István: Repdes és rebeg ... 125
	Verő Leó: Sturm auf Sigeth ... 126
	Halmi Bódog, T. Á.: Ismeretlen szavak ... 127

Szómutató.

alamuszi 119	kéve 58	ragacos 125
bepelgyedett 29	közele 124	repdes, rebeg 125
beráber 85	kukacos gyümölcs 25	repülő hid 121
bimbula 57	lei v. leu 27, 81	salap 123
cókos 54	lepcsés száju 54	sasóka, sas-szeg 125
digó 32	meder 123	sivatag 67
diszlik 125	megdűvöl 57	sodor 123
durackos 57	meghány-megvet 118	sötét 12
fecstej 123	mem 32	süge 124
felértékel 121	mom, momma 124	szekér 99
férges gyümölcs 25	nap mint nap 29, 57	szokol 28, 81
fészek-fentő 103	népszövegség 122	tolvajkéve 58
fikiros 57	nyirbálék 57	tömkeleg 58
folytatóan, folytatólag 123	odor 123	turániak, turánok 80
gyár 85	örménylik 54	tus 124
halandsa 127	papkéve 58	ung 124
hám 32	parányás, pirintyes, pórröntyös 124	vár 53
hencser 127	pengyőz 124	vátka, votka 125
inti paraszt 127	peták 42	viszkos 125
jármű, járómű 120		

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Bán Aladár. — Setälä Emil	3
Balassa József. — A magyar tolvajnyelv legrégibb emléke	5
Schmidt József. — Az ősrégi o kérdése	8
Beke Ödön. — Sötét...	12
Bebesi István. — A mondatok jelentéstana	15
Irodalom. Schmidt József. A nyelv és a nyelvek. (Braun Soma.) — Ernst Lewy. Tscheremissische Grammatik. (Fokos Dávid.) — Fülöp Zs. Természettudományi műszótár. (V. I.) — Leo Spitzer. Italienische Umgangssprache. (B. J.) — Új könyvek a nyelvtudományról. — Könyvek és folyóiratok	19
Gyászjelentés. Giesswein Sándor. (Balassa József.)	23
Nyelvművelés. Az Országos Néptanulmányi Egyesület. — A ma- gyar nyelv a mai irodalomban. (V. I.) — Férge gyümölcs és ku- kacos gyümölcs. (Bocsári Kálmán.) — A helyes magyarság és a korrektor. (Schwartz Ármin.) — Számnevek és pénznevek. (Keresk. isk. tanár.) — Dugonics András és a lakásinség (Kardos Albert.) — Kérdések. (A szerkesztő.)	24
Magyarázatok. Tallózás régi sorok között. II. (Barcsai Károly.) — Az Oklevél-szótárhoz. (Zolnai Gyula.) — Pótlások. (Spitzer Leó.)	30
Üzenetek.	32

A kiadóhivatal értesítései.

A Magyar Nyelvőr f. évi utolsó számának címlapjára tévedésből **VIII—X. füzet** jelzés került **VII—X. füzet** helyett. Ez a szám a június havában megjelent VI. füzet folytatása, amint a helyes lapszámozás (80—81 stb.) mutatja. Kérjük t. előfizetőinket, szíveskedjenek ezt a sajtóhibát példányukon kijavítani.

A Nyelvőr előfizetési árát a folyton emelkedő nyomdai és papírárak figyelembevételével az 1924. évre **8000 koronában** kellett megállapítanunk. Kérjük t. előfizetőinket, hogy ezt az összeget minél előbb küldjék be, mert valószínű, hogy a késedelmes előfizetők számára ezt az árat később emelnünk kell. S kérjük előfizetőinket, szíveskedjenek figyelembe venni azt is, hogy minden felszólítás, levelezés felesleges és jelentékeny költséget okoz.

E füzet megjelenése után minden kedvezmény megszűnik s csak a teljes előfizetési árat fogadhatjuk el.

Könyvkereskedők csakis a teljes 8000 koronás előfizetési díjból kapnak 10% engedményt.

Az 1920, 1921, 1922 és 1923. évfolyamok ára egyenként 5000 K. — A régebbi évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régebbi évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy füzet ára 1500 korona.

A mostani évfolyam esetleg elmaradt számainak pótlására vonatkozó kéréseket csakis az év folyamán és mindig a legközelebbi szám megjelenése alkalmával teljesítünk.

A Nyelvőr legközelebbi száma április havában jelenik meg.

ETHIKA-KÖNYVTÁR.

Az Ethika-Könyvtár eddig megjelent kötetei:

- I. Schmidt József: Az ó-ind epika
- II. Ballenegger Róbert: A termőföld
- III. Benedek Marcell: A francia regény a 19. században
- IV. Réthly Antal: Időjárás és Éghajlat
- V. Földessy Gyula: Ady-tanulmányok
- VI. Czakó Ambró: A vallásfilozófia alapvonalai
- VII. Király György: A magyar ősköltészet
- VIII. Rubinyi Mózes: Vajda János
- IX. Szemere Samu: A jelenkori filozófia főbb irányai
- X. Steiner Lajos: A Föld mágneses jelenségei

A GENIUS könyvkiadó r. t. kiadásában megjelent:

BALASSA JÓZSEF:

HELYES MAGYARSÁG

Megrendelhető a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

SETÄLÄ EMIL.

Irtta Bán Aladár.

A finn-ugor nyelvtudomány ez év február 27-dikén együtt ünnepel a finn nemzettel, mely e napon üli Setälä Emil Nestor professzor születésének hatvanadik évfordulóját. Nemzetet s nem tudományos és irodalmi köröket mondottunk, mert Setälä gazdag szelleme kisugárzik az egész finn közéletre. Kimagasló alakja ő annak a finn tudóstípusnak, mely nem zárkózik el a szaktudomány bástyái közé, hanem részt kér magának a nemzeti élet kiépítésének sokágú munkájából is.

Setälä ízig-vérig modern egyéniség. Modern ember a szónak legnemesebb értelmében: megérti az emberiség fejlődésének törvényeit s a hagyományok tisztelete nem riasztja őt vissza az igazság keresésétől. Már első nagyobbszabású művében, doktori értekezésében *Zur Geschichte der Tempus- und Modusstamm-bildung in den finnisch-ugrischen Sprachen* (1886) új irányt jelölt ki a finn nyelvtudomány számára, meghonosítván az összehasonlító nyelvkutatás biztos módszerét a hangtörvények alapján. Későbbi nagyszámú és egész Európában méltánylást keltett műveiben is legerősebb oldala a hangtan s tényekkel hirdeti a ma már általánosan elfogadott elvet, hogy hangtani alapvetés nélkül minden következtetés a délibáb csalóka játékára emlékeztet. Nyelvészeti működésében bőven felhasználja a magyar nyelv anyagát is. Nyelvünket mind előszóban, mind írásban kitűnően bírja s néhány értekezését magyar nyelven írta meg.

Setälä azonban nemcsak a nyelvészetben szerzett elévülhetetlen érdemeket, hanem a finn folklór és őstörténet terén is. Kutatta a svéd települések történetét s az ősfinnek kulturviszonyát az északi indogermán népekhez. De tán leglánglebb lelkesedéssel a kalevalai hagyományokon csüng. E körbe vágó dolgozatai között legnagyobb hatást tett *Kullervo-Hamlet* c. terjedelmes értekezése, mely az ő és Krohn Károly alapította folyóiratnak, a *Finnisch-ugrische Forschungen*nek 1904. és 1911. folyamában látott napvilágot. A Kalevala rejtelmeinek földérítésében hatalmas lépést jelent

ez az értekezés, melyben kimutatja a csodálatosan szép Kullervo-mondakör kapcsolatát az európai elterjedtségű Hamlet-féle hagyományokkal, melyeknek nyomai a mi népmeséinkben is föllelhetők.

Munkássága a fentebb érintett tudományszakok művelésében még nem merül ki. Mint a mi Budapesti Szemlénkéhez hasonló irányú folyóiratnak, a *Valvojá*-nak főszerkesztője (1897—1905), ez orgánum lapjain kiváló szociálfilozófiai fejtegetéseket közöl, melyekben a nemzetnek és az államnak viszonyát az emberiséghez magas szempontokra helyezkedve tárgyalja. E cikkeivel nagy hatást tett orosz uralom alatt szenvedő népe politikai és szociális fejlődésére s e hatást még növelte publicisztikai működése, melyet mint az „*Uusi Suomi*” (Új Finnország) c. politikai napilap szerkesztője fejt ki. Az állami élet iránti élénk érdeklődése az aktív politika terére szólította s mint több ízben megválasztott képviselő már a világháború kitörése előtt is mélyreható tevékenységet fejtett ki a nemzeti küzdelmek irányításában, s ennek ma is egyik legsúlyosabb tényezője. Beszédében és tetteivel küzd minden nemzeti törekvés érdekében. Mint a Kalevala-Társaság elnöke újabban buzgón fáradozik a tervezett nagyszabású kultúrpalotának, a Kalevala-háznak létrehozásán.

S e kiváló férfiú nemzetünknek lelkes és tetre kész barátja. Azóta, hogy 1888-ban hosszabb időre ellátogatott hozzánk, sohasem szünt meg érdeklődni nemzetünk iránt. Szíves készséggel támogatta a tanácsért hozzáfordulókat. Hálával említem meg ez alkalommal, hogy mint ismeretlen tanuló tőle nyertem az első útbaigazításokat a finn irodalomra nézve hosszú, részletekre kiterjedő leveleiben. Több magyarországi látogatása és diplomáciai küldetése alatt irodalmi, tudományos és társadalmi életünket minden vonatkozásában megismerte, s nagyítás nélkül mondhatjuk, hogy manapság nincs Finnországban senki, aki hazánkat alaposabban ismerné, mint ő. A világháború folytán bekövetkezett szomorú helyzetünket őszintén fájjalja s enműi érzelmeit gyönyörűen fejezte ki 1921 nyarán a Helszinkiben lefolyt első finn-ugor tanügyi kongresszus záró ünnepén a magyar kiküldöttekhez intézett beszédében: „Mellette voltunk a magyar nemzetnek az ő dicsősége napjaiban s elkisérjük őt a Golgotára is. Mi, finnek, hiszünk Magyarország feltámadásában!”

E szavak visszhangja cseng szívünkben, midőn kívánjuk, hogy a Gondviselés még sok évig tartsa meg Setälä Emilt mai fiatalos testi-lelki erejében családjá, hazája és a tudomány javára s a rokon magyar nemzet őszinte örömére!

A MAGYAR TOLVAJNYELV LEGRÉGIBB EMLÉKE.

Irta Balassa József.

A magyar tolvajnyelvnek csak igen kis irodalma van. Sági István könyvészeti összeállítása szerint (Mgy. Könyvszemle. 29 : 89.) a legrégibb Toronyai Károly munkája 1862-ből: A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együtt való hamis és zavaros beszédek. Ebben 6 lapnyi szótár is van. 1888-ban jelent meg Berkes Kálmán rendőrfelügyelő munkája „A tolvajélet ismertetése”; ebben is van vagy 100 szóra terjedő szótár. (A szójegyzéket közli a Nyr. 26 : 212. Sági ezt a szójegyzéket nem említi.) Állítólag Nagy Pál is kiadta Győrött a múlt század nyolcvanas éveiben a tolvajnyelv szótárát, ez a füzet azonban teljesen elkallódott. Komolyabb munka a magyar tolvajnyelvről csak kettő jelent meg: 1. A magyar tolvajnyelv és szótára. Irta és gyűjtötte Jenő Sándor és Vető Imre. Budapest. 1900. 2. A tolvajnyelv szótára. Kiadja a budapesti államrendőrség főkapitányságának bűnügyi osztálya. Budapest 1911.

Egy régi kéziratok kötetben a magyar tolvajnyelvnek a XVIII. század végéről való, tehát az eddigieket korban jóval felülmúló szójegyzékre akadtam. A kötet nagv, ivrét alakú könyv, melybe tulajdonosa feljegyzett mindenfélét, ami őt érdekelte: költeményeket, megyei beszédeket és felterjesztéseket és egyéb érdekes beadványokat, szólások magyarázatát, tréfákat stb. A lapok nincsenek számozva, a papír minősége is különböző, s ez azt mutatja, hogy a külön íveken összeírt részeket a tulajdonos később köttette egybe. Az első lapon a könyv tulajdonosának nevét olvassuk: *Gabrielis Gúllátsy de Eadem, ab anno 1783° die 23° Januarii*. A kezdetű bejegyzések az 1780 és 1810 közötti évekből valók.¹

Ebben a kötetben találtuk a magyar tolvajnyelvnek a legrégibb emléket, 1782-ből. Közzöljük az egész szójegyzéket s az egyes szavakat összevetjük azokkal a későbbi gyűjteményekkel, melyeket Jenő és Vető (1.) és a főkapitányság (2.) könyvében találunk. (Megjegyzéseinket mindjárt az illető szó után a harmadik hasábon közöljük.)

Anno 1782 az Hajdú Városokban meg fogattatott bizonyos sereg vásári tolvajok között, a lopás mesterségének könnyebb útjese végett gyakoroltatni szokott némely szóknak le írása.

A vásári Tolvajok- Azoknak magyará-
nak költött szavai zattya

Fejes	Tiszt író
Kútya	Hajdú
Tisztartó	Második főzsiavány
Rikkantó	Katsa
Sógor	Német
Szűrhorzó	Kondás

¹ A könyv a Lantos r. t. könyvesboltjának tulajdona s a nyelvészeti szempontból érdekes részeket a cég szíveségéből közölhetjük.

<i>Pagyi</i>	<i>Arany</i>	
<i>Nagy víz</i>	<i>Sokaság a vásárban</i>	
<i>Sivány</i>	<i>Tolvaj</i>	
<i>Perge</i>	<i>Kotsi vagy szekér</i>	1. Pergő: kocsi, szekér, hintó. 2. u. az.
<i>Leves</i>	<i>Ezüst pénz</i>	1. Leves: pénz. 2. u. az.
<i>Komnyik</i>	<i>Orgazda</i>	
<i>Rút ember</i>	<i>Hóhér</i>	
<i>Kanafória</i>	<i>Akasztófa</i>	
<i>Megrúházni</i>	<i>Verni v. csapni</i>	
<i>Rúhi</i>	<i>Csapás</i>	1. Ruhizni: verekedni, elverni. 2. Ruhi: verés. Ruhizni: verekedni, elverni.
<i>Hontírozd</i>	<i>Tagadd</i>	
<i>Ne haduválj</i>	<i>Kine kiáltsd</i>	1. Hadova: beszéd. Hadovál: beszél, mond, suttog. 2. Hadoválni: beszélni, beszélgetni.
<i>Kígyó</i>	<i>Tüsző</i>	1. Kígyó: tüsző, derékbőr, őv.
<i>Paribó</i>	<i>Mente</i>	
<i>Gyertyázz</i>	<i>Vigyázz</i>	1. Gyertya: látni, nézni. Gyertyáz: néz, lát. 2. u. az; figyelmeztet.
<i>Fel tévő</i>	<i>Kalap</i>	1. Feltevő: kalap, sapka, fejrevaló. 2. u. az.
<i>Fel rántó</i>	<i>Csizma</i>	1. Felrántó: csizma, papucs, lábbeli. 2. u. az.
<i>Lábra való</i>	<i>Nadrág</i>	
<i>Rajzolni</i>	<i>Lopni</i>	1. Rajzolni: lopni. Rajzoló: utazó zsebmetsző. 2. Rajzolni: lopni. Főleg utazó zsebtolvajok munkájára használják ezt a szót. Rajzó: tolvaj. Leginkább utazó zsebtolvajok elnevezése.
<i>Szőrös</i>	<i>Bunda</i>	
<i>Koporsó</i>	<i>Láda</i>	
<i>Piarista</i>	<i>Pülyka</i>	
<i>Bánya</i>	<i>Lúd</i>	
<i>Kaparó</i>	<i>Tyúk</i>	
<i>Minden napi</i>	<i>Kenyér</i>	
<i>Kúr</i>	<i>Zseb</i>	
<i>Kúrozni</i>	<i>Zsebből lopni</i>	
<i>Ördög</i>	<i>Lakat</i>	
<i>Fasík</i>	<i>Téj</i>	
<i>Lobogó</i>	<i>Keszkenő</i>	1. Lobogó: Zseb- v. nyakkendő. 2. u. az.

<i>Topánka</i>	<i>Bor, Pályinka</i>	1. Topánkás: részeg, ittas.
<i>Topánkosodni</i>	<i>Részegeskedni</i>	Topánka-potoválo: pin-
<i>Füistölő</i>	<i>Pipa</i>	cér, ital-eladó. 2. u. az.
<i>Püczika</i>	<i>Rúha</i>	1. Pucuja: ruházat. 2. u. az.
<i>Jordán</i>	<i>Zsidó</i>	
<i>Czaffka</i>	<i>Kurva</i>	1. Cafka: feleség, nő; a tol- vajok kedvese. Cafka- vágó: zsebtolvaj, aki nő- ket lop meg. 2. u. az. Cafkarajzoló: női zseb- tolvaj.
<i>Balék</i>	<i>az úra vagy férje</i>	(Más, mint a mai balek.)
<i>Koszakolni</i>	<i>Öszve szorétani a vásárt</i>	
<i>Nyalazi</i>	<i>Leg jobb új zsvány</i>	
<i>Szúszogó</i>	<i>Disznó</i>	
<i>Kuxi</i> (olv. kuksi)	<i>Vásár</i>	1. Kuksi: vásár, árulóhely. 2. Kuksi: vásár, környék vidék.
<i>Czoff</i>	<i>Egy forintos</i>	
<i>Vágvány</i>	<i>Bitsak v. pennacillus</i>	
<i>Czaltovaj</i>	<i>Fizes</i>	
<i>Csátsogó</i>	<i>Kútya</i>	
<i>Paráz</i>	<i>Erszény nélkül pénz a zsebbe</i>	
<i>Kapkodás</i>	<i>Kankó</i>	
<i>Pozdorja</i>	<i>Gyölts vászon</i>	
<i>Csengettyű</i>	<i>Zsebbe való óra</i>	
<i>Posterium</i>	<i>Tömlőc</i>	1. Poszterium: fogház, börtön. 2. u. az.
<i>Kosznya</i>	<i>Szoknya</i>	
<i>Füles</i>	<i>Ló</i>	1. Füles: ló, csikó. 2. u. az.
<i>Búga</i>	<i>Ökör</i>	
<i>Letergeng</i>	<i>Köpenyeg</i>	
<i>Szelepritska</i>	<i>Katona</i>	1. Slapiz: huszár, katona. 2. u. az.
<i>Olvasó</i>	<i>Bilints</i>	
<i>Delivator</i>	<i>Bitskás Tolvaj</i>	
<i>Kajzer</i>	<i>Zsványokkis Birája</i>	
<i>Nyalazi nyelv</i>	<i>Zsványos nyelv</i>	
<i>Profilorium</i>	<i>Vármegye kenyere</i>	(A <i>profitorium</i> szóban a tenta szétfolyt, a <i>t betű</i> nem biztos.)
<i>Puffra innya</i>	<i>Hitelbe innya</i>	
<i>Singula</i>	<i>Kúrva</i>	
<i>Pledi</i>	<i>Szalagy</i>	1. Plédli: menj, menjünk. Plédliz: szökik. 2. u. az.
<i>Meg kaptívátak</i>	<i>Meg fognak</i>	1. Kapdova: elvenni.

<i>Gyertya ég</i>	<i>Vigyáznak</i>	(Vö. fent: <i>gyertyázz.</i>)
<i>Sógor fel rántó</i>	<i>Stibli</i>	
<i>Sógor Lábravaló</i>	<i>Plundra</i>	
<i>Sógor kapkodás</i>	<i>Kaput</i>	

A tolvajnyelveknek elég gazdag külföldi irodalma azt mutatja, hogy e titkos nyelvek rendesen keveréknyelvek, melyekben a szavaknak legnagyobb része idegen nyelvből való. A német *Gauner-sprache* s az evvel sok tekintetben egyező mai magyar tolvajnyelv tele van héber és cigány eredetű szavakkal; a magyar tolvajnyelvben azonkívül sok a német szó. Az itt közölt tolvajnyelvnek az a feltűnő vonása, hogy túlnyomó nagy részben eredeti magyar szó, melyet átvitt jelentésben használnak. A dolgokat egy-egy jellemző sajátosságukról nevezték el; így lett a kacsá *rikkanó*, a tyúk *kaparó*, a disznó *szuszogó*, a csizma *felrántó*, a kondás *szűrhorodó* stb. Vannak idegen szavak is, de csak kis számban: német a *kajzer* és tótos képzéssel a *czaltovaj* (a *zahlen* igéből). Zsidó eredetű csak a *plédi*. Jenő és Vető szerint cigány eredetű szavak a *rúhi*, *haduvál*, *púczika* és *kapdova*. Ez az utolsó szó ebben a szógyűjteményben így van: *megkaptuváta* s ebben a magyar *megkap* igét látom tótos végzettel. Különös a görög latin formájú *kanafória*, az akasztófának tréfás elnevezése; *kanéphoros*-oknak nevezték ugyanis a görög leányokat, akik fejükön kosarat vittek bizonyos ünnepeken, valamint az őket ábrázoló oszlopokat. Latinos formájúak még a *delivator*, *profitórium*, *postérium*, (ezt Jenő-Vető cigány eredetűnek tartja).

Érdekes még az is, hogy a több mint száz év előtti tolvajnyelvnek e 74 szava közül 19 a tolvajok mai titkos nyelvében is megvan.

AZ ŐS-ÍRÁNI O KÉRDÉSE.

Irta Schmidt József.

Ama problémák között, amelyeket H. Jacobsohn újabban *Arier und Ugrofinnen* c. művében (l. Nyr 42:19) fölvetett, több alapvető fontosságú. Ezek egyike a finn-ugor alapnyelvi és ősráni o kérdése. Jacobsohn a fgr. alapnyelvi a vokálisok egyikét, a labializált *ā* hangot, nyílt o hangnak nyilvánítja s árja provenienciájú fgr. kölcsönszavak alapján az ősráni alapnyelv számára is az eddigi a helyett nyílt o vokálist követel.

Ennek a fgr. és idg. szempontból egyaránt fontos kérdésnek egész komplexumát természetesen csak az tárgyalhatja, aki mind a két területen egyaránt otthon van. E sofok írója indogermanista lévén, nem érzi magát hivatottnak arra, hogy a kérdés fgr. részével érdemben foglalkozzék, de az ősr. o kérdésében sem szándékozik ez idő szerint véglegesen állást foglalni, inkább csak szellőztetni akarja a dolgot, megvilágítani a nehézségeket, mérlegelni a lehetőségeket.

A fgr. alapnyelvi *ā* felvétele a szerző szerint csak két indo-íránai kölcsönszóra van alapítva (38, 49) Ez a két szó a következő: mordv. *śada*, finn *sata*, lapp *čuötte*, m. száz: ói. *śatām*, av. *satəm*.

mordv. *azoro* 'úr', zürj. *ozir* 'gazdag' stb.: ói. *āsura*-, av. *ahura*.

Ez a két szó azonban Jacobsohn szerint éppen azt bizonyítja, hogy fgr. alapnyelvi *ā* helyett nyílt *o* veendő föl. Erre utalnak nem csupán a fgr. nyelvek, hanem az Avestā ō-keletíránai dialektusa is. Andreas nyomán ugyanis, aki írástörténeti alapon az av. alfabéta *a* jegyét *o*, részben *u* hangértékűnek tartja, az av. *ahura*- és *satəm* szavak így olvasandók: *ohuro*- és *sutom*. Ez av. szok. ősr. alapalakjai pedig Jacobsohn szerint az említett fgr. kölcsönszók alapján **osuro*- és **śotom* (49—50) < idg. **āsuro*- és **kmtom* (50—51).

E szerint az ősr-írániban nem is egy, hanem mindjárt két különböző színű *o* volt: az egyik *o*, az ősr. **osuro*- első *o* hangja (< idg. *a*, *e*, *o*), az avestában *o* maradt; a másik *o*, az ősr. **śotom* első *o* eleme (< idg. *m*, *n*), az avestában *u* lett (50).

Két qualitativé különböző ősr-íránai *o*! A finn-ugor táborban persze mindennapi dolog oly finom árnyalati különbségeket, mint pl. *a* és *ā* vagy *o* és *ō*. alapnyelvi háttérre vetíteni (50). Az indogermanisztika ellenben alapnyelvi nuance-ok megkülönböztetése dolgában általában egyre fokozódó tartózkodást tanúsít: ma már nem vesz fel két qualitativé különböző *o* vokalist, sanda szemmel nézi a *i* mellett felvett *j* spiransot, redukálni akarja a három gutturális sort stb., noha oly anyaggal dolgozik, amely mennyiség és minőség tekintetében, szerényen szólva, legalább is vetekedik a fgr. nyelvanyaggal. Igazolt-e ez a tartózkodás? Idg. szempontból kétségtől. Közeli rokonságban álló, de történet és irodalom nélküli idg. dialektusokban a hangállomány rendkívül szabálytalan és tarka-barka képet mutat. Írán területén maradva: a Pámir írán szójárásainak vokalizmusa oly képtelenül zűrzavaros, hogy ennek alapján az ő- és ősr-íránai háttér rekonstrukciója vagy teljesen lehetetlen volna vagy a legfinomabb ő- és ősr-íránai hangárnyalatok egész seregének felvételére vezetne. Egy idg. nyelv hangrendszerének kialakulásában mindenféle egymást keresztező tényezők működhetek közre: hang helyettesítések, artikulációs ingadozások, nyelvkeveredések, pszichikai folyamatok stb. Nem ab ovo reménytelen-e ily körülmények között oly ősrégi artikulációs finomságok kimutatására vállalkozni, mint aminő a szóban forgó kétféle ősr. *o*? Jacobsohn maga mondja: „Es handelt sich um einen Laut, den man ebenso gut als sehr offenes *o* wie als hinteres *a* bezeichnen kann“ (76). Két különböző színű *o* között a különbség még kisebb. S mire is van alapítva a kétféle ősr. *o*? Arra, hogy ősr. **śotom* első *o* hangzója idg. *m*, ellenben ősr. **osuro*- első vokálisa idg. *a*, *e* vagy *o* (51). De ez az utóbbi feltevés, sajnos, bebizonyíthatatlan.

Ha az av. *ahura-* és ói. *ásura-* szavak a goto-lat. *anses* (Jord.), ón. *áss*, agsz. *ós* 'isten' < germ. **ansu*-szavakkal kombinálándók (Uhlenbeck, Etwb. der altind. Spr. 18. *Falk-Torp*, Norw.-dán. Etwb. 9), akkor idg. alapalakjuk **nsuro*. Ez az etimon, szerencsére, nem biztos, de pusztá lehetősége is kellemetlen. S mire jó végül a kétféle ósír. *o*? A fgr. alapnyelvben a kettő úgyis egybeesett s hogy miért, úgysem lehet tudni (51). A kettősségnek az iráni nyelvfejlődésben sehol semmi nyoma. Andreas szerint persze av. *a* < idg. *n, m, u*-hangú volt. De ez az olvasás végképpen bizonytalan (l. 49 l.). Jakobsohn, úgy látszik, maga sem tartja egészen bizonyosnak (50). Másrészt persze ragaszkodik ahhoz, hogy ószl. *suto* keletiráni *suto*-alakból származik (205). Így aligha lehet dűlőre jutni.

Nézetem szerint legjobb volna a kétféle ósír. *o* feltevését egészen kidobni a hajóból. Elég baj van az egyféle ósír. *o*, sőt már az av. *o* felvételével is. Az ósír. *o*, mint láttuk, egyrészt fgr. kölcsönszavak hangalkatából van kikövetkeztetve, másrészt Andreasnak azon a feltevésén alapul, hogy az avestāban *a* helyett az esetek nagy többségében *o* olvasandó. Tisztelet és becsület a nagynevű Andreasnak, de tézisének nem csupán barátai vannak, hanem ellenségei is — köztük a nem kevésbé nagy nevű Bartholomae. A pārsī tudósok, akik pedig összefüggő tradíció birtokában vannak, az Avestā-vulgáta olvasásához ragaszkodnak. De tárgyi, már mint nyelvi és nyelvtörténeti, momentumok is szólnak az *o* olvasás ellen.

1. Az Avestāban az etimológiailag jogosult *a* labiálisok mögött következő szótagban álló *u* előtt az *o* vokális jegyével van írva — még pedig már a gāthákban, az Avestā legrégibb részeiben is; vö. pl. *vohū* 'jó': ói. *vāsu*; *mošū* 'csakhamar': ói. *maksū*; *moṛu* 'magus': óp. *magu*- stb. Mit jelentsen ez? Ha az av. *a* egyébként is *o* hangú volt, miért kellett a fenforgó *s* csakis ebben a fenforgó esetben az *o* jegyével jelölni? A dolog csak úgy érthető, ha az av. *a* jegy csakugyan *a* hangértékű volt *s* csak kombinatórius hangváltozás útján vált *o* színűvé.

2. Az avestā ó-keletiráni dialektus, amelynek bélyegző hangtani jelenségei visszatérnek a modern keletiráni szójárásokban: az afghánban, a balúcsiban és a Pámír iráni dialektusaiban. E dialektusokban az állítólagos av. *o* hangnak semmi nyoma; vö.:

{ av. *panča* = 5; afgh. *pinjah*; bal. *panč*; Pámír-d. wachi
 { *pānz*, sariqoli *pinz*, schigni *pinj*, sangliči *pānz*, mindšāni *panč*
 av. *dasa* = 10; afgh. *las*; Pd. w. és sg. *das*, sq. *ḍēs*, sch. *ḍis*
 av. *saṭem* = 100; afgh. *sal* és *sil*.

Csak labiálisok szomszédságában jelentkeznek szórványosan sötétebb színű hangok, mint pl. av. *hapta* = 7: m. *oḍ* (< **avḍ*); av. *ašta* = 8: sq. *voxi*; av. *čadwārō*: afgh. *calōr*. E kombinatórius hangváltozások természetesen mit sem bizonyítanak. Ilyenektől eltekintve *o*-reflexek nincsenek, aminek konzekvenciája, hogy az Avestā nyelvében sem volt *o*. E konzekvencia elől egyetlen egy úton képzel-

hető kitérés — ama feltevés útján, hogy az ó-keletiráni *o* idővel minde-
nütt *a* színezetűvé lett. De ez az út pusztá elméleti lehetőség, gyakor-
latilag járhatatlan.

3. Az Avestā keletiráni dialektusa mellett az ókorban egy
nyugatiráni dialektus áll: az Achaemenidák ó-perzsa feliratainak
nyelve, amelyre Jacobsohn alig vet ügyet. Ha *o* ő-s-írání hang,
teljes joggal várható, hogy valami nyoma legyen az ó-perzsában.
Ebből semmi sincs: óp. szavak *a* eleme az elamita, babiloni és
görög átírásokban és kölcsönszavakban *a* hangú. Az elamita és
babiloni reflexek magukban nem teljesértékűek, de a görög mellett
bizonyító erejűek. Ime néhány kiragadott példa:

{ óp. *ariya* čīd'a-árja nemzetségű' (av. *a'rya*-): gör. 'Αριο
{ óp. *Ariyārāmna* -: gör. 'Αριαράμνης, el. *Har-ri-ya-ra-um-na*, bab.
{ *Ar-ya-ra-am na* -

{ óp. *θata-guš* (tkp. népnév) = '100 marháju' (av. *sata*-): gör.
{ Σαταγούδα, el. *Sa-ad-dā-ku-iš*, bab. *Sa-at-ta-gu-ú*

{ óp. *Baga buxša* -, tkp. 'isten megszüaditotta' (av. *baγa*): gör.
{ Μεγάβουχος [Μεγα- népetimológia μέγας hatása alatt; várható *Bαγα-
{ vö. Βαγίστατον 'ópos < óp. *baga-stāna 'isten-szikla'], el. *Ba-ka*-
bu-uk-ša, bab. *Ba-ga-bu-ki-šu*

Vö. még óp. *Asa-garta* -, adj. *asagartiya* - (av. *asan* - 'kő'):
gör. Σαγάρτιοι; óp. *Aspa čanā* (av. *aspa* - 'ló'): gör. 'Ασπαδίνης;
óp. *Haxā-maniš* (av. *haxa* 'társ, barát'): gör. 'Αχαμένης; óp.
Hara(h)uvatiš (av. *Harax* 'aiti'): gör. 'Αραχωσία 'Αρχωτοί stb.
Óp. *ā* gör. reflexe szintén *ā*, vö. pl. óp. *Dāraya(h)-va(h)uš*:
gör. Δαρείος. Megfordítva bab. *a* reflexe óp. *a*, pl. bab. *Aš-šur*:
óp. *Aθurā*: gör. 'Ασσυρία stb.

Ha tehát óp. *ariya* -, *θata* -, *baga* - stb. valóban *a*-tartalmúak,
akkor mégis csak erős az a feltevés, hogy a nekik megfelelő av.
ariya -, *sata* -, *baγa* - stb. is ilyenek s hogy közös ő-s-írání alapalak-
jaik is **arya* -, **sata* -, **baga* - stb., nem pedig **oryo* -, **šoto* -, **bogo*
stb., ahogyan Jacobsohn akarja. Lehetne persze gondolni, hogy az
ő-s-írání o megvolt az ó-perzsában, de aztán *a* színűvé lett. De ez
megint csak sötétbe ugrás volna. Az ó-perzsa ékiratok és az Avestā
legrégibb részei között nincs akkora időkülönbség, amely ezt az
ugrást igazolhatná. Hogy az ó-nyugatiráni dialektusoknak későbbi
fejlődési fázisai (a pahlavi és az új-perzsa) szintén nem utalnak *o*
vokálisra, azt alig szükséges említeni; vö. pl. óp. *θata* -, *baga* -,
aspa -: phl. *sat*, *bag* (*baγ*), *asp*: úp. *saδ*, *Baγ-dād*, *asp*.

Az a föltevés tehát, hogy az Avestā *a* jegye általában vagy
az esetek bizonyos hányadában *o* hangértékű volt, az egész vona-
lon szinte áthághatatlan akadályokba ütközik. Még inkább áll
ez a föltevés korolláriumáról, hogy ez az állítólagos av. *o* vokális
ő-s-írání időkre megy vissza. Mégis csak bajos elképzelni, hogy
ő-s-írání *o* csak egyetlen egy ókori keletiráni szójárásban maradt
meg, egyébként e szójárás folytatásaiban, valamint egyáltalában az
egész írání nyelvterületen *a* hangúvá változott. Még ha az Avestā-

beli *a o* hangértékét elfogadnók is, akkor sem igen volna jogunk ezt ősráni eredetűnek tartani, mert az egész iráni nyelvterületen sehol semmi nyoma. Az Avestā beli *a o* hangértéke s tehát ősráni *o* is intern iráni alapon minden látszat szerint kimutathatatlán. Ha tehát Jacobsohn tézise egyáltalában bebizonyítható, a bizonyítás egész terhét az ó-iráni provenienciájú fgr. kölcsönszavaknak kell hordaniok. Hogy képesek-e erre, azt a finn ugor bűvároknak kell eldönteniök. Minden esetre igen sajnálatos volna, ha Jacobsohn ezzel a fontos és érdekes problémával hiába bajlódott volna. De remélhető, hogy ha helyes csapáson van, ötletessége és erudíciója bizonynyal módot fog találni igazának kimutatására.

SÖTÉT.

Irta Beke Ödön.

A *sötét* szó magyarázatával mindeddig csupán Budenz próbálkozott meg, még pedig két alkalommal is (A magy. és fgr. nyelvekbeli szóegyeztések, NyK. 6:434 és MUSz. 349), mindket esetben egymással sem mindig egyező fgr. szókkal vetvén egybe. Figyelemre-méltó azonban az a megjegyzése (MUSz. 351), hogy a *sötét* igei származék, még pedig a *lesiüti a szemét* kifejezésben megőrzött **söt-* 'bergen, decken' jelentésű igéé. Az *-ét* képző az Ugor Alaktan (200 l.) szerint azonos a *segéd* szó végső elemével. Simonyi a TMNy-ban többször is idézi Budenz szöfejtését, mindamellett nagyon kétségesnek tartja, s valóban a NySz. külön címszó alatt tárgyalja a *sötét*-et; a *lesiüt*, valamint a hasonló jelentésű *alásiüt* ige pedig egész természetesen a *süit*-nél fordul elő.

Budenz éles eszét mindazonáltal kétségtelenül bizonyítja ez a hibás szöfejtés is, mint akárhány más tévedése. Megérezte, hogy a *sötét* és a *süit* szavak valahogy összetartoznak, de ezt a lucus a non lucendo-féle etimológiát nem tudta másképp megmagyarázni, csak úgy, hogy a *lesiüti a szemét* kifejezésben levő *süit* igét elválasztja a 'backen, braten, scheinen' jelentésűtől. Pedig ebben nincs igaza, mert a *lesiüti a szemét* (a régi nyelvben még: *lesiüti a fejét*, *lesiüti a fülét*, azután *alásiüti a fejét*) nem azt jelenti, hogy 'lehunyja a szemét', hisz a többi kifejezést ily módon nem is lehetne értelmezni. *Lesiüti a fejét* tkp. annyi, mint 'lehajítja a fejét'; *lesiüti a fülét* pedig: 'lekonyítja a fülét'. *Lesiüti a szemét* tehát csak lefelé nézést, a tekintet lefelé irányítását jelenti; a szemhéj a szem lesütésénél nem fűdi be teljesen a szemet, alul rést hagy, éppen a tekintet lefelé irányítása céljából.

Mármost az a kérdés, lehet-e mindezek ellenére összefüggés a *süit* és *sötét* között. Nyilvánvaló, hogy erre a kérdésre csak akkor tudunk választ adni, ha tisztába jövünk azzal, mi a *sötét* szó *-ét* eleme. A *segéd* képzőjével már azért is bajos egyeztetni, mert ez a képző is magában áll, s hangtanilag nem is teljes megfelelője, nem lehet egy *-ét* meg egy *-éd* képzőt minden bizonyíték nél-

kül azonosítani. Ha tehát tudni akarjuk, mi lehet az az -ét képző, azt kell vizsgálunk, milyen összefüggés van a két szó jelentése közt. *Sötét* akkor van, mikor a nap *nem süit*, nem világít. A *sötét* tehát szerintem a *süit* ige tagadóképzős alakja. Hangtani nehézségek nem állanak ennek a magyarázatnak útjában. Ha a *süit*-nek nincs is, a *sül*-nek van ő-s hangváltozata (*sölth* 1572 KBécs. C5. NySz), a *sötét*nek pedig *süitét* (Nógrád m., Bács m., Torontál m., Marosvásárhely, Aranyosszék), *süitit* (Kalotaszeg) alakváltozata. A *süit*-nek van -i-s mellékalakja is: *syten* 1389, *sythew* 1429 stb. OklSz. A *sötét* szintén előfordul a nyelvjárásokban ilyen hangalakokkal: *sitét* Dráva mell., Nógrád m., Ipoly völgye, Borsod m., *sitét* Palócság, *silet* Gömör m., *silit* Arad m., Bánffy-Hunyad MTsz. (Vö. még *sythet* 1264/1324, *setit* 1211, OklSz., *sytet* KazK., *sité* Nád Lev., *sétet* BécsiK., MünchK., *sötet* VitkK., *sötüt* Heltai NySz.) A hangfejlődés tehát ez volt: 1. *sit* > *süt* és *sité* > *süitét*, 2. *sité* > *sétét* > *sötét*.

A *sötét* mármost rendkívül becses adat az ősi magyar tagadó képzőre nézve, mert eddig csak egy biztos adatunk volt rá a *mezét*, *mezít* szóban, amely a *mezít-lábbal*, *mezét szárral*, *mezít fővel* kifejezésekben fordul elő. Munkácsi még ezt a képzőt látja a *siket* szóban is (KSz. 10:180), mely szerinte azt jelenti: 'fületlen', s az alapszava török jövevényszó. Fontos továbbá, hogy a *sötét* és *mezét* alakokban igetőhöz járul a tagadóképző, s ez a körülmény támogatja azt a véleményemet, hogy ez az -ét egy ősi fgr. tagadó-igeképzőt őrzött meg (l. A magyar tagadóképző NyK. 39:430). A mai magyar *-talan*, *-telen* képző már az *-an*, *en* módhatározó raggal bővült alak (l. TMNy. 576), a ragtalan forinát csak a *mesztél-láb* kifejezés őrizte meg. A **-tál* (*-talan*), *-tél* (*-telen*) képzőben csupán a *t* elem a tulajdonképpen tagadóképző, az *-ál* *-él* rész pedig azonos nézetem szerint a *fonál~fonalat*, *kötél~kötelet* képzőjével.

A *sötét* és *mezét*(láb) képzője -ét, íző nyelvjárásainkban -ít. Az utóbbi a hosszabb *-talan*, *-telen* képzős alakban is megőrizte a *t* előtt az *é*, *i* hangot: *mezethelen* 1565 OklSz., *mezetelen* Telegdi, *mezételen* Czeglédi, *mezytelen* VirgK., Sylvester, *mezitelen* KazK., DebrK., *mezitelen* Molnár A., *mezyttelen* ThewrewkK. *mezittelen* Ozorai, NySz., *mezittelen* Székelyföld, MTsz. — Az *é*, *i* ezekben arra mutat, hogy itt a tő végső magánhangzójába *j* olvadt bele, amit igazolnak a következő alakváltozatok: *mezeitelen* MünchK. 62, *mezytelen* TewrK., ÉrdyK., DomK., *mezejtelen* EhrK. NySz., Palócság, MTsz. — Nyelvemlékeinkben még eredetibb alakokat is találunk, melyek azt bizonyítják, hogy a *j* eredetibb *ch*ból (ç:χ) fejlődött: *Mezechtelen*-hig (=hegy) 1270/1311, 1278/1570, *mezehtelen* 1330/1449 OklSz., *mezehtelen* MargL., *mezihtelen* VitkK. NySz.

Van még egy szavunk, melyben a tagadóképző előtt *j* van, a *sótalan*: *Sajhtalan* 1469 1498 OklSz., *saytalan* VirgK., DöbrK., ÉrdyK., *meg saytalaneytotta* Komjáthi, *saitalan* MünchK. NySz, *sajtalan* Felegyháza, Hódmezővásárhely, Szeged, Törökbecse, Torontál m., Zemplén m., Bereg m., Székelyföld, *sojtalan* Zala m. MTsz.

A *sajtalan*, *sojtalan* *j*-jét Budenz MUSz. 344, Simonyi TMNy. 142., Szamota NyK. 25:163, Zolnai: OklSz. a *só* tövéhez tartozónak tekintik. A *só* hangváltozatai: *Souyou* (= Sajó) Anonymus, *Sov* 1272, *Soumezeu* 1282, *Sow* 1319, *Soupotak* 1327, *Sowpatak* 1328, *Thalabor-sowa* 1411, *Wam so war sawa* 1566, OklSz., *sauī* MünchK. *sawa* JordK., Félégyházi NySz. Semmi nyoma a *j*-nek, nincs is okunk föltenni *j*-s töv változatot, amint nincs ilyen alakja a *szó* ~ *szava*, *hó* ~ *hava*, *jó* ~ *java*, *tó* ~ *tava*, *hő* ~ *heve* szónak sem. A *sajtalan* *j*-je csakis olyan eredetű lehet, mint a *mezejtelen*-é. Az OklSz.-ban (és Szamotánál NyK. 25:163) a *só* és *sóút* címszó alatt ilyen adatok szerepelnek: *Sothut* 1228, *Sohtuth* 1257, 1271, *Sahtuuh* 1316, *Sahtwt* 1340, *Sohtuuh* 1386, *Souhtwih* (ou + h!) 1320, *Sahtawt* 1361, továbbá *Saythwih* 1398/1466, *Saythwsuuh* 1431, *Saythoswih* 1451; azután: in uilla *Sahtu* 1138/1329, *Sohtteluk* „Szászváros mellett” 1291. Ezek Szamota és Zolnai szerint a *só*-nak alakváltozatai. Az OklSz.-ban azonban a *sóút* címszó alatt ilyen adatokat is találunk: *Satowih* „Csopak” 1383, *Sathowih* 1505. Ezek nézetem szerint nem lehetnek mások, mint a MTsz. következő adatai: *sató-út* Veszprém m. Zirc, Várpalota, *satú-út* Balaton mell. ‘szőlőmesgye, szőlők közötti gyepes út’, melyben a *sató*, *satú* nem egyéb, mint a mai *sajtó*. Csánki, Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában c. műve V. kötetében szintén közöl egy *Sajtótelek* (más néven Bencenc) helységet Hunyadmegyéből a következő alakváltozatokkal: *Sohthteluk* 1291, *Sahtoutelek* 1345, *Hahthotelek* (igy!) 1427, melyek szintén arra vallanak, hogy az OklSz. rejtélyes adatainak semmi köze a *só*-hoz, hanem a *sató* ‘sajtó’ szó alakváltozatai.

A *mezejtelen* *j*-jét Budenz (UA 198) igenévképzőnek vette, valamint Szinnyi is a *mezechtelen* *ch*-ját. Budenz föltevése abból a felfogásból ered, hogy a *-talan*, *-telen* képzőt csak névszó veheti föl, s szerinte az *ismeretlen* is **ismeret telen*-ből való. Ma már nem kell bizonyítanunk, hogy a tagadóképző közvetlen az igetőhöz is járul nemcsak a magyarban, hanem más finnugor nyelvben is (vö. erre nézve már Simonyi TMNy. 532). A *mezejtelen*, *mezechtelen* alak magyarázatánál sincs tehát szükségünk semmiféle közvetítőre, mert ez a *j* és *ch* elem a tagadóképzőhöz tartozik, mint a rokon nyelvek bizonyítják.

A magyar *-it* műveltető képzőnek szakasztott olyan alakváltozatai vannak, mint a *mezítelen*-nek: *tanitt*, *tanít*, *tanét*, *tanójt*, *tanóht*. Ennek megfelelői a cseremiszbén és a votjákban *-kt*, a mordvinban *-ftō*, *-ntō*, a finnben *-tta*, *-ttä*, a lappban *-ot*. A képző finnugor alapalakja tehát *-kt*.

A tagadóképző a mordvin, finn és lapp nyelvben szintén ilyen hangváltozatokban fordul elő: mordv. *tolga* ‘toll’: E. *tolga-utomo*, M. *tolga-ftōma* ‘tollatlan’; — finn *isä* ‘atya’: *isättömä*, nom. *isätön* ‘atyátlan’; — lapp S. *arvu* ‘Wert’; *arvūtippme* ‘untauglich, unnützlich’; K. *nuvčem* ‘nyelv’: *nuvčmahtem* ‘néma’ (tkp. ‘nyelvetlen’). — Ezeknél csak a *-vt*-, *-ft*-, *-tt*-, *-ot*- a tulajdonképpeni

tagadóképző, az *-m* deverbális névszóképző (vö. magyar *al-szik: álom*).¹

A cseremiszbén, a permi nyelvekben, s a vogulban csupán *t* van a tagadóképzőben s a vele összefüggő abessivusi ragban (példákat l. NyK. 39:419), de ezek *t*-je is származhatott eredetibb *-kt*-ből, mint a következő hangmegfelelések bizonyítják: finn *ehtoo*, *ehto* 'est', lapp *ikto*, *jukt* 'tegnap' ~ cser. *jūt* 'éj', vog. *et* 'est', osztj. *jētərj* 'est', *jētna* 'este'; lapp K. *kikt*, finn *kahte*-, mordv. *kafta*, *kavto* 'két', cser. *koktət* 'kettő', votj. *kikteti* 'második' ~ vog. *kīt*, osztj. *kət*, magy. *két*; finn *yhte*-, zürj. *eti*, *etik*, votj. *odik*, osztj. *it* 'egy'; zürj. *keta* 'vemhes (tehén)', votj. *kət* 'has', *keto* 'terhes' ~ finn *koktu* 'anyaméh, bendő'; zürj. *vetnj* 'einholen; einem nachsetzen' ~ lapp K. *vikte* 'verfolgen'. (vö. Setälä ÄH. 197, Munkácsi NyK. 25:349, Wichmann FUF. 14:106, 111, 117).

A finnugor tagadóképző eredeti alakja tehát *-kt*- volt, mely a magyarban *-lt*-, *-jt*-, *-(é)t*-, *(i)t*-, *-t*-vé fejlődött, mint a műveltető ige képzője, ehhez járult aztán az *-al*-, *-el* igenévképző, majd az *-an*-, *-en* módhatározó rag, melynek határozó jelentése ma már elhomályosult, s így lett a *-talan*-, *-telen* a mai tagadóképző.

A MONDATOK JELENTÉSTANA.

Irta **Bebesi István.**

— Befejező közlemény. —

V. Hiányos és kihagyásos mondatok.

Érdekes és fontos szerepet játszanak a költészetben a hiányos és kihagyásos mondatok. Mindig hatásosak, mert kevés szóval sokat mondanak. Tömött jelentésűek: a kihagyott rész súlyát is az elmondott rész viseli. A rövid velősség közmondásaink saját-sága lévén, gyakran hiányos szerkezetben jelentkeznek. Pl.: Cseréptálhoz fakanál [való]. Nemes ember — szűrdozmány, fakó szekér — kenderhám [együtt jár]. Disznónak, sövénynek holta után [van] haszna. A hiányos szerkezetek valódi jelentősége azonban az érzelm kifejező erő. A hiányos szerkezet lélektani forrása belső világunk forrongása, mely gondolat- és beszédmenetünk rendes folyását megakasztja. Az olvasóra vagy hallgatóra tett hatását tekintve pedig szárnyat ad a képzeletnek. A hiányzó rész helyére kiki azt gondolhatja, amit akar. A hiányos mondat hatása, különösen ha egész gondolat hiányzik, teljesen megegyezik a művészi önkorlátozás hatásával. Reá is vonatkoztathatjuk Lyka Károly szavait, melyeket a rajzról mond: „Lássék meg rajzán azonnal, hogy a szerzője csak egy bizonyos fokig megy el az előadásban és hogy tudatosan hagy bizonyos hézagokat... Ezzel rajza érdekessé válik. A rajz látszólagos befejezetlenségei és hiányai a néző fantá-

¹ Vö. NyK. 39:429.

ziáját arra ösztökélik, hogy öntudatlanul is tovább építse azt, amit itt maga előtt lát. Munkára bírja tehát a fantáziát...“ Már eddigi fejtegetésem iránya is mutatta, amit most kifejezetten megállapítok, hogy a költői elhallgatást (aposyopézis) egyszerűen idesorolom. Ezt a fölfogást logikusabbnak tartom. Az „elhallgatás“ „aposyopézis“ külön név kitalálása csak arra jó, hogy elhomályosítsa, ismeretlenségbe burkolja ezt a közönséges, természetes dolgot. A hiányos szerkezet egyaránt előfordul kijelentő, fölkiáltó, kérdő tartalommal.

Pl.: Isten hozzád, ifju ember, Akitől én... aki bennem Aki nekem... látod, látod, Hogyan kell a szót keresnem. (Petőfi: Bolond Istók.) — Kendé bizony az árnyéka, Mert olyat mondok, hogy még a... (Arany.) — Volt aztán öröm annyi, hogy!... (Tóth K.: Gyöngyvirág)

Kihagyásos mondatoknak nevezzük az oly összetett mondat-szerkezeteket, melyekből 1—2 szó vagy valamelyik mondat hiányzik, de a hiány lélektani oka nem éppen a heves érzelem, mint a hiányos szerkezetnél, hanem inkább a tömörségre, újszerűsége való törekvés. A kihagyásos mondatok mindenesetre a tömörség és újszerűség hatását keltik. Pl.: Mert hogy voltam, Voltam én is katona. (Petőfi: Nézek, nézek kifelé.) Ebből összevonva: Mert [ha azt kérditek,] hogy voltam[-e katona, hát] voltam én is katona.

Már hiába, ha ez olyan Különös plánta volt, Hogy nem szívelt egyebet, mint Pincei harmatot. (Petőfi: A jó tanító.) Ebből összevonva: Már hiába [minden megbotrátkozás]...

A kihagyásos mondatok közt legérdekesebbek a hasonlító mondatok. Ezekről azonban külön lesz szó.

Előfordul alanyi és tárgyi mellékmondat főmondatná önállósítva, főmondata pedig el van hagyva. Pl.: Hogy most már ott kell hagyni a vén Bizi miatt ezt a nagy boldogságot! (Mikszáth.) Főmondata: Kár, ... — És mit nem lesznek értem tenni képesek. (Petőfi: Az apostol.) Főmondata: És mi az, mit ... — Népies: Hogy az édes ápad gyűhön ide. (Palóc.) Főmondata: Mondd meg ... — Hogy a fene egye meg! Főmondata: Kivánom, ...

Látjuk, hogy a kihagyásos mondatoknál egy-egy mellékmondat önállósul, főmondatná lesz. Meg kell állapítanom, hogy jeles írók ettől éppenséggel nem tartózkodnak, még oly esetekben sem, mikor az iskolás felfogásnak már erős aggodalmi támadnak. 1918 előtt valamelyik háborús évben egyik közoktatásügyi miniszter rendeletben kifogásolta, hogy az érettségi dolgozatokban megtűnnek a tanárok „mert“-tel kezdett főmondatokat, pedig az csak okhatározói mellékmondatot kezdhet. Egyszerűen csak utalok arra, hogy Petőfi, Arany, Rákosi Viktor és Mikszáth műveiben számtalanszor fordul elő. Eötvös K. Magyar alakok c. gyűjteményéből valók a következő idézetek:

„Fölszólít, hogy gyujtsak rá, ha van nálam szivar. Mert neki nincs. Ő csak pipáz.“ „Minél többet vitakoztam vele: annál bizonyosabb volt, hogy mi soha egyet nem érthetünk, s minél

nagyobb volt köztünk a meggyőződések távolsága, annál jobban tiszteltem és becsültem őt. [Új bekezdés.] Mert láttam, hogy nála a politikai nézet nem divat és nem kenyérkereset." A „mert“-es mondat ilyenkor magyarázó főmondatzámba megy.

Lirai és elmélkedő természetű részletekben Rákosi Viktor és Eötvös K. igen szívesen használnak mellékmondatokat önállóan. Ily részletekben a szerkesztésnek e szokatlan módja növeli a kifejező erőt. Külsőképen is jelzi, hogy valamely hangulat, érzelem különösen belemarkol a szívbe, vagy elmélkedés közben valamely gondolat bökkenőként megállította a gondolatfolyamatot. Ilyen pl. a Korhadt fakereszteket bevezető vallomás következő lirai részlete: „Az ismeretlen hősök, a névtelen vértanúk, a kicsinyek, az elfeledettek emelik felém száraz csontkarjukat. Azok, akik ezrével hullottak el a mezőn s jeltelen sirokban alusszák örök álmukat. Azok, akik kimentek a hír, a dicsőség legkisebb reménye nélkül... csak szenvedés, csak halál várt rájuk, de a nemzet becsületét megmentették. Azok, akiknek csontjaiból emelkedtek a hadvezérek és államférfiak nagyságát hirdető emlékoszlopok s akiknek dicsőségéről, talán csak az esti szellő tud, mikor a sírjukon fakadt virágokkal suttogva játszadoznak.“ (Rákosi V.) — „Örökségük egy dicső név nemzetünk évlapjain s egy rothadt szalmazsák. És a nyomor, melyet a halott nem vihetett magával.“ (Eötvös K.: Magy. alakok.) — „Ő [t. i. az álom] néma, annak a zúgásnak pedig hangja van. Érzí mégis, hogy ők testvérek. Az álom és a távoli hullámmoraj.“ (Eötvös K.: A Balaton.)

Különösen érdekes a legutolsó mondat: csak alany. Úgy fest, mint egy cím. Kifejező ereje mégis feltűnően nagy, sőt éppen ezért nagy. Az ész szinte ráfeledkezik az elmélkedés tárgyára s magafeledten ismétli a névét. Nagyon terjed az efféle szerkezet alkalmazása legeslegújabb irodalmunkban. Szintén az elmélkedő részletekben s a tárgy különös kiemelésére szolgál, mint itt. Rokon a fölkiáltó mondattal, de újszerűségénél fogva hatásosabb. Ha fölkiáltójelet képzelünk a mondat végére, akkor szinte közönségessé válik, de ható ereje is jelentékenyen томul.

VI. Kombinált mondatok.

A leghevesebb érzések, erős indulatok kifejezésére a művészi előadásban az általánosan megszokott nyelvi formák helyett kombinált mondatokkal találkozunk. Oly mondataiak ezek, melyek többféle mondatfaj kifejező erejét egyesítik magukban. Különösen Petőfi, az érzelmek kifejezésének mestere, használ szívesen kombinált mondatokat. A következő példák mind tőle valók:

I. Mit törődöm, mit tünődöm még sokat! — De mi a kő! Mért e hosszú Méla bámulás! — Baltája nyelére támaszkodva mondja: „Mért vettem fejem tilalmas dolgokra!“ — Ott hunytál le, kedves szép csillagom! Ragyogásod többé nem láthatom. Hogyne volna hát sötét világom! Hogyne volna hát élni kívánságom!

Mindez idézetekben kérdő tartalmú mondat végén fölkiáltójel!

II. Mit nekem te zordon Kárpátoknak Fenyvesekkel vadregényes tája! — Kérdő tartalmú fölkiáltás, megszólítással hiányosan szerkesztve.

III. Hejh, nekem hát vigasztalást mi sem ad? — Hah, e kancsó a mesés világnak Feneketlen hordaja talán? — (Felkiáltás, óhajtás, kérdés).

VII. A hasonlító mondatok.

Nem szorul bizonyításra, hogy a költői nyelv szemléletességének jelentős tényezője a hasonlat, melynek nyelvi formája a hasonlító mondat. A rendkívül gyakori használat a megfelelő nyelvi formának oly változatosságát hozta létre, aminőt más mondatfajnál nem tapasztalhatunk. A legközönségesebb szerkezeti forma szerint a mellékmondat élén van a szokásos kötőszó, a főmondatban pedig valamely mutatószó foglal helyet (*úgy, azonképen, oly, olyan* stb.). A szerkezet ható ereje azonban annál nagyobb, mennél inkább eltér ez általános formától, pontosabban kifejezve: mennél rövidebbé válik ehhez viszonyítva. Ennélfogva igen gyakori eset, hogy egyes szavak vagy éppen egész mondat hiányzik a teljes szerkezetből. Ennek eredménye bizonyos tömörség és újszerűség, a lapos prózától való eltérés: költőibb nyelv. A rövidült hasonlító mondatoknak három típusa különböztethető meg.

1. A legegyszerűbb s az általánoshoz legközelebb álló alak az, melynek főmondatából hiányzik a mutató szó:

A zsibongó élet, mint távozó galamb szárnya suhogásra, [úgy] csendesül... csendesül. (Tompá: Alföldi képek.) Tovább megy testek [olyan] halmai közt, mint az Ararat hegy. (Arany.) Felszökött a temetőbe, mely ekkor már [oly] pusztá volt és elhagyatott, — mint egy temető. (Jókai.) — S mikép egy véghetetlen glória — [úgy] terjeng a zsongó Ave Maria. (Váradi.)

Még sokkal hatásosabb a következő idézet, mert a mutatószón kívül a főmondat állítmánya is hiányzik belőle: Lejtésük [olyan volt], mint az egyszerre kimondott szó, mint a találkozó gondolat. (Jókai.)

2. Ebből az alakból egy természetes lépés átvezet a következő csoportba, melynél az egész főmondat hiányzik és a mellékmondat önállóan szerepel főmondat gyanánt. Ez olyan szerkezet, melyre leginkább ráillik a kihagyásos elnevezés. Csak a *mintha* viszonyító szón kezdődő mellékmondatok szoktak így főmondatná önállósulni: Mintha meghalt volna minden élet, mintha megnémult volna minden hang. (Bárony I.) — Itt-ott a messzeségben néhány fekete pont. S mintha mozogna is. (Eötvös K.) — Az ilyen szerkezetek állandó főmondatául tekinthetjük az efféléket: Úgy tűnik föl, úgy látszik, olyan, olyan volt...

3. A harmadik típus szerint a hasonlító mondatviszonyító marad ki, még pedig rend szerint a *mint*; tehát a hasonlító mellékmondat ismét főmondatná lép elő s keletkezik két párhuzamtartalmú

mellérendelt mondat. Közülök az egyik az eredeti főmondat, a második mellékmondatból alakult főmondat. Pl.: [Mint] Elhull a virág, [úgy] eliramlik az élet. (Petőfi). — [Amint] Fű kizöldel ősi hanton, [úgy] bajnok ébred hősi lanton. (Arany.)

Minden jel arra mutat, hogy a párhuzamos mondat szerkezetek, melyek különösen a népies kötésben oly gyakoriak, az efféle rövidítések analogiájára szaporodtak és terjedtek el.

Ugyanebből a szerkezetből keletkezett a metaforának nevezett szókép. Ha ugyanis a főmondatot egy közbeszúrt hasonlattal megszakítjuk és a „mint”-et kihagyjuk: metaforikus szerkezetet kapunk. Pl. Dérlepett rónákon kereke karca — [mint] Földi hideg villám — szerte cikáz. (Babits: Halál automobilon). — Buda falán a rab — [mint] egy-egy felhődarab — ereszkedik alá. (Arany.)

Végül egy-két különlegességet kell még a hasonlító mondatokról megemlítenünk. Gyakran előfordul az *akár* hasonlító szerepben. Pl. ...megannyi jele, hogy már nem lesz eső, bár az ég morcos, borus még, *akár* Bizi apó arca... (Mikszáth.) — Az *akár*-nak ez a használata teljesen népi eredetű. A palóc területen általában *divik* a *mint* helyett *akár* alakban.

Igen érdekes és erővel teljes formájával találkoztam a hasonlításnak Bársony Istvánnál. „A róka nem oly ravasz, az őz nem oly gyors, a mókus nem oly ügyes.” (Vadorzók.) Ez a negatív formába öntött hasonlítás sokkal hatásosabb, fokozóbb mint a pozitív forma.

IRODALOM.

Schmidt József: A nyelv és a nyelvek. Bevezetés a nyelvtudományba. Budapest, 1923, az Athenaeum kiadása, 80, 238 l.

A hosszú háború és forradalmak után lassanként magához térő tudományos irodalmunk a tudományok népszerűsítését tartja legfőbb feladatának és a különböző címek alatt meginduló vállalkozások a tudományok egyes ágainak összefoglalását és könnyen érthető nyelven való közlését hirdetik olvasóiknak. Az Athenaeum most meginduló gyűjteménye Schmidt József legújabb könyvével lép a nyilvánosság elé, a nyelvtudományi alapelvek, módszerek és eredmények új összefoglalásával, igazában egy rövidre fogott nyelvtudományi kézikönyvvel. A mű a nyelvtudomány mai állásáról akar mennél világosabban tájékoztatni, ezért lehetőleg „jól kijárt utakon jár” és elméleti fejtegetések, vitás kérdések feszegetése helyett a beszédes példák minél nagyobb számban való felsorakoztatásában óhajtja elérni célját, mert „hosszú a szabályok útja, rövid és eredményes a példáké”. Ennek a célnak könnyebb megközelítésére azonban a szerző a tudományos írók számára legnehezebb, az olvasóknak legkedvesebb megoldási módot választotta, amikor teljesen eredeti felfogással szórakoztató módon adja elő mondanivalóit. Hogy olvasóit zökkenők nélküli, sima úton, figyelmüket folyton ébrentartva vigye el a nyelvtudomány legfogasabb kérdéseire is, mindennek előtt tömör és mégis hajlékony, világos stílusban írta meg művét, ren-

geteg, javarészt művelődéstörténetileg is érdekes és elmemozdító példát sorakoztatott fel az indogermán nyelvcsaládnak csaknem valamennyi nyelvéből és a maga nemében eddig szinte egyedülálló módon foglal állást megmunkált tudományával szemben. Műve teljes megértéséhez és várható nagy sikeréhez ez a maga választotta nézőpontja adja a kulcsot, az egész tudománykör feltétlen, minden legkisebb részében is biztos, az egész tudománykört átfogó ismerete, anélkül azonban, hogy a szerző a legkisebb mértékben is elfogult lenne tudományával szemben. Más szavakkal élve, a szerző nem azonosítja magát tárgyával, hanem szembe fordulva vele, bizonyos távolságból, hűvös, ha nem is kiábrándult józansággal és a jó francia prózaírók ironiájával nézi. „A tehetségtelenek foglalkoztatására talán sehol másutt a világon nincs annyi alkalom és szükség, mint a nyelvtudomány terén“, mondja egy helyen, máshol meg egyenesen megkérdézi, hogy érdemes-e a nyelvtudománnyal egyáltalán foglalkozni és felelete szerint „nem kell, de másképen nem lehet“ és bevezető szakaszának legvégén is csak annyit enged meg, hogy tudományunk alapelveivel és főbb eredményeivel mindenesetre érdemes megismerkedni. A szórakoztatva tanító kis mű így bizonyos értelemben véve, a tudományok, különösbbe a szellemi tudományok legmagasabb pontjairól nézi anyagát és bár a szerző szerint művében a szakember semmi újat sem találhat, felfogásával érdekesen újjá válik az előtt is.

Mindezek ellenére azonban „A nyelv és a nyelvek“ szigorúan tárgyilagos, a legszigorúbban elfogulatlan, legtávolabbról sem újító munka. A szerző személyes felfogása tudományáról a maga tiszta mivoltában egyedül bevezetésében tűnik ki, a logikus elrendezésű többi részben csak a minden kétségen kívül álló, minden oldalról lemért és felbecsült igazságok jutnak szóhoz. A szerző a matematikus pontosságával, a kísérletező figyelmével dolgozik és a természettudós józanságával önti formába mondanivalóit. Műve öt nagyobb részre tagolódik. A nyelv mivoltával és életével kezd, amelyben a nyelvet mint pszicho-fizikai és mint történeti jelenséget tárgyalja. Második fejezete a tájnyelvet, földrajzi és társadalmi szójárásokat, a köz és irodalmi, valamint a mesterséges nyelv kérdését boncolja, hogy azután a nyelvek rokonsága és osztályozása, meg a nyelv eredetéről szóló elméletek ismertetésével és kritikai méltatásával fejezze be művét. Részletesebben foglalkozni a felsorolt fejezetek akármelyikével, túlnőne egy ismertetés szűkre szabott keretein, de különben sem szükséges. Minden tudomány kettős úton halad, a határokon, hol más tudományokkal jut érintkezésbe és az érintkező felületeken új megismerések felé tör az egyes tudományokon belül, melyekben a felhalmozott anyag időkénti elrendezése és megrostálása, az elért eredményeknek világos, mesterszók nélküli összefoglalása némelykor parancsoló szükségességgé válik és ilyenkor az efféle művek megalkotója nemcsak a nem céhbéli nagyközönségnek tesz jó szolgálatot, hanem a kérdéses tudomány munkásainak is. *A nyelv és a nyelvek* ezen művek közé sorakozik.

BRAUN SOMA.

Ernst Lewy: Tscheremissische Grammatik. Darstellung einer wiesentscheremissischen Mundart. 1922. H. Haessel, Leipzig. XI + 185 l. (Alapára 4 márka.)

A világháború Németországban is épügy mint minálunk, olyan nyelvi tanulmányokra adott alkalmat, amelyek béke idején csak hosszú, fárasztó utazások árán voltak megvalósíthatók. A hadifoglyok között sok volt a finnugor, tatár stb., és ahogyan nálunk Munkácsi Bernát votjakkal és oszétekkel, Kúnos Ignác tatárokkal, Vikár Béla grúzokkal, Beke Ödön cseremiszekkel, Klemm Antal mordvinokkal, e sorok írója zürjénekkel foglalkozhatott, épügy Németországban sem szalasztották el az ebből a szempontból kedvező alkalmat és Lewynek, az ismert finnugor nyelvtudósnak is lehetővé tették, hogy több cseremisz hadifogolyinak a nyelvét tanulmányozza. E tanulmányai eredményének egy részét, a cseremisz nyelvtant, tartalmazza a címül írt könyv. Szótári gyűjtését, valamint feljegyzett szövegeit külön szándékszik a szerző kiadni.

A könyv a maga tömör előadásával, különösen hangtani részében, hol Sievers hangtanának és Beke cser. nyelvtanának megfelelő pontjait csak számszerint idézi, nem könnyű olvasmány. De annál tanulságosabb a szerzőnek az az egész munkán végigvonuló törekvése, hogy minden egyes jelenséget lehetőleg a *mondatban* vizsgáljon. Ebből a szempontból, mondatfonétikai szempontból, tekint igen sok hangtani jelenséget. Igen tanulságos a „Hangváltozások a mondatban” c. fejezet (43.—51. §) a hangsúlyról szóló fejtegetés (52.—69. §), a többesszámról (113—4. l., 128. l.), a névrágokról és birtokos személyragokról (114—7. l.), valamint a szórendről (166—172. l.) szóló megjegyzések és megállapítások.

A cseremisz nyelv régebben a kevésbé tanulmányozott finnugor nyelvek közé tartozott. Most azonban Beke és Lewy nyelvtanai, továbbá Wichmann-nak 1923-ban megjelent „Tscheremissische Texte mit Wörterverzeichnis und grammatikalischem Abriss” c. igen becses műve kiváló értékű munkákkal gyarapították a cseremisz nyelvről szóló irodalmat.

FOKOS DÁVID.

Dr. Fülöp Zsigmond. Természettudományi műszótár. Budapest. Dick Manó. 167. l.

Ebben a hasznos könyvecskében Fülöp Zs. azokat a természettudományi műkifejezéseket gyűjtötte össze, melyekkel a nagy közönység a természettudományi művek olvasása közben gyakran találkozók. Első sorban az orvosi kifejezésekre volt tekintettel, de felvette emellett a természetrajzi, fizikai, kémiai és földrajzi kifejezések közül mindazokat, amelyek a laikus közönségre nézve fontosak. A könyv több mint egyszerű műszótár, mert nemcsak a szavak és kifejezések pusztá fordítását adja, hanem a fogalmaknak rövid, világos magyarázatát is, és ép ezért nem mellőzte az idegenek mellett a magyar szakkifejezéseket sem.

V. I.

Leo Spitzer. Italienische Umgangssprache. Kurt Schroeder. Bonn u. Leipzig (Veröffentlichungen des romanischen Auslandsinstituts in Bonn.) 313 l.

Spitzer Leónak ez a testes kötete az élő nyelvet egészen eredeti, új szempontokból tárgyalja. A mai olasz nyelvet veszi alapul, hogy megfigyelje a beszélő-

ben a beszéd keletkezésének lelki feltételeit. Beletekint a beszélés műhelyébe, megfigyeli a nyelvi forma alakulását a gondolatból s elemzi az eszközöket, melyeknek segítségével a beszélő gondolatait a hallgatóval közli s vizsgálja azt a pillanatnyi helyzetet, mely a beszélő és a hallgató közötti viszonyt megszabja. Az első szakaszban a beszéd kezdő formáival foglalkozik s a legapróbb részletekbe menő aprólékossággal világítja meg, hogyan függ össze a beszéd megindításának módja a beszélő céljával s a hallgatóhoz való kapcsolatával. A második szakasz a beszélő és a hallgató viszonyát tárgyalja az udvariasság, a kifejezés takarékosága és gazdagsága s a beszélgetés egymásba fonódása szempontjából. A következő szakasz a beszélő viszonyát tárgyalja a helyzethez, amelyben van; az utolsó szakasz pedig a beszéd befejező formuláival foglalkozik.

A szerző a példák és megfigyelések rengeteg tömegével dolgozik s noha csak az olasz nyelvet vette tárgyalása alapjául, könyve rendkívül érdekes minden nyelv szempontjából, mert világosan látjuk azoknak a lelki diszpozícióknak hatását és érvényesülését, melyek minden nyelvben közösek. Másrészt meg, megfigyelhetjük azokat a nyelvi sajátosságokat is, melyek egy-egy nép lelki tulajdonságaival függnek össze. Csak egy-két dologra akarok ezúttal rámutatni. Spitzer kiemeli a román nyelveknek azt a szokását, hogy az *igen* és *nem* mellé oda kell tenni a nevet vagy egy ezt helyettesítő udvarias kifejezést: *Si, Anna! No, Anna!* vagy: *si signore, no signore*. Ugyanígy van az angolban is: *Yes, sir; no, madam!* Míg a magyarban elég az *igen! nem!* illetőleg az *igen* helyett a mondat egy részének, az igekötőnek vagy egy más résznek ismétlése: *Megtetted? Meg. Ott voltál? Ott.* De nemcsak ebben, hanem a tulajdonnevek használatában is különbségeket látunk. Az angol beszédközben minduntalan nevének szólítja azt, akivel beszél, a német a foglalkozását, állását, rangját jelöli meg, a magyar inkább a címzését: nagyságos uram, méltóságos uram! stb. A beszélés lelki állapotának emberi közössége kifejlesztí termésszetszerűleg a nyelvi formák hasonlóságát. Spitzer rámutat arra a gyakori felszólításra, hogy a beszélő nézzon oda s így keletkezett a *guardi*, rövidítve *gua* kezdő formula; ugyanilyen a magyarban a *nézd csak, nézz ide*, amivel igen gyakran kezdi a beszélő a maga mondanivalóját még akkor is, ha telefonon beszélget, tehát a hallgató nem is nézhet oda. A figyelmet felhívó *tudod, tetszik tudni* szintén közös eredménye különböző nyelvekben a beszélő lelki állapotának (ol. *sai*, ném. *weisst du*, ang. *you know, mind.*)

Nincs terünk Spitzer rendkívül tanulságos könyvének részletes ismertetésére, csak fel akartuk hívni a magyar nyelvészek figyelmét az élő nyelv vizsgálatának erre az új irányára.

B. J.

Új könyvek a nyelvtudományról. Az elmúlt néhány év több fontos új munkával gazdagította az általános nyelvtudomány irodalmát. A legfontosabb ezek közül Jespersen legújabb könyve: *Language, its nature, development and origin*. Ezt a munkát legközelebbi füzetünkben részletesen ismertetjük. Két új francia könyv jelent meg: J. Vendreyes: *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire. (L'évolution de l'humanité 3. kötet).* — Kojo Tovalou Honènou: *L'involution des métamorphoses et des mélempsychoses de l'univers. Tome 1. L'involution phonétique ou méditations sur les métamorphoses et les mélempsychoses du langage*. Paris. — Az olasz Trombettinek is egy új, hatalmas kötete jelent meg: *Elementi di Glottologia*. Bologna. 1923 (751 l.). Ebben kifejti az ő elméletének, a nyelvek egységes eredetének egész rendszerét.

Könyvek és folyóiratok.

Lauri Keltunen. Lauseliikmed eesti keeles. (Az észti nyelv mondattana.) Tartus 1924.

Dr. Koszó János. Fessler Aurél Ignác. A regény- és történetíró. Budapest, 1923. Kiadja a Budavári Tudományos Társaság.

Kúnos Ignác. Boszporuszi tündérország (Athenaeum). [A szerző konstantinápolyi gazdag gyűjtéséből dolgozott át 26 mesét az ifjúság számára. Az eredeti mesék megjelentek az Ozmán-török népköltési gyűjtemény 2 kötetében 1887—1889., továbbá a szentpétervári akadémia kiadásában megjelent gyűjteményben: Mundarten der Osmanen. 1899. A mesék megjelentek régebben német, angol és orosz fordításban: Türkische Volksmärchen aus Stambul. Leiden. 1903. Turkish Fairy Tales and Folk Tales. London 1896, Forty-four Turkish Fairy Tales. London 1914.]

Az Athenaeum kiadványai: Élet és Tudomány: *Schmidt József.* A nyelv és a nyelvek. — *Sebestyén Károly.* A római irodalom kistükre. — *Babits Mihály.* Kártavár. Egy város regénye. — Aranygaras. Mesék. — *Hellai Jenő.* Versek. — *Móricz Zsigmond.* Jószerencsét. Regény. — *Réti Ödön.* Zorka. Regény.

Schmidt József. Az ind filozófia. (Szabad Iskola. IX.) Genius kiadása.

Migray József és Dr. Takács Mária. Mesekincs a világ népeinek meséiből. [Igen ügyesen összeállított mesegyűjtemény a legkülönbözőbb népek meseköltészetéből.]

Bibliographia Hungariae. 1. Historica. Zusammengestellt vom Ungarischen Institut an der Universität Berlin. Walter de Gruyter & Co 1923. [Magyarország történetéről szóló idegen nyelvű irodalom gondos összeállítása.]

Robert Gragger. Eine altungarische Marienklage. (Ungarische Bibliothek. I. 7) Walter de Gruyter & Co 1923. [Az Ungarische Jahrbücher-ben megjelent dolgozat különnyomata. 3 lap fénykép-hasonmással.]

Ungarische Jahrbücher. III. k. 2. f. 1923 július. A. *Solymossy.* Verwandtschaft der ungarischen Volksmärchen mit den orientalischen.

GYÁSZJELENTÉS.

Giesswein Sándor. 1856—1923. Mult év nov. 15-én hunyt el Giesswein Sándor, győri kanonok és pápai prelátus. Giesswein ifjú korában a nyelvtudomány szorgalmas munkása volt; egyiptológiai tanulmányai és nagy nyelvismerete vezették a nyelvtudomány felé. A klasszikus és a sémi nyelvek ismerete, valamint a modern nyelvekben való nagy jártassága széles alapot adtak nyelvtudományi tanulmányai számára. Ez a körülmény magyarázza meg, hogy nem részletkérdések tanulmányozásához fog, hanem mindjárt első művében a legnehezebb problémákkal igyekszik megküzdni. „Az összehasonlító nyelvészet fő problémái” c. könyve 1890-ben jelenik meg; két év múlva kiadja részletesebben, német nyelven: „Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft in ihren Beziehungen zur Theologie, Philosophie und Anthropologie.” Giesswein a filozófus és teológus szemével nézi a nyelvtudomány végső kérdéseit: Vajjon egy vagy több ősnyelvre vezethető-e vissza az a számtalan sok nyelv, amelyet a föld kerekiségén használnak; milyen lehetett a nyelv ere-

dete s hogyan függ össze a nyelvtudomány az emberiség őstörténetével? (Vö. Misteli bírálatát, NyK. 23. K.) E nagy összefoglaló munka után egy részletkérdéssel is foglalkozott: „Az urali nyelvek helyhatározói demonstratív elemei“ (Budapest, 1894), s ugyanez részletesebben francia nyelven: *Les éléments déterminatifs t-n-l dans les langues indogermaniques, sémitiques et ouralo-altaïques.* (Bruxelles. 1894) Társadalomtudományi és szociológiai tanulmányai ezentúl mindjobban elvonták a nyelvészettől s mintegy búcsúzásul még egy összefoglaló tanulmányt mutatott be a nyelvtudomány haladásáról a nemzetközi bibliográfiai kongresszuson Párizsban 1898: *Les progrès de la linguistique.*

BALASSA JÓZSEF.

NYELVMŰVELÉS.

Az Országos Néptanulmányi Egyesület 1913-ban alakult s célja Magyarország különböző népesegének nyelvi, művelődési, gazdasági stb. viszonyainak tanulmányozása és ismertetése. Elnöke Vikár Béla, főtájkára Varró István. Január havában tartott rendes közgyűlésén elhatározta, hogy ezentúl a Magyar Nyelvőr lesz az egyesület hivatalos lapja. A Nyr. helyet fog adni az O. N. E. hivatalos közleményeinek s munkássága körét a szorosán vett nyelvtudományon kívül kiterjeszti a nép és népélet tanulmányozásának tágabb körére. Az Egyesület működése iránt érdeklődőknek a Nyr. szerkesztősége szívesen szolgál felvilágosítással.

A magyar nyelv a mai irodalomban. Folytatjuk szemelvényeinket a napilapok és folyóiratok hasábjairól, hogy figyelmeztessük íróinkat a könnyen, egy kis figyelemmel, gondolkodással máris elkerülhető hibákra. Szemlélődésünket kiterjesztjük a fordításokra is.

Egyik napilapban olvastuk: „...akit titkos borzalommal, *hogy nem mondjam* [helyesen: *hogy ne mondjam*], utálattal szemléltel.“ — Egy másik napilap *fegyvercsörgetést* emleget *fegyvercsörtetés* helyett. — A *beszüntet* (eh. megszüntet) gyakori használata megteremtette a megfelelő tárgyatlan igét is: „*Beszűnnek* a bajor lapok“ írja egyik esti lap. — Egy miniszteri beszédben olvastuk: *vállt váll mellé téve*; a német *Schulter an Schulter* szolgái fordítása, a megfelelő magyaros kifejezés: *vállvetve*. Egy politikai tartalmú folyóirat egyetlen cikkéből idézzük a következő szórendi botlásokat: „...fogalom dőlt az utobbi időben meg.“ „...Párist kereste a pénzügyminiszterrel fel.“ „...nagyobb eredmény érhető mindenkor el.“ — „F. E. lemondta a Sz. D. darabjában való további szereplését.“ Lemondunk valamiről, de nem mondunk le valamit.

A magyaros szólás értelmének nem ismerése szülte egy fordítónak ezt a furcsa botlását: *A gournay-inak pedig a hasa az istene, azért mondják: „a kákabélú gournay-iak.“* (Maupassant. A rózsalegény) A kákabélú ép ellenkezője annak, akinek a hasa az istene; a MTsz. szerint: „gyenge gyomrú, kényes gyomrú, keveset

evő, ételben válogató, finnyás.“ Akinek a hasa az istene, arra azt lehetett volna mondani: *a nagybélű*... — Egy másik fordításban az *-e* kérdőszócska helytelen használatával találkozunk: „Az ember igazán nem tudta egy könyvtáros van-e vele szemben vagy egy örmény pap-e.“ Az ilyen mondatokban, midőn *vagy* kötőszó választja el a két összetartozó mondatrészt, csak az első mellé tesszük a kérdőszócskát, a második felesleges. — Egy napilap hirdetése a *Kunstaltertümer-t* így fordítja: *műrégiségek*. Csakhogy ez az összetétel nem jelenti a „művészi régiséget,“ mint a német szó, hanem a művaját, művirágot s más hasonló szót juttatja eszünkbe. Ismerve a forgalomban levő „régiségek“ eredetét, talán igazuk is van.

V. I.

Férges gyümölcs és kukacos gyümölcs. A bácskai népnyelv különbséget tesz férges gyümölcs és kukacos gyümölcs között. — Férgesnek azt a gyümölcsöt mondja, mely a beléje került hernyó (féreg) által keresztül-kasul van fúrva s e furatok rendszerint telve vannak a féreg ürülékével. Az ilyen gyümölcs nem egészséges, beteg, azaz férges s élvezete előtt a furatokmenti részt, az u. n. férges részt, ki kell vágni. A férges jelző nem is annyira arra vonatkozik, hogy hernyó van a gyümölcsben, hanem inkább a gyümölcsnek féreg okozta beteg voltára. Ellenben a kukacos gyümölcsben sem fúrás, sem ürülék nem található, tehát férges rész sem s így a gyümölcs teljes egészében élvezhető. Külsejéről sem ismerhető fel kukacos volta. — Ilyen gyümölcs a cseresnye, mely érett korában rendszerint kukacos (a *spilographa cerasi* álcája) szokott lenni.

BOCSÁRI KÁLMÁN.

A helyes magyarság és a korrektor. A napisajtóban, műfordításokban és a szakirodalom termékeiben sokszor találkozunk olyan elírásokkal, amelyek úgyszólván írástechnikai okok következményei, de amelyeket a romlatlan nyelvérzékű korrektor saját munkakörében mindenkor kijavíthat anélkül, hogy az író előzetesen figyelmeztetné rájuk. Egészen más természetűek azonban azok a nyelvi helytelenségek, amelyek irodalmi termékekben a nyelv hanyag kezelésének következményei, mert ezeknek fölismerésekor a korrektornak határoznia kell arról, miképpen javítsa ki őket az eredeti mondat szerkezet lényeges megbotyogatása nélkül. Hiszen sok esetben az író annyira ragaszkodik saját írásmódjához, hogy még egy kommat sem áldozna föl, nem hogy rábízna a korrektorra a hibás képzésmód vagy szórendi hiba miatt támadt nyelvbottlás kiigazítását. A gyakorlati nyelvművelés szempontjából mindenesetre fontos a korrektor munkája, mert a korrektúrára végzett javításaival nagyon sok nyelvi hibát előzhet meg, s ez a nyelvrontás megakadályozásával éppúgy szolgálja a helyes magyarság ügyét, mint a nyelvhelyességi irodalom.

Az észlelt nyelvi hibák kiigazítása szempontjából az a legfontosabb, hogy a korrektor mindig felismerje a hiba természetét, a munka fontosságát és az író személyét, mert csakis ezeknek a szempon-

toknak figyelembevételével állapíthatja meg helyesen, hogy mikor és hogyan lehet vagy kell beavatkozni a kéziratok helytelenségeinek kijavításába?

Ha a korrektor bizonyos benne, hogy az észlelt hibás szóképzést, magyartalanságot vagy más nyelvi helytelenséget az író előzetes beleegyezése nélkül, önkényesen ki nem javíthatja, jelölje meg a kéziron és hívja föl rá az író figyelmét. De fölismerve a hibát, ne haladjon el mellette anélkül, hogy legalább a kijavítás módja fölött ne gondolkozott volna. Hiszen számtalanszor egy-egy képzőnek, szótagnak vagy betűnek kijavításával helyesbíthet a korrektor olyan nyelvi hibát is, amely nemcsak a szó jelentését változtatja meg, hanem a mondat értelmét is megbontja.

Legtöbbször a helytelen képzésmód okozza a hibát, s a legcsekélyebb beavatkozással, vagyis a szóalak testének kijavításával könnyen segíthetünk a hibás szóképzésen. Valószínű, hogy a szók rokonhangzása téveszti meg az író, mert kisebb-nagyobb jelentéskülönbséggel más rokonhangzású szók képzésében is tapasztalhatni a helytelen szóhasználatot. Így például megfigyeltem, hogy némelyek *nyugtázás* helyett *nyugtaltást* írnak; máskor meg a *biztonságot* összetévesztik a *biztossággal*; olykor tapasztalom, hogy *rendelés* helyett *rendelet-ről* írnak; néha meg *ízletes* helyett *ízlelést* találtam. Egy kiváló közgazdászunk multkor *elégedellen* helyett *elégtelet* írt. A *-talan* fosztóképző betűcseréje a *gondtalan, tárgytalan* szavakban is megtéveszti néha az író, s *gondatlant, tárgyatlant* ír. S abból, hogy egy azon képző ugyanabban a szóban kétszer is előfordulhat (mint *sükségesség, igazságosság*), ered az a szertelenség, hogy némelyek ilyen szóalakot is használnak: *fizetéképességtelenség, elnépszerűségeletlenedés*. Egyszer a német *fähig* mintájára használt *teherképes* összetett melléknevet kijavítottam így *teherbíró*. Az író visszajelölte így: *teherbíróképes*. Mint főnevet is olvastam valahol: *teherviselőképeség*. Egy regényben *méregfogas állat* is előfordult egy helyen.

Az efféle hibás szóképzések legtöbb esetben egy-két betűvel helyesbíthetők. És hasonlóképpen nagyon sok banális mondatot lehetne megmenteni kicsi beavatkozással, ha az elvétett mondat-szerkesztést vagy szórendi hibát a korrektúrában kijavítanák. N. v. E. német író egyik regényének fordításában ezt olvastam: „A grófnő *csikorogva* fordította meg a zárban a kulcsot” (vagyis *a grófnő csikorgott*). A hibás szórend nagyon sok beavatkozásra adna okot. Például ugyanennek az íróőnek a regényében ez a mondat áll valahol: „En neveltelek, igazságosan, mintha én is szültelek volna” — (eszerint ő is szülte, meg más valaki is szülte). Más helyen ezt olvastam: „A szellő, melyet támasztott, és inkább tavaszízü volt” (e. h. „A szellő is, melyet támasztott, inkább tavaszízü volt”). A birtok és birtokos felcserélése általános tünet. Például: „Ki gyerekes kíváncsiságával az életnek” — „Holott minden egyes percéért az egyedüllétnek kár” — „Sohasem beszélünk belső dolgairól Henrynek” (R. B. B. regénye). A birtokviszonyt így

alkalmazta egy fordítónk: „Öröm könnyel a szemében vetette magát barátja felesége férje keblére“ (dr. F. L. fordítása). De a képes kifejezések is nagyon sok helyütt rosszak. Például: „A munka az a narkotikum, mely lelkünk szabadékait áthidalni segít“ — (a narkotikum *szabadékot áthidal!*) (R. B. B. regénye). T. J. regényében ez áll: „Szívszűrő éles violinsikítások.“ — Egy történeti tanulmány előszavában ezt olvastam: „Ökölbe szorult lélekkel túrjuk a mohó keselyűk karmait“ (a lélek ökölbe szorult).

De nem folytatom tovább. G. Wustmannak *Allerhand Sprachdummheiten* magyar kiadására elegendő lenne az a sok feljegyzés, amiket a korrektori asztal mellett gyűjtöttem. Csak rá akartam mutatni, hogy a korrektor munkája a gyakorlati nyelvművelés szempontjából milyen fontos, mert nagyon sok alkalma van a nyelvrontás megakadályozására; de szükséges, hogy az okulás vágya és a jónak alkalmazására való komoly akarat meglegyen íróinkban is. Mindenesetre az lenne a leghelyesebb, ha a korrektor az íróval egyetértve végezné javító munkáját, nehogy hivatását túllépve, beavatkozásával leszedné az írásmű eredetiségének hamvát, amivel többet rontana, mint javítana.

SCHWARTZ ÁRMIN.

Számnevek és pénznevek. Idiomatikus sajátossága a magyar nyelvnek, hogy a többes számnevek után egyesben használja a főnevet, s így természetesen a pénzneveket jelentő főnevet is. Amíg magyar pénzről van szó, nincs is semmi baj; sohasem jut művelt magyar ember eszébe, hogy öt koronák-at mondjon, vagy hatvan fillérek-et. Azt is tudja mindenki, hogy száz forint a helyes (ámbátor a régi jó időben a parasztember száz pengőhet kért kölcsön a takaréktól — valószínű, hogy a nagy summa iránt való tiszteletből). A baj ott kezdődik, ahol idegen pénznemről van szó és az illető pénznek a maga nyelvén az egyestől eltérő többese van. Az ilyen szavaknak többes voltát a magyar ember már nem érzi elég élénken. (Ide tartoznék az *aktívák*, *passzívák* dupla többes alakja, meg az *Alpesek* is.) Ilyenkor a magyar nyelvérzék számára az illető alak többes voltát előbb megérthetővé kell tenni, hogy a vele élők helyesen tudják használni. Megvilágításul néhány példát említek. Amikor kereskedelmi iskoláinkban a kereskedelmi számtan tanítása még gyermekkorát élte, számtantanáraink nagy nehezen és lassan törődtek bele, amíg megismerték, hogy a *pence* a *penny*-nek többes alakja s hogy nem szabad angol vagy német mintára (*seven pence*, *sieben pence*) azt mondani és írni, hogy hét *pence*, hanem az a helyes, hogy hét *penny* (akár csak hét *fillér*). De a nem helyén való többesképzés ott kísért ma is — egészen bizonyosan német hatás alatt első sorban — némely oly jelenségben, amelyeket legjobb ujságainkban is megfigyelhetünk, mint például: „A korona értéke már csak öt centimes Zürichben“. Hogy ez nem jó és hogy csupán az öt centime (a többes s-rag nélkül) a helyes ez esetben, arra nézve talán nincs véleményeltérés e folyóirat olvasói és dolgozótársai között.

Igenis van azonban véleménykülönbség arra nézve, hogy a romániai pénzegység egyesszáma a magyarban a *leu*, a *lei*, vagy — mint legújabbán kívánják — a *lej* alakban helyes-e. A román nyelvben, erre megtanít minden lexikon vagy kereskedelmi iskolai tankönyv, ennek a pénznek a neve egyesszámban *leu*, többesben *lei* (századrészének, a román fillérnek a neve egyesben *banu*, többesben

bani; evvel kevesebb baj van). Hogyan került már most a *lei* a helyes *leu* helyébe? Hogyan lehetséges, hogy az előbbi alakot használják akkor is, ha egy leuról van szó: „A lei megint esett”. Véleményem szerint úgy, hogy nálunk elég ritkán látnak az emberek *egy leus* bankjegyet, viszont elég gyakran olyan felírást, amely 10, 100, 1000 leuról szól, s ez esetekben természetesen a román nyelv szellemének megfelelő többes *lei* alakot olvassák, ami megragad emlékezetükben, a pénzt így nevezik el, így használják a többszt az egyes helyett. A szokás hatalma alatt természetesen bátran mondják magyarban is, hogy „tiz lei”, nem érezvén, hogy olyat tesznek, mintha azt mondanák: tiz koronák. Nyilvánvaló, hogy aki így beszél és ír, annak a nyelvérzéke nem elég erős, hogy áttörjön az előtte talán ismeretlen többesszámon. Nyelvünk iránt való kötelesség tehát őt felvilágosítani. Ezt tettem én annak idején a Bp. H.-ban, amely azóta, néhány kereskedelmi szakfolyóirattal együtt következetesen *leu*-t ír.

Ezzel is rendben volnánk valahogy. De ime jön egy tudós professzor és új, homályosító momentumot kever a mondottak révén — szerintem — meglehetősen tisztázott kérdésbe. Eddigi következtetéseinkben valószínűleg igazat ad nekem, de azt mondja: Hó, megálljunk; a *leu* sem helyes, a *lei* sem, hanem a *kiejtés* az irányadó s aszerint *lej*-t kell mondani és írni; tehát így jó: *egy lej*, *öt lej*. Hát persze, ez rendén volna, ha biztosan tudnók, hogy ezt a jövevényszót ilyen formájában szorította keblére a magyar nyelv. De ezt innen, sajnos, most már messziről, nem állapíthatjuk meg kategórikusan. Én a magam részéről nem jártam a megszállás óta Erdélyben. Az tény, hogy némelyek onnan idevetődő ismerőseim közül csakugyan *lei*-t (vagy *lej*-t; nehéz pontosan kihallani) mondanak, de sokan vannak közöttük, akik *leu*-t használnak. Bizonyos, hogy ami Erdélyben megjelent magyar könyvet láttam, azon valamennyin így olvastam: Ára 8 leu, ára 16 leu. Feltétlenül él tehát elszakadt véreink egy részében az erős magyar nyelvérzék, amely velük egyes számot használtat a 8 és 16 után. Merem állítani, hogy azokat sem fonétikus hajlandóság vezeti, akik *lei*-t (vagy *lej*-t) mondanak (az utóbbit *írva* másutt mint a Nyr legutóbbi számában nem láttam), hanem a szemük a sokszor látott nagyobb román bankók nyomtatott felírása után. Beállana tehát, ha a professzor úr tanácsát elfogadjuk, az az eset, hogy fonétikus szabályok a szemem keresztül rögződnének meg nyelvünkben, holott a rendes út, tudvalevően, a fülön keresztül vezet.

A fonétikus írás kimondásával rendszerint együtt jár az, hogy az illető szónak polgárjogot akarunk adni, mintegy őt nálunk való mennél hosszabb letelepedésre akarjuk unszolni. Hát én ebből a szempontból is ellene volnék a *leu* megfonetizálásának, mert *timeo Danaos*... Maradjon csak szépen meg a maga hazai alakjában, úgy hogy: *leu*, úgy tudom rövid *u*-val ejtve. És igyekezzünk mennél nagyobb elterjedést biztosítani az egy *leu*, öt *leu*, száz *leu* alakoknak.¹

Ha már kezembem van a toll, legyen szabad még egy helytelen használatra rámutatnom az idegen pénzek körül. Ez a hiba nem a többesszámmal függ össze, hanem az elnevezéssel. Széltiben-hosszában úgy nevezik megcsonkított hazánk határain belül a cseh pénzegységet, hogy *szokol*. Aki azonban a most csehek uralma alatt álló területre lép, csodálkozva tapasztalja, hogy ott a szokolt ilyen értelemben nem ismerik. *Sokol* csehül sólymot jelent, a csehek nemzeti madarát,

¹ Helyet adtunk régi, érdemes dolgozóársunk okfejtésének, mert a Nyr. a szabad véleménynyilvánítás híve. Az ellenkező felfogás megvilágítását l. Nyr. 52 : 58.

olyformán mint nálunk nemzeti szimbólum a turul. Ha jól emlékszem, valamikor a háború befejezése és az új cseh állam megalakulása idején csakugyan volt arról szó, hogy az új cseh koronát szokolnak fogják nevezni, úgy, amint minálunk is felmerült ugyanakkor a korona elnevezésnek turullá változtatása. Egyik tervből sem lett semmi, de mi magyarok megtettük a cseh ultra nacionalistáknak azt a szivességet, hogy nyelvünkben polgárjogot adtunk a szomszéd ábrándja szüleményének. Megint az a bizonyos túlzásba vitt vendégszeretet. Nem érkezett még el az ideje, hogy szakítsunk a szokol elnevezés használatával, amivel egyedül állunk az egész világon, s úgy nevezzük ezt a pénzt, amint maguk a csehek is nevezik: *cseh koronának?* Keresk. iskolai lanár.

Dugonics András és a lakásinség. A jó öreg Dugonics a régi magyar időkben vette regényeinek a tárgyát; a honfoglaló és kalandozó magyarok korát tette az események színterévé. De Dugonics nemcsak regényíró, hanem alapos tudós is volt; tudta többek között, hogy a pogány magyarok nem *házakban*, hanem *sátrakban* laktak, ennél fogva sehogyse nyugodott bele, hogy az ő regényhősei *házasságot* kössenek, hanem bizony ő *sátorságot* kötöttet velők. Így *Etelka* is, hasonló című híres regényének főhősnője, midőn annyi kaland, cselszövény és veszedelem után szíve választottjává, a karjali nemes Eteléé lesz, nem *házasságra*, hanem *sátor-ságra* lép vele.

Ha a jó öreg Dugonics András most feltámadna és a mai korból venne regénytárgyat, tudományos lelkiismerete most sem engedné meg, hogy egymás kezét elnyert hősei és hősnői *házasságban* egyesüljenek, mert hányadik fiatal párnak van most háza. Hiszen a legtöbb fiatal pár megelégszik, ha egy bútorozott szobában kezdheti meg a családi együttélést. A jelenkor Dugonicsa ezt az együttélést szintén nem nevezné házasságnak, hanem csak *szobaságnak*.

KARDOS ALBERT.

Kérdések. 1. *Nap mint nap.* Jó magyarságú íróinknál találkozunk ezzel a kifejezéssel abban a jelentésben, hogy mindennap. Pl. „Ha az ember nap mint nap leereszkedett húrú hegedűn kénytelen játszani.” (Dóczi Jenő, Egy nap Arany J. életéből. 24. l.) „...nap mint nap, furtonfurt, de semmi kihagyással, úgy jött nekem haza borosan.” (Móricz Zs. Mint a mezőnek virágai. 160. l.) Hol használja a nép ezt a kifejezést?

2. *Bepelgyedett.* Bólyai Farkas írja Bodorhoz intézett levelében fiáról Jánosról: „Nagy, kemény természetű, szép ifju, a katonai bátorság és ártatlanság szemérmességével *bepelgyedett* — se nem kártyázik, se bort, pálinkát, se kávé nem iszik, se nem pipázik, se nem tubakol, még nem borotvázik, csak pihés —” (Bólyai F. és Bólyai János geometriai vizsgálatai. I. 68. l.) Mit jelent ez a szó *bepelgyedett* (sem a MTsz., sem egyéb szótáraink nem ismerik) és hol használják?

A szerkesztő.

MAGYARÁZATOK.

Tallózás régi sorok között.

— Második közlemény.¹ —

II. Állatok, növények, növényi termékek.

Szárnyas egér = bőregér 50 — veres tsiga 58 — bűdös-féreg = poloska 93 — dragánt („Németül: *dragant*, deákül: *tragacanthum*, magyarul tsak egy tövis kóró, melynek gyántája vagon.”) 7; töviskóró gyánta („Németül *tragant*, deákül *tragacantha*, nevezetes a' Patikában.”) 46, 90 — malska-méz gyánta (*gummi lakka*) 7 — sárga gyömbér (*kurkumé*) 7 — viola gyökér 14 — szerelsen dió 21 — kal-musz 29 — sár-tök 30 — savanyú zánót („Németül: *Sauerklesaitz*, deákül: *Trifolium acetosum*.”) 30 — mastiks (gyánta' neme) 32 — firnisz, vagy firnátz (deákül: *vernix*, foglaló kenő eszköz) 33 — fejer szantalum fa 44 — sárga szandalum-fa 91 — pomagránat = gránátalma (Vö. Szigeti veszedelem III. 36.) 46 — storáks 49, 90; stróráks calami 91 — keiske-bab („Geizbohne németül.”) 52 — vízi torna 52 — Perúiai fejer balzsamom 56 — eb-tej („hívják így-is, hévseges gummi-fa; deákül *euphorbia*, németül pedig *Volfsmilch*.”) 59 — a' vért meg-állítófü (sanguinaria) 60 — pápa fü 60 — Áron gyökere 62 — kaput-nyak-fü 62 — Szent Benedek' füve 64 — tetem lódó fü 64 — eger-fa 73 — a' száraz földön el-folyó borostyán 83; borostyán, vagy laurus-fa 83 — perje fü 83 — veresre festő fa („*Fernebok*; vagy *Brasília* fa”) 88 — temjén (tömjén) 90 — paraditsom-fa 91 — gummi élmi 91; gummi animé 91 — szandarák (gyanta) 91 — balha-fü 95 — pólas 95 — putnok-fü 95 — koriandrom-mag 95 — pésma-fü (Benkő József Úr nevezi savanyús hatszá-nak) 97, 99 — örvény gyökér 98 — húnnyor 98 — farkas répa 98 — római szeg-fü, vagy kamomilla 110 — spanyol bors 110; török bors 112 Ny. Sz. I. 293. — kubéba (?) 112; egész kubéba 141 — indiai borsó 112 — galgánt (?) 112 Ny. Sz. I. 654. — eperj; fái és mezei szederj 113 — tengeri szőlő 113 Ny. Sz. III. 330. — kerti iziprus fa 119 Ny. Sz. I. 360. — vad gyömbér, vagy Tziltvár 122 Ny. Sz. I. 362. — Venéziai tztiltvár 135 — eper fü; tsillag fü Ny. Sz. I. 1020; szarvas nyelvű fü Ny. Sz. I. 1028, II. 1026; örvény gyökér Ny. Sz. I. 1181; szeg-fü szagú gyökér 122 Ny. Sz. I. 1029, máj-fü Ny. Sz. I. 1024; lüdő-fü (*pulmonaria*) Ny. Sz. I. 1031; tsába ire-fü [Ny. Sz. I. 1019.] („bába ire-fünek is nevezik”) Ny. Sz. I. 1018. 122 — bába ire-fü (*pimpinella*) 129 — Szent László gyökere (*gentiana*) = orvosi tárnics gyökere 123 Ny. Sz. I. 1030. — galanga gyökér („mi ez, tudják a' Patikában, az az Kinában termő gyökér”) 126 Ny. Sz. I. 1055; galanga, vagy keserű gyökér 195. — angyélika gyökér 135 — medve-talpú-tövis-fü 135 Ny. Sz. III. 773. — pirosító (*torna solis*) (?) 136 — veres ökör nyelvű fünek gyökere 136 Ny. Sz. I. 1181. — terjék (?) [138; fü terjék (?) 214 — tengeri baratzk 151 Ny. Sz. I. 175. — kaka-bot, vagy buzogány 165 Ny. Sz. I. 299. — paponya-fü 167 Ny. Sz. I. 1026; paponya gyümöls 204 — arany levél 169 Ny. Sz. II. 598. — pisták („Zöld gyümöls”, Neme a' Patikában, és isméretes.”) 171 — pap' erszénye-fü 173 Ny. Sz. I. 1026 — fü-bab-virág („Németül: *Erdrauch* bohnlenblüth: Benkő József Úr kaszás lábnak írja.”) 176 — balsam fü 183 Ny. Sz. I. 1018. — kaporna 183 Ny. Sz. II. 112. — moskus („Németül: *Muschat Bizam*”) 198 — démulka (?) 199 Ny. Sz. II. 607. — levestikom; nádra fü (= méh-fü) 199 — kardemómum (?) 202 — kastóreum (?)

¹ Az első közleményt l. 51 : 94.

202 — *kakao-fű* (ebből tsinalják a' tsokoládát) 207 — *ruia* 178; (új) *ruia gyökér* 209 Ny. Sz. II. 1086. — *rüh' fű gyökér* 209 Ny. Sz. I. 1027. — *ketske-fű* (rupicapra, vagy doronicum) 211 — *szálep gyökér*. T. 229. BARCSAI KÁROLY.

Az Oklevél-Szótárhoz. Néhány helyreigazító és fölvilágosító észrevételt akarok tenni azokra az újabban fölmerült olvasatokra és magyarázatokra, amelyekkel különböző tudásaink az OklSz. olvasatait és magyarázatait helyesbíteni kívánták.

Az OklSz.-nak több Árpád-kori adataiban előforduló *Fele* nevet én — próbálgatva, amit a kérdőjel mutat — ,félé'-nek azaz félőnek, a két adatban előforduló *Feled* nevet pedig — ismét föltételelesen — ,feled'-nek, azaz ,obliviscitur'-nak gondoltam s a megfelelő címszók alá vettem. Pais Dezső szerint a *Fele*, *Feled* neveket a ,hálfte' értelmű *fél* szónak „-e és -d képzős származékaiként *felebarát* szavunk előtagjával kell egyeztetnünk, nem pedig a ,timeo' jelentésű *fél* ige igenevével“ (MNy 18:30). Ebben a helyreigazító megjegyzésben csak az a hiba, hogy az OklSz.-ban a *Feled* név, amint már mondtam, a *feled* igével s nem a *fél* igenevével van azonosítva. Ami pedig a parancsoló ,kell' szót illeti, hát én ebben az egyeztetésben is csak kérdőjelet és hangot s a ,kell' helyett ,lehet'-et alkalmaznék, mert noha több kicsinyítő -e és -d képzős személynevrünk van is az Árpád-kori oklevelekben, nem következik föltétlenül s a néma adatokból semmivel sem erősíthető az, hogy éppen a *fél* ,hálfte' fogalma szolgált-e valóban a kérdéses nevek alapjául. Ami a *Fele* nevet illeti, egyenesen az igenévi, ,félő' értelmezés mellett szól, vagy legalább is szólhat az 1211-iki *Feleh* adat, amely nagyon könnyen lehet az Árpád-kori *mench* ,menő', *fedeh* ,fedő'-féle igenevek sorából való (vö. Szinnyei: Nyelvhas.⁶ 82), nem is szólva az ugyanazon oklevélbeli *Fieleh* névről, amelyet én szintén ,filő'-nek sejtettem a tájdivatos ízéssel, ami a HB-ben is kimutatható már (vö. *scegin* szegény, *ilezie* élessze). Végül a ,félő' értelmezés valószínűsége mellett szólnak a későbbi, XV—XVI. századi *Felen* nevek is, amelyek kétségtelen bizonyosságai annak, hogy a névadásnak ezen a lelki mozzanaton alapuló módja valóban szokásos volt nálunk.

Pais az OklSz. *malaszt* címszavának adataiból egy 1211-iki *Rezed* szolganevet idéz s ezt a *rész* ,cuprum' szó -d képzős származékának magyarázza. Ez a magyarázat magában véve nem volna lehetetlen, mert ebből a fogalomkörből egyéb régi személyneveink is vannak, amelyekre Pais joggal hivatkozhatik. Én azonban mégis azt hiszem, hogy a névben nem a *rész*, hanem a *rész*, ,pars' fogalma szolgált kiindulópontul. Ezt a hitemet, természetesen mint hozzátétést, ki is fejeztem az OklSz.-ban, mikor — amit Pais nem vett észre — ezt az 1211-i *Rezed* nevet egy ugyanazon oklevélben teljesen így írt másik névadattal együtt a szótár *rész* címszavának származékaként vettem föl, hozzájuk csatolva egy harmadik, 1240 körüli adatot is, amelynek szolganeve *Rescud*-nek van írva. Ennek az utóbbi írásmódnak az *sc*-je határozottan *sz* hangot jelent a XIII. században, a név tehát csak *Részüd*-nek olvasható és valószínűleg a *rész* főnév kicsinyítőjét rejti magában. Nagy a valószínűség tehát, hogy a három évtizeddel előbbi oklevélnek szolganeve is *Részüd*-et jelent és nem *Rezed*-et.

Az 1152-iki *Houodi* nőnevet, amelyet én a népnyelvben ma is meglevő *havadi* virágnévvel próbáltam azonosítani, Pais Dezső *Régi személyneveink jelentésana* című igen becses és érdekes tanulmányában a *hó* ,mensis' szó származékának véli (MNy 18:94). Szerinte a *hovodi* ennek a *hó*-nak a -di képzős kicsi-

nyitó alakja volna. Az ötletet természetesen, bár sok a valószínűsége, alig lehet kétségtelen módon bizonyítani. Paist nyilván az juttatta erre a gondolatra, hogy a név a *Hugdi* nőnév társaságában fordul elő, ezt pedig a régi 'csillag' jelentésű *húgy* szó kicsinyítőjének is tekinthetni. Én a *húg* 'soror minor natu' szónak a származékát sejtettem benne. Azonban a *hovodi* név akár a hófehérség képzele alapján is származhatott a 'nix' jelentésű *hó*-ból. Ki tudná egyelőre eldönteni?

(Budapest.)

ZOLNAI GYULA.

Pótlások. 1. *Digó*. (Nyr. 49:44, 127, 156; 51:32.) Ez a kifejezés úgy látszik az osztrák németiségben is előfordul, minthogy Fritz Karpf, Mura-Bruckban az osztr.-ném. *nemludom* a. m. 'magyar', *nerozumim* a. m. 'cseh' kapcsán ezt is megemlíti: „und die Italiener hiessen in der Soldatensprache nach dem häufigen „dico“ die *Digos*, *Tiger*, *Polentatiger*.“

2. *hám*. (MNY. 19:121). Zolnai említi a francia és a magyar gyermeknyelvben előforduló *mám* szócskát abtan a jelentésben: 'enni akarok', s az angol gyermeknyelvben *mum* am. 'enni'. Azon a napon, amikor Zolnainak ezt az észrevételét olvastam, hallottam, amint feleségem kis gyermekünknek, aki még nem tud beszélni, azt mondta *ham!* mielőtt enni adott neki, tehát világosan abtan a jelentésben: „jetzt kannst du *ham* machen, nach dem Essen schnappen“. Midőn a szó eredete felől megkérdeztem, ingadozott, a lengyel eredet — gyermekkorát ugyanis a lengyel lakossággal kevert Felső-Sziléziában töltötte — s az általános elterjedtség felvétele között. Ha tehát a *ham*-nak német párja is akad, ez esetben az angol *mum* mellé állítandó a *mem*, *memem*, amelyet fiacskám egész világosan hallat, midőn enni kér vagy látja, hogy hozzák; úgyannyira, hogy környezete *memem*-mel jelöli a táplálékot. Továbbá az olasz gyermeknyelv *maman* (gutturalis *n*-nel). Tehát a gyermek- és dajkanyelvnek e szavában valóban elemi rokonsággal van dolgunk.

Néhány nap óta fiam *mem* szócskájának jelentése kibővült s alkalmazza mindenre, amit óhajt (játékszer stb.) s hirtelen más alakja is fellépett, t. i. *mam*. Gabelentz említ egy gyermeket (*Sprachwissenschaft*¹² 65. l.), aki minden gömbölyű tárgyat „*m-m* gyökérrel“ jelölt: „Der Mond oder ein Teller hiess *Mem*, eine grosse runde Schüssel *Mom* oder *Mum*, die Sterne aber — mit symbolischer Wiederholung — *Mim-mim-mim-mim*“. Azt hiszem, hogy a *m-m* gyökér eredeti jelentése volt: evés, tányér, tál. Megemlítem még, hogy a gyermeknyelvbeli *ham*-ban németek a *haben*-t látják, franciák pedig az ő gyermekeik *ham* szavában a *faim* elrontását. Gabelentz mondja (i. m. 66. l.): „es [das Kind] greift nach etwas und ruft — zufällig — dabei *ham!* Da antworten die Eltern: haben, und geben ihm den Gegenstand, den es zu begehren schien“.

(Bonn.)

SPITZER LEÓ.

ÜZENETEK.

Sz. I. A *szokni* igét a kérdészett jelentésben az irodalmi nyelv csak a múlt időben használja: *el szokott jönni*, *nem szoktam kártyázni*, tehát: *hogyan szoklátok csinálni*. A nép nyelvben előfordul jelen időben is.

B. K. *Zágráb*. Mindkét levelét rendben megkaptuk.

A *Nyelvészeti Füzetek* közül csak a következők kaphatók: 2, 6, 9, 10—16, 18, 19, 21—24, 26—28, 30—33, 35—38, 40, 41, 44, 45, 47, 50—52, 54, 55, 57, 61, 62, 64, 65, 67, 70, 72, 73, 77, 80. Egy-egy füzet ára 3000 K.

Hungaria Hírlapnyomda Részvénytársaság V., Vilmos császár-út 34,

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NEPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Kertész Manó. — A jelzős kifejezések történetéhez	33
Rubinyi Mózes. — Ágai stílusáról és nyelvéről	37
Gárdonyi és Mikszáth a helyes magyarságról	40
Karl Lajos. — Peták.	42
Irodalom. Két új verses fordítás. Heine és Lenau, ford. <i>Barát Ármín.</i> (Trostler József.) — <i>Brugmann.</i> Verschiedenheiten der Satzgestaltung. (Schmidt József.) — Könyvek és folyóiratok	44
Nyelvművelés. A kereskedelmi nyelv magyarsága. (Balassa József.) — Turánok és turániak. (Zolnai Gyula.) — Boldogháza magyarsága. (Kardos Albert.) — A magyar nyelv a mai irodalomban. (V. I., Balambér.)	48
Magyarázatok. Szómagyarázatok, adatok. (Simonyi Zsigmond.) — Adatok a gyermeknyelvből. (B. M., B. J.) — Árja-magyar egyeztetések. (Schmidt József.) — Az Oklevél-Szótárhoz. (Zolnai Gyula.) — Nap mint nap. Tájszók. (ifj. Radványi Sándor.) — Tolvajkéve és papkéve. (Bocsári Kálmán.) — Nyelvtörténeti adatok. (B. J.)	53
Ágai-szószedet. (Lőw Immánuel.) I.	59

A kiadóhivatal értesítései.

A nyomdák szünetelése miatt a Nyelvőr 3—4. füzete elkésve kerül az előfizetők kezébe. A legközelebbi szám június havában fog megjelenni.

A **Nyelvőr előfizetési árát** a nyomdai és papírárak rohamos emelkedése miatt az 1924. évre **20.000 koronára** kellett emelnünk. Kérjük hátralékos előfizetőinket, hogy ezt az összeget minél előbb küldjék be, nem várva újabb figyelmeztetést, mert hisz minden felszólítás, levelezés, felesleges és jelentékeny költséget okoz.

Az 1920, 1921, 1922 és 1923. évfolyamok ára egyenként 20.000 K. — A régibb évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régibb évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy füzet ára 2000 korona.

A mostani évfolyam esetleg elmaradt számainak pótlására vonatkozó kéréseket csakis az év folyamán és mindig a legközelebbi szám megjelenése alkalmával teljesítünk.

A **Nyelvészeti Füzetek** közül csak a következők kaphatók: 2, 6, 9, 10—16, 18, 19, 21—24, 26—28, 30—33, 35—38, 40, 41, 44, 45, 47, 50—52, 54, 55, 57, 61, 62, 64, 65, 67, 70, 72, 73, 77, 80. Egy-egy füzet alapára 1 K, szorozva a mindenkori könyvkereskedői szorzószámmal.

A szerkesztőség kérdései.

Hol s milyen jelentésben használják a Dunán túl a **sivány** szót? — Használja-e a nép Erdélyben a **zsivány** szót? — Ismeri-e a nép a Dunán túl s milyen jelentésben használja a **sivatag** szót? Milyen a főnévi és a melléknévi használata?

A GENIUSZ könyvkiadó r. t. kiadásában megjelent:

BALASSA JÓZSEF:

HELYES MAGYARSÁG

Megrendelhető

a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

A JÉLZŐS KIFEJEZÉSEK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Kertész Manó.

Finnugor jelzős szerkezetek c. munkámban¹ a magyar nyelv ősi tulajdonának bizonyítottam azt a jelenséget, hogy a jelzőül alkalmazott határozót a *való* igenév kapcsolja jelzett szavához: *Noé ideiben való nepec* (Mel. SzJán. 112). *A testében való sebők* (Toldy, RMPass. 125). Bőséges anyaggal igazoltam azt is, hogy a határozós jelzőnek igeneves kapcsolása a nyelvtörténet folyamán mind szűkebb térre szorul; már a XVI. századbeli nyelvemlékekben feltűnik, hogy a *való* a határozós jelző és jelzett szava közül el-elmarad: Terök János vitézsége és *Kassába jevése* (R M K. 3:22). Királné asszonnak *fiával budosása* (uo. 3:10).

Az igenévnek ehhez a jelző és jelzett szava közül *való* elmaradásához kívánok most új és történeti szempontból nem minden tanulság nélkül *való* adalékokkal szolgálni.

Ha a RMK-ból *való* két idézetünket vizsgáljuk, a *való* elmaradását nyilván abban a körülményben láthatjuk, hogy a jelzett szó igéből képzett főnév s mivel a nyelvérzék a határozót az igével szoros egységbe foglalja, a szóképzés nem a pusztá igéből, hanem a határozóval egybeforrt igéből történik: [*fiával bujdos*]+ás. A másik sajátága a 16. századi emlékeink ilyen igenév nélküli szerkezeteinek az, hogy a jelzőül álló határozó jobbára egyetlenegy szóból áll.

A 16. sz. végén vagy a 17. sz. elején készült Radvánszky-féle szakácskönyv azonban egyes ételnevekben a határozós jelzőt a természetesen nem igéből képzett jelzett szóhoz is igenév nélkül kapcsolja, mikor ilyen eledelekről beszél: *Foghagymás kaszás lével tehénhús* (14), *Hagyma lével tehénhús* (15). *Hüjjelkes borsóval tehénhús* (17). *Riskásával tehénhús* (18). *Murokkal tehénhús* (20). *Sóban tehénhús* (20). *Sóskáposztával tehénhús* (22). *Malosa lével kappan* (85). *Gyümölcsös lével tyúk* (86). *Madár lével tyúk* (86). *Fekete lével tyúk* (86). *Riskásával tyúk* (87). *Magyar Balás lével tyúk* (89). *Lengyel módra csuka* (113). Egyetlen olyan adatunk sincsen, amelyik azt mutatná, hogy eredetileg itt is a *való* igenév kapcsolta a

¹ Finnugor Füzetek 17. sz. 86—100 l.

jelzőt a jelzett szavához; sehol sem olvasunk ilyenféle ételneveket: *murokkal való tehénhús* vagy *madár lével való tyúk*; de a határozónak jelzői szerepét ismerve, bizvást feltehetjük, hogy ha nem a *való*, akkor valami más igenév fűzte a határozót a jelzett szavához ilyen formán: *murokkal főzött v. főtt tehénhús, madárlével készült tyúk*. Egy azonban kétségtelen: a 17. sz. elején még a nem igéből képzett főnév határozós jelzője is *fin n u g o r* módra a jelzett szava előtt áll, holott ma az ilyen kapcsolatokban a jelzőt következetesen hátravetjük s azt mondjuk: *marhahús paradicsom-mártással, sertéskaraj káposztával*. Különböztetve már szakácskönyvünkben is gyakran találkozunk ezzel a szórenddel: *Borjúhús éles lével* (38), *disznónak édes húsa fekete lével* (61), *lud német lével* (79).

Az ugyancsak a 17. sz. első felében író Pázmánynál meg a *való* igenév olyan esetekben való elmaradását figyelhetjük meg, mikor a jelzett szó igéből képzett főnév ugyan, de a határozós jelző maga is több szóból álló kapcsolat: *A keresztyén prédikátorokhoz, intés* (ÖM. 6: XXIX). *A vasárnapi evangéliomokról tanúság* (uo. XLI). *Az én kegyelmes Uramhoz, a tellyes Szent Háromság egy bizony Istenhez alázatos ajánló irásom* (uo. XV). Ma ezekben a kapcsolatokban is hátravetjük a jelzőt s így mondjuk: *intés a keresztyén prédikátorokhoz* stb.

A határozós jelzőnek ebben a hátravetésében kétségtelenül az ősi szórendnek idegenszerű megváltozását kell látnunk; azért mégsem merném e szórendre *Simonyival*¹ a germanizmus bélyegét sütni, hanem inkább a környező indogermán nyelvek egyetemes hatását látom benne; 'európaiasodás'-nak lehetne ezt a jelenséget nevezni, aminővel a magyar mondat történetében másutt is találkozunk.

A jelzős szerkezetekről szóló munkámban rámutattam arra is, hogy az *-i* és *-s* melléknévképzőnek nagy mértékben való elterjedése is apasztotta a *való* igenév használatát (*föld alatt való* pincék: *föld alatti* pincék). Ennek a jelenségnek a magyar mondat arculatára gyakorolt hatása érdemes a tüzetesebb vizsgálatra, de én most csak néhány érdekes adalékkal akarok szolgálni. A *lovas* szavunk személy- és helynévül már a 12. századtól fogva kimutatható és mégis azt tapasztaljuk, hogy *lovas katona*, *lovas szolgálat*-féle kapcsolatok csak a 17. sz. közepe táján bukkannak fel és azideig nyelvünk *való*-val kapcsolt határozós jelzőt alkalmaz helyettük: *mys hwzoneoth lowon való nepwnket kwlték wolth ala* (RMNyE. 3: 14). Ez *ywe hethffen Znaymba mwstralnak tyzenewth zaz lowon való ffigveresth* (uo. 2₂: 131). A *lovok hátán való szolgálat* (GSz. 3: 332). *Lónak hátán való szolgálat* (uo). Egy *lovas katona* két lovat, három *lovas* négyet füveltessen (GSz. 5: 216, 1646-ból).

Részes szavunk egyéb jelentésben kimutatható a 16. századból, de azért a ma országsherte elterjedt *részes arató* kapcsolatra

¹ A jelzők mondatana 52. l.

még a 17. sz.-ból való gazdaságtörténeti emlékeinkben sem találunk példát: Akiknek mennyi számú *részében való aratója* volt (GSz. 5:260, 1667-ből). Az aratóknak szűk volta miatt nem minden embernek lehetett *részében való aratója* (uo. 10:162, 1636-ból).

A *törvényes* melléknévvel él ugyan már Pázmány, de azért még az ő kora utáni évtizedekben is jobbra így beszélnek: *Tervin szerint való fizetés* (GSz. 1:72, 1564-ből). *Törvény szerint való birság* (uo. 1:319, 1634-ből, 8:123, 1652-ből). De: Egyéb *törvényes dolgoknak* elkövetésében (uo. 1:168, 1694-ből).

Az *örökös* ('*immernährend*'), *tilkos* melléknévek jelzői használatának is ilyen igeneves kapcsolatok az előzői: Keoszepeo solnok warmegyenek es karaznanak *eorewke walo Ispanya* (Zolnai: Nyelveml. 255). *Eereknl valo zolgalattomath* ayanlom (Lev. Tár 1:77). *Titkon való hízeltedő vádlók* (Tört. Tár 5:583). A *titkon való szerelem* (Pázm. ÖM. 6:193).

Alig hinné az ember, hogy az ilyen általános használatú *összetételek* is, mint *épületfa*, *ölfa* viszonylag újabb keletűek s az ősiük szintén *való* igeneves szerkezet volt: *Az épületre való fa* (GSz. 12:283). Az termő és *épületre való fát* senki hír nélkül le ne mészélje vágni (uo. 2:63). Ha magunk embereinek *épületre való fa* kívántatik (uo. 5:149). Böven legyen *épületre való fa*, mész, téglá (uo. 1:149). Tisztartó uram azért ottan fog *ölszámra való fát vágatni* (uo. 3:177). A példák mind a 17. századból valók.

ÁGAI STILUSÁRÓL ÉS NYELVÉRŐL.¹

Irta Rubinyi Mózes.

Ágai Adolf harmonikus, hosszú életét a sors a legnagyobb ajándékkal közvetlen halála után jutalmazta meg. A tudomány, mely értékelésével hosszan várat magára, ezúttal az író frissen hantolt sírjánál jelent meg s azok a tanulmányok, amelyek Ágait halála évében értékelik s helyét a magyar irodalom fejlődésében megállapítják, e jeles írónknak csaknem teljes és végleges értékelését jelentik. Kéky Lajos (Budapesti Szemle), Gálos Rezső (Irodalomtörténet) és Schöppflin Aladár (Nyugat) tanulmányai nem egy szemszögből nézve őt, egynek látják: a múlt század második fele egyik legértékesebb magyar prózaírójának, a magyar tárca legismertebb művelőjének, s tán a bécsi tárca meghonosítójának irodalmunkban. Gyermekirodalmunk alapvető munkása, egy kittünő és rendkívüli hatású élclap megteremtője, költő és literátor. E meleg és mégis objektív rajzok megemlékeznek stílusáról is, melynek, már mint szerkesztőjének is, hatása rendkívüli lehetett.

De Ágai munkásságának ez az oldala még bizonyos elmélyü-

¹ Bevezetésül az *Ágai-szövszedet*hez, melynek közlését ebben a számunkban kezdjük meg.

lést érdemelt. Az a föllendülés, mely századunknak első évtizedében nagy íróink egyéni nyelvének ú. n. nyelvészeti feltevéseire vezettet, külön feladattá tette e probléma megoldását is s ehhez az első lépés az általános jellemzéseknek megfelelő szolid alapot nyújtó anyaggyűjtés. Löw Immánuel, ki zsidó paptársai között legmélyebben szállt alá a magyar nyelv kincsesbányájába, kegyeletes gondnal tanulmányozván az egész magyar szókincset, becses gyűjteményt állított össze Ágai nyelvkincséből is és műve alapján immár Ágai munkásságának nyelvi készségéről is több határozottsággal beszélhetünk.

*

A mult század hetvenes éveiben egy nyelvi szempontból csodálatos gárda kezd dolgozni a magyar kultúráért. Némelyiknek e gárda tagjai közt a magyar nem is az anyanyelve. Először más nyelven — jobbadán németül — beszélnek. Pályájuk elején német ujságírók s mégis, azt az eltanult magyar nyelvet annyi ügyességgel, tudással és hévvel művelik, hogy mesterekké válnak s a hálás utókor e szempontból sem felejtethi érdemeiket. Hevesi Lajos, Dóczi Lajos, Ágai Adolf hosszú évtizedeken keresztül írnak magyarul is, németül is és csodák csodája: németiségüket Goethe-éhez hasonlítgatják, magyarságuk pedig sokszor a népnemzeti irodalmi irány — melynek legjobb katonái közé tartoznak — legszebb időire emlékeztetnek bennünket. Igazi nyelvzséni ezek, de ez a kétnyelvűség kétségtelenül nyomokat hagy munkásságuk nyelvi alkotán.

Ágai Adolf stílusa és nyelve a nyelvalkotó fantáziának rendkívül érdekes alkotása. Amilyen szűk keretű költői képzelete, olyan leleményes, sokoldalú nyelvformáló képzelő ereje. Új utakon járt, a tárca-levél soha addig magyarul ki nem fejezett fogalmait kellett megszólaltatnia s ehhez sokfelől kellett merítenie. Nyelvújítás és népnyelv, igaz magyarság és pesti keveredés, régiség és modernség, orthológia és neológia — neki mindegy volt, csak az eszmét hozza ki hüen, kedvesen, könnyedén. Nem oly keresett mint pl. Tömörkény István, ha népies, de népiességén sokszor bizonyos kerelesség érzik. Nem oly városi, mint pl. Molnár Ferenc, ha pesties, de érzik rajta, hogy kereste azt a „zsargonauta“ frázist. Nem veti meg a kor kedvelt szójárásait, a népiességnek s a régiességnek ama requisitumait, amelyek egy-egy kor stílusának jellemző tulajdonságai, nagy írók szálló igévé vált kifejezéseit s mindezek közé odaszórja jelzőinek buján pompázó flóráját, melyben, mint egy-egy bogáncs, dévajkodnak, csipkelődnek hamiskás szójátékai. Az egész egy pillanatra logikátlan zűrzavar, de ha a szem megszokja, ragyogó látvány: a nyelv meleg színessége, humoros bája, rendkívül jellemző plaszticitása tündöklék rajta.

Leleményessége mindenekelőtt új, még magyarítatlan fogalmak lefordításában páratlan. A stenográfot elnevezi *kengyel-író-nak*, a pianinót: *fiá-zongorának*, a biciklis nála: *önlovas*, a kucséberség: *országrovogató lutrizás szabadalma*, a Stramel: *hernyósipka* stb. Természetesen legfőbb forrása a *népnyelv*, ő azonban sajnos nem regionális művész, nem egy bizonyos vidék népiességének kultuszát

tűzi ki célul — amint tette Mikszáth, s amint nem tette Gárdonyi Géza sem, Göre Gáborjában — hanem keveri a népiességeket. mert tárcájában, élc lapjában nem irányítani akar, hanem könnyű tréfát nyújtani, ezért merít kora közismert népies requisitumaiból. Ha fekszik, *hasmánt* fekszik, a tanárának *elébe jár*, ha sok a gyerek, akkor *ménküi sok*, a tiszta az *patyolat*, elvonul nála *elsorjáztat*, ha találkozik, akkor *találkozása esett*, ha tétlen akkor *vesztég*. Gyakori nála a „*korszó*“. Így nevezném egyes korok, jobbadán irodalmi vagy politikai eredetű, közkeletű, kedvelt kifejezéseit. A múlt század hetvenes éveiben alig volt folyóiratszám, amelyben ne fordult volna elő a *terepély* (valószínűleg Tompa allegóriája nyomán), a *Vértess* vagy más hegység *vadona* (Vörösmarty Szép Ilonkája után), a *zordon hajdan* (a Szent hajdan után), a *lelkéről lelkedzett* (Arany Toldi) stb.

Vannak ez utánzó szófelvételei mellett eredeti szóalkotásai is. A ma közkeletű hittestvérre sokkal jobb az Ágai szava: *hitfeles*. A maradi analógiájára ő teremtette a *haladi-t* s a *hizalmas* is eredeti és kedvelt jelzője. (Pl. *hizalmas megelekedés*, *hizalmas civis*, *hizalmas terpeszkedés* stb.) Kitűnő alkotása az *ebédvacsorál* (a mai estebédél-re) stb.

Eklektikus nyelvalkotó készségét nem alterálja, hogy e drágakövek közt ott feketellenek a nyelvújítás vakfényű műkövei: a *varrány*, *dugáru*, *gyöngy*, *hurc* és társaik. Ostorozta „a nagyvárosi zsargonauták volapükjét“ is, de azért ő is azt mondja, hogy *hercig-ség* stb.

Azt gondolom, Ágai nyelvalkotó készségének legragyogóbb oldalát metaforás összetételei és jelzői adják. E tekintetben határozottan fejlődést jelent a magyar stílus történetében. Eltekintve efféle összetételeitől *szobánya*, *felhősörény*, megkapóak reális jelzői, különösen, melyekben a jelzőt egy praticipiális alak adja, mely igei jellegénél fogva az egész kifejezésnek igei mozgékonytságot, valószínűségi filmszerűséget nyújt. Nehány szép példa e körből: *szemsorvasztó egyenesség*, *lábrándító polka*, *égverő*, *égvivő*, *felhővivő hegyek*, *mennyboltvivő kifakadás*, *fölnyiláló gépmadár* (mennyi az élet ebben a jelzőben!), *illeszkedő kedvesség*, *felzokogó bánat*, *fagyasztó peszsimizmus*, *ivbeszökkenő oszlopok*, *gyanakvó vigyázat*, *felmagzó reménység*, *észrontó szépség* stb. stb. Szereti a különféle érzékterületekről való s egymást mégis jól jellemző fogalmak egybekapcsolását, (e tünetet modern lélektanunk éppen Ady Endre költészetéből figyelte meg). Ágai is mond ilyeneket: *harsogó szín*, a klárinét *hegyes szava*, *daróc hideg*, a nyirkos lomb *érdes illata*. A világért sem akarjuk ezzel azt állítani, hogy jelző-alkotó zsenialitása csak bizonyos nyelvtani formákhoz tapad. Az ő jelzői ezek is: *lágyszerű remény*, *jóslatos nyugodalom*, *eperízés kalácska*, *falatnyi tér*, s a pincér, amint sok széket visz a karján az Ágai plasztikus stílusában így jelenik meg: a pincér egy *fiúrt székkal*.

Egészben nyelve és stílusa nem a beszélt, a hangzó nyelv könnyű utánzata, hanem a literátorba oltott költő művészi keverése,

hatalmas, színes, hangulatos és meleg stílus, irodalmi formája egy kellemes csevegőnek, egy sokat tanult, sokba merült irodalmi férfiú önalkotta csudás hangszere, melynek hangulataiból sokan tanultak, de rajta szépen játszani csak ő tudott. Egyik életírója hangulatosan mondja nekrológja végén: Nem halt meg. Nem halt meg és soká nem fog meghalni, mert emlékének nemcsak a kegyelet, hanem a tudás is virraszt.

GÁRDONYI ÉS MIKSZÁTH A HELYES MAGYARSÁGRÓL.

I. Gárdonyi Géza kiadatlan levele.

Gárdonyi nemcsak egyike legmagyarosabb íróinknak, hanem azok közé a ritka írók közé tartozik, akik komolyan foglalkoznak a nyelvhelyesség kérdéseivel, gondolkodnak rajtuk s igyekeznek behatolni a nyelv kezelésének titkaiba. Egy kiadatlan levelét van alkalmunk a Nyelvőr olvasóinak bemutatni, amelyből kitűnik, hogy milyen komoly megfontoltsággal kezelte a magyar nyelvet.

A levélben „Szunyoghy miatyánkja“ c. regényéről van szó. Erré tett néhány megjegyzést volt tanára, Répássy János, nyug. plébános. Hogy az olvasó lássa, miről van szó, közöljük a regénynek azokat a részleteit, melyekre a kifogások vonatkoznak.

Szunyoghy mondja egy helyen: „Elvégre a miatyánk szavai nem eredeti szavai Krisztusnak. Az eredeti miatyánknak csak egy görög fordítása maradt fenn. Azt fordították latinra. Latinból magyarra aztán valami idegen fáról pottyant barát.

— Idegen?

— Az: idegen, aki szótárból szót szóra fordítva magyarosította át a miatyánkot. Ki beszél így, ha magyar, mondjuk például: uzsonnát kér az anyjától: — *Mi anyánk ki vagy a konyhán... jöjjön el a te gondosságod... mi uzsonnákat mindennapit...* S ki beszél így: *Üdvöz legyek, üdvöz legyünk, üdvöz legyetek...* Ezt ugyan más barát fordította, később. De az is idegen volt: nem ismerte ezt a magyar szót: *Köszönlek*. S mi az a *te neved*, a miatyánkban, s az a *te országod*? Ezen van-e a nyomaték, hogy *te*? vagy ezen, hogy *neved, országod*? Én bizony inkább latinul mondom el.“

A *se* szócska használatát mutatja a következő részlet: „Ha nem hiszek Istenben, nem hiszek a másvilágban *se*. S akkor végső bontásában nem fontos semmi. *Se* egészség, *se* vagyon, *se* erkölcs, *se* reménység, semmi *se* fontos, — maga az élet *se*.“

Gárdonyi levele így hangzik¹:

Kedves és tisztelt Jani bátyám!

Hálásan köszönöm a tanulságos, szíves megjegyzéseket. El is teszem a könyvem második kiadásának jobbitására. Én bizony

¹ A levél a Lantos A. r. t. tulajdona s a cég szíveségéből közölhetjük.

azt véltem, hogy Szunyoghy szándékát eléggé sikerült éreztetnem, hogy ugyanis nem a miatyánkot akarja ő korrigálni, hanem a magagyilkosságáig elkeseredett embernek az esze-kerekeit. Igen restellem, hogy másképp is lehet érteni. Az *Élet* című képes ujság is megbotránkozott benne. Nem lesz nehéz egy-két világosító szóval megigazítanom a könyvemnek azt a részét.

Az *üdvöz légy* szót azért róttam meg, mert németesnek érzem: *Gegrüßet seiist du* fordításának.

A *sem* és *se* megkülönböztetése bizony úgy volna helyes, ahogyan írni méltóztatik. Dehát azzal kell mentegetődnöm, hogy a mindennapi életnek írok, hát az élet nyelvén írok. A nép bizony nem különbözteti meg a kettőt. S nemcsak ujabban, hanem már a kódexszek írása korában is *soholt* írtak *semhol* helyett. Gondolkodtam én ezen már a pályám elején. De bizony arra jutottam, hogy a *se* a hangkopás törvényének enged. Mint az *az* név-előző szócska is annak engedett amikor a *z*-t elhagyta a mássalhangzós elejű névszók előtt. De azért érzi a nem-pesti magyar azt a hangot, merthiszen a nép a megbecsülő kifejezésekben ma is *az*-t mond a mássalhangzós névszók előtt is, valaminthogy a *sem*-et is kimondja teljes egészében olyankor. Aztán hát maga a *sem* és *se* is kopásból formáldzott: (*is nem, isne*) — nem gondolom, hogy nagy a vétségem, ha alkalmazkodok az élet nyelvéhez. Így vagyok az ikes igékkel is. Az ónyelvben nincs példa rá, hogy vétettek volna a ragozás ellen. Ma már csak Prohászka hökkenti vele a magyarságot.

Ismételten köszönöm a szíves-jóságos levelet. Örömmel láttam még az íráson azt is, hogy a kéz, amely a tollat fogta, annyit se reszket, mint a húsz évesé. Áldja meg Isten azt a kezet, amely engem még mostan is — vezet.

Hálás szívű, tisztelő tanítványa

Eger, 1916. V. 24.

Gárdonyi Géza.

*

II. Mikszáth Kálmán nyelvünk veszedelmeiről.¹

A magyar nyelv még gyermekkorát éli. Most van a legkritikusabb korszaka s mint a gyöngé plántát, mindenféle veszedelem fenyegeti. Még csak jó volt, míg egy pár száz évig a német kultúra irtotta, mert a ködmönszagtól meghátrált, mint az ördög a szentelt-víztől. A falusi parasztnaknál megmaradt a nyelv nyersen, a maga őseréjében, míg egyszer az úriosztály, mely mindent elszedett a paraszttól, de a legbecsesebbjét nála hagyta, utána nyúlt s szépen megosztzkodtak a feladatokon. A paraszt továbbra is művelte a földet, melyet a nemes úr a kardjával megőrzött, az úr pedig művelni kezdte a nyelvet, melyet a paraszt őrzött meg neki.

Hát nem is volt addig semmi nagyobb baj, a veszedelem

¹ Mikszáth imént megjelent poszthumusz kötetéből, melyben a kiadó *Franklin Társulat* a nagy író 1906—1910-ben megjelent cikkei teszi közzé. Ez a részlet egy mesegyűjtemény előszavából való 1906-ból.

most kezdődik, mikor a német kultúra helyett magának a magyar nyelvnek mindenféle *betegségei* fenyegetik: a *kuriális* (hivatalos) nyelv, a miszerintek, minekutánák, a tatik-tetikek idéetlen sisera hada, a *tanügyi* nyelvezet nyakatekert, ízetlen és színtelen sablonjai, az *ujságok* magyartalan, pongyola nyelve és szókötése, mely gyorsan ragad a magyar koponyákhoz, mint a csiriz s mindenek fölélt a lipótvárosi magyar nyelv, melynek utálatos kiszólásai, formái poloskaszaporasággal teremnek a zsúrokon. Ehhez járul a szónoklati nyelv a tisztelt Házban, melyből hiányzik a magyar nyelv lelke, csontja, veleje, muzsikája; ahelyett fakó frázisok, elcsépeelt, szürke szólamok nyikorognak szénásvillával összehányt sorrendben a honatyai ajkakon. Oh szegény magyar nyelv, de silány volnál, ha nem láttuk volna szépségeidet egyebütt. E szegény emberek csak úgy építik az ő beszédeiket, mint a gyerekek a házakat a skatulyáikból előszedett készenálló építőkövekből. Azzal a különbséggel mégis, hogy a gyerekek mindenike külön építőskatulyát használnál, holott az egész parlamentnek csak egy szóskatulyája van.

Mennyire jellemző, mikor megszólal Eötvös Károly s tódulnak be a folyósóról a társai s amint hallgatják, hallgatják, fel-felhangzik innen is, onnan is az elismerés: — „Jól tud magyarul.” És ez a megjegyzés annyira ismertető jelzője Eötvösnek, mint Kinizsinek, hogy malomkövet hempergetett; Lehelnek, hogy jól fujta a kürtjét; Botondnak, hogy buzogányával beverte a bizánci kaput. Jól tud magyarul — vagyis, hogy a többi mind nem tud jól magyarul.

Ebből aztán láthatjuk feleym mic vogmuc! Képzeljék el az angol, francia vagy a német parlamentet, hogy ott valaki azért csodálna meg egy szónokot, mert jól tud angolul vagy franciául, illetőleg németül. Hiszen franciául minden művelt francia jól tud, aki a kamarában ki meri a száját nyitni.

Nálunk azonban, fájdalom, még az írói művészet termékeinek bírálatánál is gyakran olvassuk, mint nagy érdemet, hogy az illető regény vagy más költői mű „jó magyarsággal” van írva. Ami éppen olyanformán fest, mintha az útlevelekben a személyleírasi rubrikában mint különös ismertetőjel volna feltüntetve, hogy az utasnak *mind a két szeme megvan*, — vagyis hivatalos nyelven: „mind a két szeme jelen van.” De ez persze csak a félszeműek országában lenne helyénvaló!

PETÁK.

Irta Karl Lajos.

A pénzek nemei a magyarban a latinból vagy valamely nyugati ország nyelvéből valók. Maga a *pénz* szláv eredetű, a szláv-ságban pedig a német *pfenning* > *pfennig* átvétele. Erthetővé teszi Ausztriával való politikai és gazdasági kapcsolatunk az újkorban, továbbá a Habsburgok alá tartozó országok közös éremrendszere (I. Ferdinand rendelete 1559-ből). A népies *peták* szót is nyelv-

vészeink szláv eredetűnek tartják: ¹ szerb *petak*, bolgár *peták*, oláh *petaki*.

A magyar és a szláv nyelveken kívül megvan a szó a román nyelvekben is: olasz *patacca*, ó-francia és provençal *patac*, új-francia *patard* (képzőcserével), spanyol *pataca*, katalán *patacò*, portugál *pataco*. A spanyolok a szót az araboktól vették át. A spanyol pénzverés Amerika ércbányáinak kiaknázása korában felvirágozott és pénzrendszerének behatása feltűnik a francia numizmatikában. Elavult spanyol jövevényszavak: *castillan*, *patagon*, és *patard*; ma is szokásosak: *doublon*, *escudille*, *escudo*, *peseta*, *real*. A francia *patard* legrégebbi adatát Villon verseiben találjuk (*Grand Testament* 1232); az Akadémia szótára 1762.-i kiadásába vette fel.

A spanyol *pataca* szón rézpénzt értettek, értéke nyolc cent. Egy változata *pataco*, (*patacon*, *patagon*) azonban egy uncia súlyú ezüstpénzt jelöl.² A portugál *pataco* negyven reis-t érő régi rézpénz, többesben általában pénz. A katalán *patacò* körülmetezett ezüstpénz, azonban *pataca* (ejtsd *petake*) változatban fillér. Az olasz *patacca* elavult értelme ugyanaz. A spanyol pénzrendszer meghonosodott Flandria vagy a mai Belgium területén, mely IV. Fülöp óta (1633) a spanyol Habsburgok uralma alá tartozott. A forgalomba került *pataco* leírása a következő³ „Flandrensis argentea in cuius altera parte efficit Crux S. Andreae cum corona in ejus medio atque hac inscriptione: *Albertus et Elisabetha Dei gratia*; ex aversa vero parte scutum coronatum cum leunculis, in circulo *Archiduces Austriae. Duces Burgundiae et Brab.* pretii saltem ann. 1651, — 48 de hinc 58 patacorum seu solidorum.” A mai Belgium területe az utrechti békekötés (1713. ápr. 11.) értelmében az osztrák Habsburg házból való III. Károly császár és király kormányzása alá jutott. A franciáknak Fleurus-nál aratott győzelméig (1794. jún. 26.) osztrák tartomány maradt.

A magyar *peták* legrégebbi adata Thaly Kálmán *Vitézi Énekei*-ből való (II. 172): „Aki ezen jó dallást hallja füleivel, pénzt, póturát, *petákot* nem ad kezeivel.” Az átvétel kora a tizenhetedik század volna. A francia, provenszal vagy olasz eredetet hangtani és történeti okok teszik valószínűtlenné. Azonban az eddig elfogadott szláv átvétel helyett az elmondottak alapján a spanyol (katalán) származást tartjuk valószínűbbnek. Csekély értékű rézpénzt értettek alatta, ami a spanyol zsoldosok fizetésével szétteben elterjedt. A törökök ellen viselt felszabadító háborúban a hadseregben spanyolok is voltak és a kölcsönvételt azok közvetítették. A szó hangtani alakja a katalán (*petakò*) vagy a portugál (*paöta'ku*) kiejtéshez áll közelebb. Ha a szláv nyelveknek nincs a magyarnál régebbi adatuk, a *peták* megfelelő változatait azokban magyar kölcsönzésnek mondhatjuk.

¹ NyK 39:35. Nyr 11:359. Szarvas Gábor (Nyr 8:18) szerint a *peták* neve szlávul *sredmak*. De Pieteršnik szlovén szótára Miklosich szótári kéziratából idézi: *petak*: das Fünfkreuzerstück.

² Du Cange, Gloss. V. 1845. 133: *nummus argenteus hispanensis unciae ponderis*.

³ Du Cange, Gloss. V. 1845. 133.

IRODALOM.

Két új verses fordítás.¹

Talán már itt az ideje, hogy végre tisztán lássuk, mi az értelme annak a küzdelemnek, amely közel száz esztendeje folyik Heine magyar meghódításáért, mi a történeti funkciója, eleven értéke Heine hatásának a magyar költészetben... Ha Heine hatásáról beszélek, természetesen nem arra gondolok, melyik magyar költő milyen Heine-pózban mutatkozik, milyen Heine-rímekkel, frázisokkal cifrázza verseit, a harmad- és negyedrangú utánzók hosszú sora milyen Heine-ötletekből, milyen technikai fogásokkal tengeti kérész-életét, hanem főként és elsősorban azt tartom szem előtt, milyen része van Heinenak az új magyar líra nyelvi konvenciójának megteremtésében, rugalmassága fokozásában, természetesebbé, merészebbé válásában, formáinak kikristályosításában, hogyan szabadítja fel az ő példája Petőfit és korát olyan utakra, amik nélküle járatlanok, bátorítja olyan megoldásokra, amik nélküle megoldatlanok maradtak volna. (Kertbeny és Horváth János között sok történt a Heine-hatás nyomozása körül, de az eddigi eredmények után még nem igen tehetünk pontot).

A kérdés végső tisztázásánál nem mellőzhetjük a fordításokat sem, hiszen rajtuk keresztül gyakran jobban megközelíthetők, jobban konkretizálhatók a hatás belső lényege és külső feltételei. Hiszen a fordítókat — akárcsak a költőket — Heinenak főként két sajátosága izgatja: dalainak belső architektónikus zártsága s rugalmas, hézagot nem tűrő, az impresszió minden rezdülését követő melódikus teltsége. Nem arról van szó, hogy ez a két sajátosság követi, támogatja, kiegészíti vagy ellensúlyozza egymást, — ebben nem lenne semmi különös s ilyen egymásmellettségre akár a Petőfi előtti lírából is idézhetnénk egy sereg példát, — hanem hogy Heinenál forma és melódia, mérték és ritmus eredendő közös funkcióban egyesül. Heine fül- és szemkápráztató könnyedsége, mely nem ismer akadályt, gátlást és kifejezhetetlenséget, csak nyelvi ritmikus kifejezője ennek a funkcióbeli egységnek. Ez az egység súlyos feladatot ró a fordítóra, s alig egy-kettőnek sikerül megbirkóznia vele (Petőfi, Babits Mihály). S ha már mostan abból a szempontból nézzük a fordítókat, hogyan közelítik meg, hogyan kerülik ki, hogyan bontják fel elemeire vagy hajlítják el az eredeti egységet, három csoportba sorozhatjuk őket. Az első csoportba azok tartoznak, akik csak a forma megmentésére szorítkoznak (pl. Szász Károly és iskolája) s ennek fejében elpárologtatják dallamosságát, halott médiummá merevítik eleven ritmusát. A második csoport képviselői (Petőfi korának, a hatvanas-hetvenes évek magyaros fordítói, Berec Károllyal az élükön, de ide tartozik pl. Tompa is) lemondanak a formai hűségről, de egyben a melódiának is vérét-életét veszik s feláldozzák az intellektualizálható, felszínre hozható maradék-tartalomnak. A harmadik tipushoz tartozó fordítók, — köztük elsősorban Heine magyar visszhangja és visszfénye, Endrédi Sándor meg követői, — pongyolasággal, lazasággal azonosítják Heine könnyedségét, felszínnel a mélységét s így teljesen meghamisítják, félreértetik a költészetét.

Azt lehetne hinni, minél jobban távolodunk Petőfi, Arany epigonjaitól, minél jobban közeledünk Ady korához, annál megfelelőbb nyelvrétegek, elemek vetődnek felszínre Heine meg nem szakadó hatásának levezetésére. Valójában

¹ Heine. Dalok könyve. Fordította *Barát Ármin*. Rózsavölgyi és Társa. Budapest. 288 l. Lenau. Költemények. Fordította *Barát Ármin*. U. o. 241 l.

azonban úgy áll a dolog, hogy Petőfi korának akárhány fordítása ma is elevenebb, mint az időben hozzánk közelebb eső ifj. Szász Béláé, Pásztóié, Sponer Andoré és sok neves meg névtelen társuké.

A Barát Ármin képviselte nyelvfok szintén az Adyt megelőző korbá esik, de nemes hagyományok folytatója. Heine egységének szempontjából a formalista meg az intellektualizáló típus között áll. Megtartja a formát, megtartja a mértéket, átülteti a tartalmat, gondosabban, hivebben mint sok előzője, szövege valóban „kantabilis“, amint bevezetésében mondja, de ennek a szövegnek elpárologott a melódiája, pusztá szöveg, amelyhez nem Heine, hanem zeneszerzők szolgálnak a melódiát. Innen van, hogy Heine leghíresebb dalai, mik nem idegen dallamok kegyelméből élnek, hanem a saját eredendő dallamosságuk erején, Barát fordításában elhalványodnak, alig hatnak, noha sokszor szinte ígérő-ígére fordítja őket. Viszont ahol az eredetiben intellektuális tartalmak uralkodnak a formán és a nyelven, ahol ironia szabályozza a ritmust, töri össze a hangulatot: Heine első balladáiban, szonettjeiben, szabad verseiben, ott a fordító intellektualizáló hajlama is jobban érvényesül, közelebb, néha egészen közel hozza Heinét. (Megjegyzés: A fresko-szonettek S. e nem *Krisztina*, hanem *Christian* Sethe, 101 l.)

Egyszerűbb a Lenau-probléma. Fordításokban, igaz, itt sincs hiány, de viszont nincs külön nyelvi hagyomány, amely megkötné a fordítót. Itt kevésbé fontos, hogy milyen nyelvi fokon áll. Munkáját előre megkönnyíti Lenau mélabújának egy-hangúsága és egy-nyelvűsége, mely csak abban mutat változást, hogy olykor sötétebb, máskor halványabb, olykor a felszínen, máskor a felszín alatt jár, olykor a természetet, máskor a környezetét színezi át. Aztán: a tartalom és forma, mérték és ritmus itt rendszerint már az eredetiben is párhuzamosan halad egymással, az intellektus a dallamosság rovására gyakran már az eredetiben is éket ver közéjük. Ezért a fordító intellektualizáló hajlama sem a formán nem üt rést, sem a tartalmat nem hajlítja el, nem szakítja meg. Lenau nyelvéhez is könnyebb megfelelő vagy hasonló magyar értékeket találni.

Barát lefordította Lenau lírájának javarészét, s kis kötetének ötezer verssora között alig akad olyan, hogy ne éreznők benne Lenau közelségét. Ahol a lirizmus csak kíséri, magyarázza, színezi a gondolatot, a benyomásokat, ott a fordítás rendszerint kifogástalan, ahol azonban magába olvasztja, éneklésre bírja őket, ott mintha Barát elmaradna az eredetitől (pl. *Schilflieder*). A magyar ciklusban — mely megnyitja a kötetet — tiszta és zavartalan örömről telt. TROSTLER JÓZSEF.

K. Brugmann, Verschiedenheiten der Satzgestaltung nach Massgabe der seelischen Grundfunktionen in den indogermanischen Sprachen. Leipzig, Teubner, 1918. 93. l. 3 m.

Az a kérdés, hogy mi a mondat s hogyan kellene nyelvtörténetileg tárgyalni, vagy félszázad óta nem került le a napi-rendről. Akik eddig e kérdéssel foglalkoztak, velejében a beszéd részeinek formális és logikai viszonyából, a mondatok alakjából indultak ki. De a mondat alakja igen gyakran nem tükrözteti vissza a beszéd lelki alapmotívumát. Így pl. felszólítás vagy állítás kérdés alakját öltheti föl, vö. *nem jössz velem? (jőjj velem!)*, *talán bizony szolgál vagyok? (én bizony nem vagyok szolgád)*. Kérdés tehát: miféle mondataalakító eszközökkel rendelkezik vagy rendelkezett egy nyelv a lelki alapfunkciók kifejezésére s hogyan viszonylik fejlődés-

történetileg a mindenkori mondatalak ahhoz a lelki hangulathoz, amelyből keletkezett? Ha igaz az, ami egy percig sem lehet kétséges, hogy a beszélés lelki alapmotívumai kezdetek kezdetétől befolyással voltak a mondatalakításra s a mondatalakok különfélesége végső elemzésben rajtuk alapul, akkor a történeti grammatikának belőlük kellene a mondattan fő beosztási elvét vennie. E követelés elméleti jogosultsága el is van ismervé s a nyelvtudományban már nem egyszer volt is szó a mondatfajok és a lelki alapmotívumok történeti vonatkozásairól, de gyakorlatilag egy bizonyos különnyelv történetének tárgyalásában a mondatfajok illetén tárgyalására úgyszólván kísérlet sem történt. Ez nem is olyan feltűnő. A beszélés lelki motívumai oly sokneműek s annyira bonyolultak, hogy ezek alapján a mondatfajok szakszerű és célszerű osztályozása nem sok reményre jogosító vállalkozásnak látszik. Élő nyelveknél még csak módjában van a kutatónak a hallott beszédnek alapul szolgáló impulzusokat interpretálnia, mert vannak interpretációs eszközei: a mondat grammatikai alakja, a mondathangsúly, a helyzet, a taglejtés. De már ez is felette nehéz, mert sok mondatalak annyira konvencionális, hogy a beszélőnek igazi lelki hangulata felismerhetetlen. Irott nyelveknél, ahol az interpretálás legtöbb eszköze hiányzik, még inkább fokozódnak a nehézségek. Nem csoda tehát, ha tekintélyes kutatók azon a nézeten vannak, hogy a mondatfajok osztályozása a lelki alaphangulat alapján lehetetlenség.

Brugmann nézete szerint a feladat bizonyos határig megoldható — de persze nem úgy, hogy a lelki alapfunkciókat in abstracto, tekintet nélkül a tényleges nyelvi kifejezésre, klasszifikáljuk s a nyelvi jelenségeket egy így nyert schema alapján osztályozzuk és vizsgáljuk, hanem úgy, hogy a nyelvi kifejezésmódokból indulunk ki s ezek alapján jutunk a mondatfajok pszichológiai osztályozásához s tagoljuk az anyagot. Így nem lesz ugyan zárt pszichológiai rendszerünk, de lesz tudományosan megalapozott áttekintésünk, amelyben minden, ami dologilag együvé tartozik, együtt is van.

A fő téma tárgyalása előtt Brugmann néhány általánosabb érdekű dologgal foglalkozik. Elfogadja a mondatnak széltiben divó meghatározását (a mondat tagolt beszédben történt megnyilatkozás, amelynek értelmét a beszélő és a hallgató magában összefüggő és zárt egésznek fogja föl) s mondatoknak vesz oly kifejezéseket is, mint *leider!*, *herein!*, *weh mir!* *guten tag!* stb. Ezekben az esetekben „töredékes” vagy „kihagyásos” mondatokról szoktak beszélni. De „mondattöredék” szigorúan véve csak ott van, ahol a beszélő egy megkezdett mondatot valamely okból befejezetlenül hagy, vagy más valaki félbeszakítja. Amit közönségesen úgy nevezünk, hogy „mondattöredék”, az nem „töredék”, nem „hiányos”, mert a hangsúlyozás, a helyzet és a taglejtés teljes értelművé teszi. A fődolog nem az, hogy az ember kiegészítheti az értelmet, hanem az, hogy a rövidebb kifejezésmód úgy érthető, ahogyan gondolva volt. Egyébként sokszor a „teljes” értelmű mondat sem igazán ilyen (vö. du bist schon zurück?, ami „töredékes” is lehet e h.

du bist schon zurückgekommen?). Az ellipszisen tehát nem kell annyira lovagolni. Ha a rövidebb és teljesebb mondat számára műszó kell, ajánlja a *Kurzsatz*-ot (a Wegener használta *Wortsatz* helyett) és a *Vollsatz*-ot, amelyek úgy viszonylanak egymáshoz, mint egy szónak rövidebb és teljes alakja (pl. *bock*: *bockbier*). — Tekintetbe véve, hogy a primitívebb mondataalakulatok csak egy vagy egy pár szóból állottak, az ember hajlandó a „rövid” mondatokat különösen régieknek tartani. Másrészt persze oly kifejezések, mint *weh mir!* vagy *guten tag!*, amelyek ragozott alakokat tartalmaznak, szemmel láthatólag teljesebb mondataalakokból keletkeztek. Ez a jelenség nagyjában így magyarázandó: a névszók és igék valamikor ragtalanok voltak, mert a ragok funkcióját a taglejtés, a helyzet, a hangsúlyozás stb. végezte, de a syntaktikái gondolkodás kifejlődése után a „rövid” mondatok ragtalan alakjait a megfelelő értelmű teljes mondatok alakjaihoz alkalmazták.

Az a lelki motívum, amely nyelvi megnyilatkozást vált ki, mindig kifejezhető egy a lelki alaphangulatot megjelölő *külön szóval* (vö. *wie heißt der?*: *ich frage, wie der heißt*). Közöséges jelenség, hogy egy mellékmondat (vagy egy vele egyértékes beszédtag) magában is annyit jelent, mint egy, a lelki hangulatot kifejező főmondat egy tőle függő mondattal (vagy mondattaggal) együttesen. Ily esetekben nem egy teljes mondat megrövidítéséről van szó, mert míg pl. *ich wundere mich, daß du so spät kommst* (v. *über dein spätes kommen*) egyszerű kijelentő mondat, addig pl. *wie spät du kommst!* felkiáltó mondat hanglejtésével bír. A főmondat helyett interjekció (a szó legtágabb értelmében) is állhat.

Az ú. n. *interjekciók* elsődlegesek (*ō!*) vagy másodlagosak (grammatikai alakokból keletkeztek, pl. *holla!*) Az elsődlegesek részben (lat. *ō*, *vae*, *ei*, *fu* és rokonaik) *ős-* és *közidg.* eredetűek, sőt a hangbeli kifejezőmozgások közt a legrégebbek, de hogy mennyi közöttük régi „természeti hang”, sohasem fogjuk tudni, mert értelemmel bíró szóalakok affektuózus hangsúlyozás mellett indulatszókká válnak s olykor hangbelileg is annyira módosulnak, hogy eredetük felismerhetetlen. Némely esetek világosak, pl. *jesses!* (*> Jesus*), *leider!* (*leid* középfoka), mások kevésbé azok, pl. *holla!* *hurra!* (*holen*, ill. kfn. *hurren* „rohanni” imperativusa *ā* partikulával). Nagyon is lehetséges tehát, hogy egyik-másik *ős-* és *közidg.* interjekció is egy valóságos szóalak eltorzulása (vö. lat. *fu*, n. *pfuj*; litv. *biau-rūs* „ocsmány, szörnyű”). Interjekcióból is lesz tisztán kijelentő tartalmú szóalak (pl. *ächzen*: *ach*).

Ezekután következik a *voltaképpen* tárgy, amelyre azonban speciális jellege s tér szűke miatt nem térhetünk ki: az idg. nyelvek mondatfajainak osztályozása a lelki alapfunkciók alapján — annak vizsgálata, hogy miképpen állottak az idg. nyelvek mondatfajai a felkiáltás, az óhajtás, a felszólítás, megengedés, a fenyegetés, az elhárítás és elutasítás, a valóságra vonatkozó kijelentés és a kérdés szolgálatába. Amit az indogermanisztika nagy mestere itt nyújt, az csak tájékoztató áttekintés, nem a roppant anyag feldol-

gozása. Amiről beszél, az velejében nem ismeretlen, de új és gerjesztő a dologilag összetartozó jelenségek egybeállítására és csoportosítása. A munka tanulmányozása minden nyelvésznek elengedhetetlen kötelessége.

SCHMIDT JÓZSEF.

Könyvek és folyóiratok.

Baranyai Zoltán. A kisebbségi jogok védelme. Budapest. Oriens könyv. kiadó r. t. 1922.

Karl Vossler. Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie. München, 1923. Max Hueber.

Rudnay Béla. Ősi intézményeink. Történelmi tanulmány. Budapest. Stephaneum. 1924.

Az Athenaeum kiadványai: Szabó Lőrinc. Kalibán. Versek. — *Szép Ernő.* Bűneim.

Le Monde Oriental. XV. 1—3. *P. Tedesco.* Dialektologie der westiranischen Turfantexte. — *Zetterstéen.* Ein Handbuch der religiösen Pflichten der Muhammedaner in Aljamia. — XVI. 1—3. Török tárgyú cikkek: *Ahmed Refik:* Charles XII. en Turquie. — *Kolmodin:* Une petite trouvaille turque dans un roman suédois.

Journal de la Société Finno-ougrienne. XXXIX. (1923.) *H. Winkler.* Tungusisch und finnisch-ugrisch. — *I. Ahlén.* Die neue Rechtschreibung der Tataren.

Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes. Dirigée par Z. Baranyai et A. Eckhardt, 1923. No 1—2. *Cte E. Zichy.* L'origine du peuple hongrois. — *I. Kaszner.* Petőfi. — *H. Ojansuu.* Sur le groupement des langues finnoises. — No 3—4. *I. Sebestyén-Németh.* Linguistique finno-ougrienne. — *Z. B.* Autonomie des petits peuples finno-ougriens.

NYELVMŰVELES.

A kereskedelmi nyelv magyarsága. Kereskedelmi nyelvünk német mintára keletkezett, ez a természetes oka, hogy tele volt idegen szavakkal, magyartalan szólásokkal és mondat szerkezetekkel. Névy László, Koltai Virgil és Schack Béla érdeme, hogy az ifjabb kereskedő nemzedék tisztább, helyesebb magyar nyelven ír és beszél. Azonban az üzleti élet megszokott formáságai között tovább él a régi, magyartalan, homályos és idegenszerű nyelv s élesen elválik az élő magyar nyelvtől. Az üzleti életben használt nyomtatványok életben tartják és terjesztik ezt az elavult, magyartalan kereskedelmi nyelvet. Csaknem minden, forgalomban levő nyomtatvány, körlevél, üzleti értesítés tele van szórendi hibákkal, magyartalan mondat szerkezetekkel, rossz szavakkal. Példakép egyik legnagyobb bankunk üzleti szabályainak egy részletét közöljük s rámutatunk a helytelen kifejezésekre és mondatokra, [] közé téve a helyes, magyaros kifejezést vagy mondatot.

„Jóllehet a bank a nála letéteményezett értékpapirokat rendszerint ellenőrzi, dacára annak semmiféle felelősséget sem vállal kisorsolt értékek és esedékes szelvények beszédeseért, az azoknál előfordulható bekövetelt befizetések teljesítéseért és esetleg egyéb szüksé-

gessé vált kezelésekért, kivéve, ha a letéteményező esetről-esetre írásbeli megbízást ad.“

[Noha a bank rendszerint ellenőrzi a nála letett értékpapírokat, mégsem vállal semmiféle felelősséget kisorsolt értékek stb.]

„Minden sürgőnyileg adott megbízást, valamint sürgőnyi értesítéseinket a megbízások kiviteléről tisztán és egyedül feleink veszélyére eszközöljük, minek következtében a sürgőnyi forgalomban esetleg történő tévedések, félreértések és visszaélések egyedül őket terhelik; ugyszintén megbízóinkat terhel minden felelősség sürgőny alapján eszközölt kifizetéseknel.“

[Minden táviratilag adott megbízást, valamint sürgőnyi értesítéseinket a megbízások végrehajtásáról feleink veszélyére eszközöljük, tehát a távirati forgalomban..... visszaélések csakis őket terhelik; megbízóinkat terhel minden felelősség távirat útján eszközölt kifizetések esetén is.]

„A bank a mellékpiaconra szóló szelvények, váltók, utalványok és nyugták stb. beszedését is készséggel vállalja el és bár különös gondot fordít ilyenmő megbízásoknál az üzletfelek érdekeinek megővására, mindazonáltal a nemfizetés esetén váltó-óvás vagy más törvényes eljárás esetleges elmulasztásáért vagy fizetési különbözeteért, a váltónak, utalványnak, szelvénynek vagy nyugtának stb. a postán esetleg bekövetkezendő elvesztéseért [elveszéséért] és az ebből eredhető következményekért nem szavatol; erre nézve különben beszedési tarifánk mérvadó [írányadó], melyet kívánatra be-
küldünk.“

[A bank készséggel vállalja a mellékpiaconra szóló..... beszedését is, és noha különös gondot fordít..... megővására, mégsem szavatol nemfizetés esetén.....]

„Ama feladóvevények vagy egyéb okmányok valódiságáért, melyek ellenében — megbízóink utasítása szerint — fizetéseket esz-
közlünk, felelősséget nem vállalunk.“

[Nem vállalunk felelősséget a feladóvevények....., melyek ellenében fizetéseket esz-
közlünk.]

„Minden a bank űrlapjain kiállított cheque- vagy folyószámla-
elismervény előmutatója mint annak jogszerű birtokosa tekintetik, anélkül, hogy a bank a személyazonosságért, a kibocsátói aláírás vagy a forgatmány vagy nyugtázás valódiságáért szavatosságot vállalna.“

[A bank űrlapjain kiállított minden csekk vagy folyószámla-
elismervény előmutatóját jogos tulajdonosának tekintjük, anél-
kül hogy a bank szavatosságot vállalna a személyazonossá-
gért,.....]

„A bank oly visszaélések következményeiért, amelyek egy elve-
szett vagy másuton eltévedt chequeből eredhetnek, felelősségre nem
vonható; az ily következmények egyedül a számlatulajdonost terhe-

lik. Ha tehát egy számlatulajdonos akár a cheque-könyvet egészben, akár abból egyes lapokat elveszítene, úgy ezen körülményt a banknál azonnal bejelenteni tartozik.“

[A bank nem vonható felelősségre oly visszaélések következményei miatt, melyek. . . . eredhetnek; az ilyen következmények csakis a számlatulajdonost terhelik. Ha tehát a számlatulajdonos akár az egész csekk-könyvet, akár egyes lapjait elveszti, köteles ezt a banknál azonnal bejelenteni.]

BALASSA JÓZSEF

Turánok és turániak. Kozma Andor *Turán* című ösregéjét így kezdi: „Minden *turánok* apja Túr, A földön az első ő nagyúr.“ A hősköltemény végső sora is azt mondja: „Minden *Turánok* apja Túr“, és bizonyára a költemény belsejében is *turánoknak* nevezgeti költőnk a *turániakat*. A *turán* szónak erre a népnévül való használatára vonatkozólag a következő megrovást olvashattuk: „Kozma Andort is megtévesztették azok, akik következetesen *turánt* írnak *turáni* helyett a *germán* szó mintájára s így fogalmi zavart támasztanak. Sajtónkban ily módon terjedt el a bántó magyartalanság. *Turánokról* beszéinek *turániak* helyett, mint *japánokról*, *hollandokról*, *japániak* és *hollandiak* helyett. Mintha *magyarok* helyett *Magyarországot* mondanánk“ (Turán 1922. évf. 119—120. 1.). Ebben a ‚megrovási kalandban‘ sok a tévedés. Először is alig hiszem, hogy a *germán* szó mintája volna az oka annak, amért némelyek *turán*-oknak nevezik a szóban forgó népeket. Másodszor a *turánok* elnevezésmód miatt nem hiszem, hogy valamely mondasban fogalmi zavar támadhatna. A finnek *unkari*-nak, *saksa*-nak, *ranska*-nak stb. nevezik a magyar, német, francia stb. nyelveket, noha ugyanezek a szók más mondatbeli beállításban — írva persze nagybetűsen — Magyarországot, Németországot, Franciaországot stb. jelentenek: *Unkari*, *Saksa*, *Ranska* stb., anélkül hogy ugyanezen szóknak kettős, ‚nyelv‘ és ‚ország‘ jelentése a legcsekélyebb fogalomzavart okozna nekik. Harmadszor sem a *turánok*, sem a *japánok*, sem a *hollandok* népnévezetben nincs szerintem semmi magyartalanság, nemhogy ‚bántó magyartalanság‘ volna bennük. Az a hasonlat meg negyedszer, hogy a *japánok*, *turánok*, *hollandok* így nevezése olybá volna vehető, mint ha *magyarok* helyett *Magyarországot* mondanánk, teljesen balul ütött ki, mert ez utóbbi esetben a *magyar* szó a *Magyarország* névvel áll szemben, ez pedig több az egyszerű *magyar* nál, úgyhogy *Magyarországot magyarok* helyett csak olyankor mondhatunk, amikor kapcsolati képpel, metonymiával élünk, teszem ilyes mondasokban: a *magyarok* nem fizethetnek jóvátételt, amit így is kifejezhetünk: *Magyarország* nem fizethet jóvátételt. De már: ‚a *magyarországok* (e h. *magyarok*) nem fizethetnek jóvátételt‘ — mert a megrovás írója ilyenféle kifejezéssel tartja a *japánok*, *turánok*-féléket egyértékűnek — teljességgel képtelen beszédmód volna. Nincs azonban sem képtelenség, sem fogalmi zavar, sem bántó magyartalanság a *hollandok*, *japá-*

nok és turánok-féle népelnevezésekben. Ezek közül az első, a hollandok valószínűleg csak a hollandusok rövidülése s mint ilyen egész sereg latin -us végű névnek hasonló módú rövidülésében leli mintáját; vö. *etruscusok~etruszkok*, *punusok~púnok*, *volscusok~volsszkok*, stb., nem is szólva arról, hogy keresztneveink nagy része is hasonló módon, a latin *us* elhagyásával rövidült mai alakjára már az Árpádok korában pl. *Albertus>Albert*, *Jakabus(<Jacobus)>Jakab*, *Martinus>Márton* stb. stb. (l. Melich, MNy 10:199, 249 stb.).¹ A japánok kifejezés japániak helyett ugyanolyan nyelvi fejlődés eredménye, mint amely a szittyák és franciák elnevezéseket is létrehozta. A szittyák és a francia eredetileg országnevek: *Szittyák*, *Francia*. Az előbbi a *Scythia*-nak magyarosodott ejtése, a *Francia* szó pedig a *francus*, frank' népnévből olyan országnév-képzés, mint pl. a *Germania* a *germanus*-ból stb. Mivel azonban legtöbbször az ország szóval együtt mondogatták: *Szittyák-ország*, *Francia-ország*, mint a többi, népelnevekből lett országnéveket, pl. *Magyarország*, *Németország*, *Lengyelország* stb., azért a nyelvérzék a *Szittyák-ország* és *Franciaország* neveket is olybá vette, mintha előtagjuk szintén népelnevezés volna (vö. Nyelvelméleink a könyvnyomt. koráig 163. l. és Nyr 30:142; a szók értelmének ilyen hibás kikövetkeztetésekéből való elválásával, mint a jelentésváltozások egyik fő tényezőjével Sandfeld-Jensen foglalkozik érdekesen az ő derék könyvecskéjében: *Die Sprachwissenschaft* 49. s köv. §§). Ilyen félreértés következménye a *Japánország*-ból kikövetkeztetett japán népnév is, noha a *Japán* szó eredetileg magát az országot jelenti. Bármily pontos és szabatos is tehát a japániak-féle népelnevezés, akárcsak a régebbi „szittyai (azaz: *scythiai*) magyarok“ (Érdy-Kódex 495, vö. Nyelvelméleink 240 és 247) kifejezőmód volt: mégis azt kell mondanunk, hogy a japán nép, japán műveltség stb. kifejezések éppenolyan természetes úton keletkeztek, mint a szittyák nép, szittyák vitézek stb., s ezekből aztán a szittyák, japánok stb. elnevezésmód. Kozma Andor turánjai nem hivatkozhatnak ugyan egy Turánországra, mert Turán nem országfogalom, hanem egy nagyobb földrajzi területnek, az Aral-Kaspi-medencének a neve (l. Németh Gy., MNy 17:109), és Turánországot sem emlegetett még senki: mindazonáltal a Turán területnévnek népnévvé való fejlődése, akár csupán a költőnél, akár másoknál is (pl. „a germán és turán fegyverbarátságot festette“ Bp. Hirl. 1922 nov. 21, 5. l.; „mozgalmuk nem pánizlám, de pán-turán“ uo. 1922 nov. 15, 2. l.) ugyanolyan természetes jelentésetolódás szerintem, mint az, amely a szittyák és francia népelneveket létrehozta. Első pillanatra, pontoskodó ember szemében a turánok kifejezés ellenkezhetik ugyan a szabotossággal, de nemhogy magyartalan volna, hanem egyenesen csak a magyarban, a magyar nyelvérzék alapján jöhetett létre.

(Budapest.)

ZOLNAI GYULA.

¹ Szolgáljon ez feleletül az Akad. Értesítő egy borítéklapon lévő helyének arra a megrovására is, amely a MNy 13:31. lapján olvasható.

Z. Gy.

„**Boldogháza**“ **magyarsága**. Öregségemre ismét kezembe került „**Boldogháza**. Buzdító és oktató történet. Hatodik kiadás.“ Bárcsak né jutott volna hozzám; gazdagabb lettem volna egy ifjúkori ábránddal és szegényebb egy öregkori csalódással. Úgy élt emlékezetemben *Boldogháza*, mint a legjobb magyar népkönyvek egyike, mint egy kitűnő ifjúsági olvasmány, mely megérdemelte az egymásután sűrűn következő kiadásokat és amely méltán helyet foglalt minden magyar nép- és ifjúsági könyvtárban. Ezt a régi felfogásomat teljesen meg kellett változtatnom. Ennek a magyar nép, a magyar falu részére írott könyvnek se teste, se lelke nem magyar. Azzal most nem foglalkozom (nem is a Nyelvőrbe való), hogy a lelke miért nem magyar, de ezen nem is akadok fenn, mert a mű eredetijét a német *Zschokke* írta. De annál feltűnőbb, hogy a teste, t. i. a nyelve, az előadása sem magyar.

Az még hagyján, hogy olyan szavakat használnak az átdolgozók, amelyeket nemcsak az irodalmi nyelv, hanem a tájszótár sem ismer, mint; *buddog*, *buddogó* (I. 64—5.), *kivackarkodik* (I. 36), *zsivajság*. De az már baj, hogy számos szó egészen más értelemmel áll élénk ebben a könyvben, mint ahogy a köznyelvben ismerjük. Pl. A selyemhernyók koporsójukban átváltoznak *patákká* (III. 75). Mióta hívják a lárvát *patának*? Boldogházán *tenyésztik* a cukorrépát, másutt termelik vagy termesztik (I. 37). *Abajgattal* sincsenek tisztában, különben nem mondanák: — Az ujdonsült nagyanya a kis unokát *abajgatta* össze. (III. 82). Nyelvujításnak is nekibátorodnak; a magyar jogi műnyelv ismeri a *látra szóló váltót*; talán ennek nyomán kelt náluk: A szeretetnek azt az adóját nem *vártra*, nem *kéltre* szórják élénkbe (III. 82).

Sokkal bosszantóbb, amit a magyar szólásokkal, pregnáns kifejezésekkel művelnek. Úgy bánnak velük, mint az én felvidéki diáktársam, aki, ha hevesen tiltakozott, azt mondogatta: *Nem ottan Buda*. Ők is így ferditik el a hungarizmusokat. Pl. Szemet *üt* a mások boldogulása (I. 31). Mézes madzagot huzogatnak a nép *orra előtt* (I. 32). *Nyakban levő ember* (I. 67), ez *benyakalt*-at, részegnek akar jelenteni. *Elment a hajó* pedig azt, hogy: *elment az esze* (I. 25). *Egy kis öklöm lányt* is szerepeltetnek *egy öklömmel kis lány*. (III. 48). Igazán, alig van lap, amelyen félreértett szókra, elferdített szólásokra ne találunk.

Mindehhez járul számos pongyola szerkezet és még számosabb olyan nyakatekert, nehézkes mondat, amely mindennek inkább mondható, mint akár világosnak, akár népiesnek. Pl. Leszoktak étel előtt a gyomorerősítő s étel után a korcsmáros *boráról*. (II. 46). Szégyen, hogy hazája *történelméből* éppen tudatlanul *nőjön föl*. (II. 50). A szerszámokat Herczog E.-től Bécsben és Damköchler A. L. (sic?) Berlinben szerezték be (III. 48). Mikor a hitelszövetkezet mi módon való létesítéséről hívta össze tanácskozásra az embereket (I. 40) stb. stb.

Mindezek a példák megsokszorozhatók és így bizvást megismételhetem, hogy átdolgozók és kiadók lelkiismeretlen dolgot követ-

tek el, mikor „*Boldogházát*“, ezt a különben nemescélú, jószándékú könyvet ilyen magyartalansággal és ekkora gondatlansággal adták a magyar nép és ifjúság kezébe.

KARDOS ALBERT.

A magyar nyelv a mai irodalomban. 1. Már többször szóvá tettük, hogy íróink gyakran megfélekednek a magyar nyelvnek arról a sajátságáról, hogy bizonyos tagadó mondatok után a mellékmondatban is ott van a tiltó szócska. Egyik napilapunkban olvastuk: „És nem mulaszthatom el, hogy ezúton hálás köszönetet mondjak [helyesen így volna: *ne mondjak*] mindazoknak, akik nehéz munkámban... jó tanácsaikkal ellát-tak.“ Egy jeles írónk regényéből idézzük: „Pedig én nem tudok anélkül élni, hogy a kis gyermeket szívemre szorítsam és anyja helyett anyja legyek neki“ [helyesen: ...hogy szívemre *ne szorít-sam* és anyja helyett anyja *ne legyek*]. Arany János így írta a Toldi szerelmében: „Lajos ezt megtiltá, hogy el ne temessék.“ Vasmegyei leánytól hallottam: „Az édes anyám lebeszél, hogy ne maradjak ottan.“

V. I.

2. **Olvásás közben.** „Mit kell értenünk *az alatt*, amire itt felelni szándékozom?“ eh. azon, ezen, rajta. — „*Hirtelenül* föl-kelt“ eh. hirtelen. — „Plinius, híres író, *meséli*, hogy G. városá-ból egy ember csak azért utazott Rómába, hogy a hírneves író-t láthassa“, eh. beszél, írja, mondja. Vö. Arany-nál: „Meséljen még egyet. — Nem mese az gyermek.“ — „...mintha víz *képezné* az anya-gát.“ eh. volna az anyaga. — „*Annak* tömegéhez, nagyságához képest elenyésző csekélység vagyunk.“ eh. Tömegéhez stb. *annak* fölös-leges. — „*Dacára annak*, hogy *szimpatikus* fellépésük és modoruk *révén* általában igen szerették őket.“ eh.: Habár rokonszenves föl-lépésük és modoruk miatt stb. „— az őket *karakterizáló* szerepet játszatta,“ miért nem: jellemző? — „A budapesti új lóversenypálya megközelítésének *az* ügye hatalmas tempóval halad előre.“ *az* felesleges.

BALAMBÉR.

MAGYARÁZATOK.

Szómagyarázatok, adatok.

1. **A vár szó eredetéhez.** Külföldi folyóiratokból írtam ki a következőket, talán etimológusaink hasznukat vehetik.

1. Kretschmer írja Glotta 1:369—370: Hesychios írja a szó hazájának megemlítése nélkül: „βάρης.. a. m. τειχος v. οττα v. πύργος.. A szónak eredete tudtommal nincsen kielégítően kimutatva, legalább nem az idézett helyeken“ — t. i. Prellwitz 273, Thumb: Griech. Spr. 117...

2. „Hesych. βάρης.. a perzsa *bāre*, *bārū*, *bāra* sánc, kerítés, vár, óir. *vāra* földőzék, védőfal a *vār* 'takar, föld' igéből. E szónak néhány mongol és európai rokonát tárgyaltuk 'Anyagok,.. ruházat' c. cikkünkben, Revue de linguistique 1910. A βάρης szóról Bueche-

ler: Conjectanea, Rheinisches Museum 41:1 és Krauss S. Zur griech. u. lat. Lexikographie aus jüd. Quellen, Byzant. Zeitschr. 2:525. — Zeitschrift für Roman. Phil. 35:463. — Vö. még óbolg. *vari* (többses), gör. „βασις turris domus regia“ (NyK. 1:313). Vámbéry is a perzsa *bar* [óperzsa *vara*] szóval azonosítja a m. *vár*-at.

3. Mint furcsaságot még ezt idézem: „*Baionarii... Chatvarii... Ripvarii...* mindezekben az a *war* szó lappang, mely mint ősnémet kifejezés ezekben a magyarországi városnevekben máig is megvan: Földwar, Kap[os]war, Kapuwar, Szegudwar [!], Vukowar, Temeswar stb.. Eszerint *Temeswar* = die wehrhafte Stadt an der Theiss.“ (Prof. Dr. K. Stuhl, Sprachkunde, Langenscheidt-féle folyóirat, 2:55).

2. **Lepcses szájú**, mint Prohászka J. közléséből kiviláglik (Nyr. 48:148), tkp. csúnya száját, trágár száját jelent. Ebből azt következtetem, hogy a melléknévben a német *Lefze* 'ajak' szó lappang. A német *Lippe*-t is 'vastag alsó ajak' jelentésével vették át a franciák.

3. **Cókós**. Imre S. (A néphumor a m. irodalomban 105) idézi Orczy L. egy verséből, hogy a vallásszabadságot ellenzik „a *cókók* [így] egész regimentje, a Loyola serege..“ s megjegyzi, hogy ez talán „Zopf?“ Ezt helyreigazítja már a NySz., mikor megmondja, hogy *cókós* az, aki *cókóban* vagyis *facipőben* jár (olasz *zocco*), tehát a barát. (A barátok, a barátok *facipőbe* járnak. Népd.) S a NySz. éppen Orczy versét idézi: „Tzókókósnak egész regementje, Calasantzi József s Loyola serege.“

4. **Örménylik**. Vitéz Kádár István éneke (1660. fáján 1. Phil. Közl. 39:777) azt mondja a 16. s 17. versszakban: Az Tatár az nyilat mint polyvát rá szorya... *Érmenlik* az Tatár előtte se reggel. Ez valószínűleg *erménlik* s am. örvénylik. Az örvény mellett ugyanis hasonló értelemmel *örmény* v. *örmény* szavunk is volt s ennek „*ermen*“ mellékalakja is előfordul sok régi forrásban, l. NySz., OklSz.

SIMONYI ZSIGMOND.

Adatok a gyermeknyelvből. 1. *Analógiás szófüzés*. Hancikának (ötesztendő) azt mondja mamája: Keresd meg a zsebkenődet! — Igen, de *hol fakadjak keresve?* kérdi Hancika. Nyilván a *sírva fakad* analógiájára alkotta ezt a furcsa kifejezést, azt akarván mondani: hol kezdjem keresni.

B. M.

2. *Munkácsy a francia gyermek nyelvében*. Jespersen „*Language*“ c. munkájában említi a következő mulatságos esetet, például arra, hogy a gyermek milyen analógiás gondolkodással bontja részeire a hallott, de meg nem értett szavakat: Egy francia gyermek hallotta, hogy Munkácsyt, a híres festőt várják (nevét a franciák tudvalevőleg így ejtették: *mónkakszi*) s kérdezte nagynénjétől: „Est-ce que *ton Kacsy* ne viendra pas?“

B. J.

Árja-magyar egyeztetések.

E cikk célja a Magyar Etymologiai Szótár eddig megjelent hét füzetének (A /-Csobolyó: 1914—18.) árja vonatkozású adatait kiegészíteni azzal a megjegy-

zéssel, hogy az észrevételek részben szubjektív benyomások, amelyeknek helyes-
ségéről a fgr. nyelvészet adeptusainak kell döntenieik.

Aladár esetleges' oszét eredete mellett szólhat a pontosi gyarmatok görög
felíratain előkerülő ó-oszét "Αρδαρος tulajdonnév = digori o. *árdar áldar* 'Oberster'
(W. Miller, Spr. d. Oss. 6).

ár 'fluctus' aestus', ha a fgr. szóktól (vog. *tūr* 'tó' stb.) elszakítható, árja,
sőt idg. eredetű lehetne, vö. szkt. *ár-na* 'Woge, Flut' gall *Arnos* (>ol. *Arno*) stb.

ár 'subula' < szkt. *ārā* lehetősége még mindig megfontolandó (l. *Jakob-
sohn*, AuU. 51—52).

barka, vö. uj-perzsa *barg* 'Blatt,' 'folium arboris' (?)

bēnga (tájszó) 'hazajáró lélek, ördög' < cigány *beng benga* 'Teufel,' 'devil'.

bere beré (tájszó) 'eine art mehlspeise, búzaliszt és elreszelt nyers burgonya
keverékéből sült lepény', vö. úp. *bārā bārī* 'genus cibi ex concisis carnibus et aro-
matibus, cibus ex carne concisa formae rotundae' (*Vullers*) > hindust. *bārā*
'cakes made of pulse meal' (*Forbes*).

bimbó, vö. szkt. *bimba* 'Kugel, Halbkugel, Scheibe, die rothe Frucht von
Momordica monadelphica' (?)

borzas, borzad bérzed, vö. ó-iráni (avestā) *us-barez-* 'in die Höhe gehen',
barez-berez-, úp. *burz* 'hoch, Höhe'?

búsul, búsit, vö. szkt. *bhūṣati* 'sich ernstlich bemühen um' (?)

búza buza < bolgár-tör. **būzai* > szkt. *busa* 'Spreu u. anderer Abfall des
Getraides'.

csamcsog csémcség, vö. szkt. *čāmati* 'schlürft', úp. *čāmidān* 'trinken', *čām*
cibus potusque, *čāmcā* 'a spoon'.

csal > szkt. *čhala-* 'Betrug' (fordítva sokkal kevésbé valószínű).

csánk 'articulus pedis posterioris quadrupedis' 'emberi láb', vö. szkt. *dsānghā*
'der untere Teil des Beines vom Knöchel bis zum Knie (bei Menschen u. Tieren),
Bein' vagy úp. *čāng* 'Pfote, Klaue, Kralle', 'artiglio, unghia, branca'.

csap és tör. *čap-* 'Schlagen' > szkt. *čāpēla-* 'ein schlag mit der flachen Hand',
čapalā- 'beweglich, schwankend, unstät'.

csattan, csatlog, vö. szkt. *čala-čālā* onomatopoeet. szó (fegyverek csattogá-
sáról, tűz pattogásáról), *čala-čātāyatē* 'knistert', *čatat* 'Krach!'.

csilla csille 'sirályféle madár', vö. szkt. *čilli-* 'ein best. Raubvogel' talán
onomatop, 'mint *čilli* 'Heimchen, Grille'.

SCHMIDT JÓZSEF.

Az Oklevél-Szótárhoz. A Géza névnek régi ejtésére vonatkozólag tévesen
mondja Jakubovich Emil, hogy az OklSz. megmaradt „a *Géza, Gécsa* olvasás mel-
lett” (MNy 16:125). A szótárban a névnek olvasása csak *Gécsa* akar lenni, amit
a címszó utáni alak jelez is; a címszóak mai alakban való fölvétele elvszerűleg
történt, mert a szótárforgató elsősorban a mai alakjuk szerint keresi a szókat (vö.
erre vonatkozólag a Bevezetés XXIII. lapjának a) bekezdését). A Karácsonyi-féle,
Melichtől később (MNy 1:68) elfogadott (*Gyécsa* olvasásmódról megfeledeztem,
noha régebben (Nyelvelméleink 247) hivatkoztam volt rá).

A MNy 15:119—120. lapjain Sz. K. kimutatta, hogy az Oklevél-Szótár
Al címszava alatt levő 1463-iki egyik adatban a *Zenthbenedekalkya* helynév, vala-
mint a *Benedék* címszó alatt levő 1382-iki adatnak *Zenthbenedekkala* helyneve és
az ugyaníten 1385-iki adatbeli *Zenthbenedugkalya* név hibásan vannak ekképpen
olvasva: „Szent Benedék *alja*”, „Szent Benedék *ala*” és „Szent Benedök *alja*”, mint-

hogy mindezekben a helynév utolsó eleme nem a közismert *al* szó, hanem a némely egyéb helyneveinkben is (mint Köveskál v. Köveskállya, Szentbékkállya, Mindszentkállya) előforduló *kál* szó, amelyet az OklSz-ba mint előttem ismeretlen és ennél fogva a fentebbi adatokban észre nem vett szót külön föl sem vehettem. Ez a *kál* szó ilyenformán köznévnék látszik, jelentése azonban egyelőre ismeretlen. Fényes Elek ugyan a *Szenibékkállya* helynevet „*fanum Sancti Benedicti*”-vel értelmézi, ami azt teszi: Szent Benedek szent helye v. temploma, és az ő idejében Szentbékkállán egy régi monostornak, Mindszentkállán pedig egy igen nagy pusztá templomnak omladéka láthatók is voltak: a *kál* szónak ez az értelmezése mindazonáltal egyelőre alig lehet több sejtelemnél. Az OklSz-beli hibás olvasatnak az oka Szamotának az a forrásjelzése volt, amelyet a szótár az imént idézett mindhárom adatnál betűszerint így közöl: „Veszpr. 106, *Szentbenedekalja*”. Azt hittem ugyanis, hogy a kérdéses adatokban erről a forrásjelzésbeli Szentbedek-aljáról lehet csak szó. Minthogy a *Veszpr.* jelzetű adatok az OklSz-ban mind Szamotától, a szótár törzssanyagának gyűjtőjétől valók, Sz. K. helyreigazító cikkének olvasása után a magam ellenőrzése és igazolása végett utánanéztem Szamota eredeti följegyzéseinek és azt találtam, hogy a Veszprémi Káptalan Levéltárából kiírt adatok jegyzőkönyvében, amely „Veszprém Házi lev. (olv. levéltár) I.” föliratot visel, egy csoport kijegyzés elé piros ceruzával betűszerint valóban ez van írva: *Sz Benedekalja*. Hogy ez a jelzet, amely tehát *alja* és nem *kálja* szóval végződik, hiba-e Szamotánál, avagy nem, és hogy Szamota valóban ilyen jelzést talált-e akkoriban a szóbeli levéltárban, azt a helyszínén meg nem állapíthattam, mivel a levéltár anyagát azóta másképp, egyszerű időrend alapján rendezték. A levéltárban csak annyit tudtam meg, hogy a veszprémi várhegynek egy részét ma is *Szent Benedek hegynek* nevezik, és ebből arra próbáltam következtetni, hogy a *Szent Benedekalja* jelzés talán ezzel a Szent Benedek hegygel van összefüggésben. Minthogy Szamotáról nem szívesen teszek föl tévedést, kérdést intéztem Békefi Remig zirci apát, jeles történettudósunkhoz, aki nemcsak hogy igen sokat kutatott a veszprémi levéltárban, hanem veszprémmegyei születésű is, és ő levélben a következő fölvilágosítást adta: „Szamota jegyzeteiben a *Sz. Benedekalja*, nagyon helyes. Mert itt nem Szent Benedekkálról van szó, hanem *Szent Benedek-alja* forog szóban. Veszprémben ugyanis még ma is megvan a *Szent Benedek-hegy*. Így nevezik a veszprémi vár északi részén eső sziklahegyet. Az ez alatt elhúzódó területet nevezték *Szent Benedekaljának*. Ennek okleveles bizonyossága is van. Pl. (Veszprémről van szó): „In clastro B. Catherinae sub rupe S. Benedicti in valle” (1484-ben), vagyis magyarul *Benedekalja*.” Ez az ilyenformán kifogástalan *Szent Benedekalja* forrásjelzés az OklSz-nak fönt idézett 1463-iki *al* és *Benedék* alatti, meg 1382-iki *Benedék* alatti adatain kívül még a következő helyeken fordul elő: *ágyús* 1382; *Ányos* 1382; *egyház* 1462 (a helynévi származékok között); *korpás* 1463; *köris-bokor* 1462; *szabad* 1382; *szeni* 1382 és 1463 s végül *vámos* 1382 alatt. A forrásjelzésből magából azonban — most már magam is látom, — nem kellett volna az adatok olvasásában olyan következtetést tennem, aminőt olvasataim mutatnak.

Ide jegyzek végül két helyreigazítást, amelyekről nyelvészeti folyóiratban még nem eshetett szó.

Az egyik Simonyi Zsigmondnak még az OklSz. nyomása közben hozzám intézett következő levélbeli megjegyzése: „Az Okl.-ban *asztal-kalács* alig lehet összetétel! „Egy *asztal kalácsot*” alkalmasint a. m. egy ebédre való kalács, tehát csak

olyan jelzői viszony, mint *egy pohár bor, egy iga barom, egy pipa dohány* stb. (Igaz, hogy ezeket Szarvas is sokszor összetételek gyanánt vette föl.)^a — Simonyinak igaza lehetett: az az egyetlen adat, amely az OklSz-ban az *asztal-kalács*-ra idézve van, főképp a kifejezést nyomban követő „és egy pint bort” kommcenció miatt, valószínűvé teszi Simonyi fölfogását. Minthogy azonban egyetlen adat alapján a dolgot eldönteni nem lehetett s mivel másrészt a hozzá teljesen hasonló *asztalcipő* kifejezés több idézetből valóságos összetételnek látszik, nem vettem föl Simonyi megjegyzését a *Pótlások és javítások* sorozatába.

A másik helyreigazítás Takáts Sándornak *A magyar fel-imeg* című tárcájában olvasható (Bp. Hirlap 1922 július 8). Itt a cikkíró a következő észrevételt teszi: „Nyelvtörténeti szótáraink hibásan írják a *felimeget* és *felcsaholt fél* imegnek és *fél* csaholnak. Nem voltak azok *fél*, hanem egész ingek. Hiszen ugy a XVI. mint a XVII. századból számtalan adat szól az alsó és felső ingról, de egyetlenegy sem a fél ingról. Csak például említjük, hogy Romy javainak összeírása (1666.) egyenkint felsorolja a *fel-imeg alá való tafola iimegeket*. Barcsay Judit javai közt is emlitenek több „ing alá való kis inget”. A komáromi jegyzőkönyvek meg a XVII. században már rendszeren *föl-imeget* írnak a *felimeg* helyett. Tehát világos, hogy itt nem fél ingról van szó!” — A *föl-imeg* írásnak és ejtésnek pontosan közlendő adatai kétségtelenül döntők lesznek a kérdésbeli régi ruhanemek értelmezésében.

(Budapest.)

ZOLNAI GYULA.

Nap mint nap. Eredeti magyar, különösen szabolcsi és nyírségi tájszó. Szülőfaluamban, Kótajban általánosan használják, de hallottam több szabolcs-megyei tiszamenti községben is. A Nyírségen is használja a nép. Példák: Nap mint nap részeg (nap-nap után részeg). Nap mint nap nem csinál semmit. Nap mint nap a zűlés felé halad. Móricz Zsigmond tőzsgyökeres magyar írói vénája joggal használja tehát e tájszót.

✓ **Tájszók** 1. *Bimbula* am. ügyefogyott, félig-meddig hülye. Szabolcsvármegyében használják. Példák: Szegénytől nem is várhat az ember sokat, hiszen bimbula! — Ne légy már olyan bimbula, te fiú, te! — Ne ítéljétek el, hisz bimbula. A MTsz. ebben az értelmében nem ismeri!

2. *Durackos* am. pattanatos, bibircsós. Kótajban és Gáván használatos tájszó. A MTsz. nem ismeri. Példák: Az a kis lány, csak azért olyan csunya, mert durackos. — Mit használasz, hogy már nem vagy durackos?

3. *Nyirbálék* am. apró rongydarabok, amit lenyírnak egy varrás alatt lévő, nagyobb ruhadarabból. Kótajban, Gáván, Timáron és Paszabon használják, Szabolcsvármegyében.

4. *Megdűvöl* am. megver, meghány. Különösen a Tiszamentén: Gáván, Tiszabercelen, Szabolcsen, Timáron, Tokajban, Paszabon használatos tájszó. De használják elvéve Kéken, Kótajban és másutt is. Példák: Megállj, csak gyere haza, majd megdűvöllek! — Tegnap jól megdűvöltem a betyárt. — Nahát az az ember jól tud dűvölteni! Ebben a jelentésében a Magyar Tájszótár nem ismeri!

5. *Fikiros* am. hóbortos, bolondos. Ebben a jelentésében a MTsz. nem ismeri. Példák: Ez a kis fiú teljesen fikiros! — Szegény, de kár, hogy ilyen fiatalon fikiros lett! — Ne ugrálj már te fikiros! Kótajban, Nyírszőlősből használják

(Kótaj.)

IFJ. RADVÁNYI SÁNDOR.

Papkéve és tolvajkéve. Bácskában a keresztberakott gabonakévéknél fordul elő ez a fenti két elnevezés. A kereszttrakás megkezdésekor a felépítendő kereszt keresztelő tengelyvonalába egy kezdőkévének raknak, amelyet a rákerülő kévék teljesen eltakarnak, úgyhogy felületes szemlélésre a kéve ottléte észre sem vehető. Megtörténhetik tehát, hogy ezt a kévét az aratómunkások vagy részesek elsikkasztják, ellopják s így a gazdát félrevezetik s megrövidítik. Azért ezt a kévét *tolvajkévének* nevezik. A keresztelő tengelyvonal másik végpontjára, vagyis a kereszt tetejére még egy bétetőző kéve kerül; ez a kéve a fejével: a száras végével (nem kalászos végével) a falu temploma felé tekint, mint az imádkozó pap az oltár felé s azért ezt a kévét *papkévének* nevezik. A papkévére merőleges szárkévéket (a kereszt képzelt rövidebb szára) *vállkévének* nevezik, mintha a pap vállai volnának. A papkéve tehát egy síkban fekszik a kereszt képzelt hosszabb szárával s így az egész kereszt felépítése a falu templomának irányával összefüggésben van.

BOCSÁRI KÁLMÁN.

Nyelvtörténeti adatok. A Nyv. legutóbbi számában (53 : 5) említett kéziratok kötetből közöljük a következő szójegyzéket:

Feleség	Vándorlásnak hűséges úti társa
Accidentia	Jövedelem toldalék
Consiliarius	Tanátsnok
Representatio	Elő terjesztés
Illuminatio	Métselő játék
Contentuma	Bé foglalvánnya
Aulicus	Udvarnok
Labirintus	Tömkeleg
Clima	Égnek hajlatja
Perspectiva	Szemletső
Kanapé	Pamlag
Cameralista	Tárnok
Titulus	Czím
Phänomenon	Tünemény
Vivace	Vigallicza
Lamentoso	Szomoricza
Creatura	Más által fel kapot [Elmosódott, olvashatatlan]
Seminarium	Veteményedelem
Capitalis	Tőke pénz
Consistorium	Papi dolgokat folytató fő szék
Affectio	Rá vágyiság
Circumstantia	Körülmény
Objectum	Előzmény
Acta	Tselekmény
Archivum	Levél tár
Commissarius	Bizalmas
Commissio	Biztalom [Valószínűleg íráshiba eh. bizalom.]
Firhang	Rekesz szőnyeg
Fantázia	Ész hóbolygás
Invitálni	Hívatni

A bejegyzés, mint a körülötte levő keltezett írások tanúsítják, 1790 körüli időből való. Érdekes a *tömkeleg* szó. A NyUSz. (346. és 593. l.) ebből az időből *tömpeleg*, *tömpölyeg* alakban ismeri s csak Széchenyinél, 1843-ban találja a mai alakot: *tömkeleges út*.

B. J.

ÁGAI-SZÓSZEDET.

Gyűjtötte Löw Immánuel.

Előszó. Nem Lexidion-Ágaianum, hanem csak szószedet Ágai írásiból, hogy a szótárírók belebotoljanak gazdag nyelvkin-
csébe. Ágairól nem írok, mert ami mondani valóm volt róla, azt
az olvasó megtalálhatja Száz Beszédem 335—343 lapján.

Szeged 1923 dec. elején.

Szójegyzék.¹

abajgat; —ják föl nyugalmból
(Vn II 433); a telefonnal oda
—ott mentőkocsi (UH 310)
abroncsparipa (bicikli) (Vn I
102)
acél; —izmai lazulnak (Por
42); hideg —színben kék-
lett... (Vn II); acélozó hul-
lámverés (Vn II 317)
adótagadás (Por 39)
ágas; az —ra szokás felhúzni
(Vio 5); odadörgölődzvén a
kis —hoz (Ha' I 90); *ágas-
kodó* habok (Vn II 321);
—öt táltos (UH 164)
agyrengető csikorgás (Vn II
423); —hördület (Vn II 328)
ajkpittyesztő; —póz (Por 104)
ákác, akáca (Tárcal II 32);
(Vn I 329); agáca, ágácka,
(Tárcal II 337); agác (UH
233)
alagér. Testi szépségre, alakra,
erős ítéletre s megveszteget-
hetetlen józanságra, no meg
az *alagér*ben valamennyiük
fölébe magasodott Márkus
István (UBp 252)

alagérezeve. Hát ilyen legénység
volt ott mindig együtt, vitat-
kozva, *alagérezeve*, dekla-
málva, kártyázva s várva a
jobb idők felderültét. (Uo. 249)
álhaj (Vn II 265)
alkalmatosság (Fahrgelegen-
heit) Imt 1903. 93 és másutt
álkodás (Vn I 396)
*álmata*g (Vn II 78); —on, nem
álmosan (Vn II 322); —ság
(Vn I 403)
állóka; a „kolesz“ —ja (UH 115)
álltó-helyükben elalszanak (Tár-
cal I 385); (UH 52)
álmához; —zsongás (Tárcal.
I 307; —suttogás (Por 121)
ámolyog (Vn I 392, 424);
ámolygó alvajárás (Vn I 395);
éhen —a jószága (UH 276)
anakonda (Tárcal I 143); (Vn II
206); —kígyó (Tárcal 298);
(UBp 397 és másutt)
anyag; —halom (UH 219);
—váltás (Por 2) (UH 29);
—elmélete (Por 12)
anyatön fakadt, egy —(Por 18)
apadó-dagadó (Vn II 321)

¹ A felhasznált munkák jegyzéke: Ha' = Ha' szöllyék. 1910. —
UH = Uj hantok. 1906. — IMIT = Az izr. m. irod. társ. évkönyve. — Mull és
Jövö. — Por = Por és hamu. 1892. — Tárcal = Porzó tárcalevelei. 1877. —
UBp = Utazás Pestről Budapestre. 1908. — Vio = Violka Vera. (M. Kvtár 24. sz.)
1898. — Vn = Vizen és szárazon. 1895.

ár; —különbzet (Tárcal I 313. 320); —szökkenés (Vn II 41)
áradozás; sekély — (UH 103)
árapály; a spekuláció — a (Tárcal I 330)
ásatag (Tárcal I 363)
ászok; a schwechati — (UH 323); —fa (Vn I 145)
asztalindulás (UH 241)
áthidalás (Por 8)
átrózsál (Vn I 343)
avar; nyirkos — (Por 252);
 gyalogfenyő —ából (Vn I 97);
 a fejfa korhadó testének
 —ával (Vn 80); a kertben
 összegázolt — (II 199); —la-
 pok foglalatja (Imit 1905 18);
 —lomb (Por 26) (Imit 1900 25)
avasság; a ködös Albion csodá-
 latos —ai (Por 242)
avaszt; a kéksav —ja meg fa-
 gyossá vérét (Imit 1903. 311)
avatang levelek (Imit 1903. 113)
azonmeleg tej (Kuhwarm) (UBp
 268)

babszemjankó kocsis (Vn II
 187); az egyenruhás — (Vn
 II 343)
bagó; hogy a — rugja meg
 Tárcal I 299—300); a —
 feleségit (UH 195); bagózva
 • (Vn II 366)
bájos pajzánság (Vn II 267)
balhiedelem (Vn II 337)
ballangó; olyan akar a — kóró:
 am még él, mindig áll, hótá
 után szaladgál (Ha' II 373)
bálvány; (a szárazmalomban)
 (Mult és J. 1912. 5); —döntő
 (UH 93)
balzák; (balsac, Balsac) ... az a
 hajdani műhely, melyben a
 Vas. Ujs. termett... Az új
 zsölye régi szint vált; a szürke
balzák míg a szürke függöny
 kizöldül olyanra, mint amilyen
 volt akkor... (Por 185. 190)

bankárbanda (Tárcal I 334)
bányászokodva az üstökben (UH
 302)
barmolt gyurmány (Tárcal I
 170)
bársonyos; — arcok, — barac-
 kok (Vn II 39); — pillan-
 tású (UH 151); — üde bő-
 rét (UH 222)
beföllegzett biz annak (UH 92)
befurakodott a szemérmetlen
 úzéség (UH 116)
begyes leányka (Vn I 261)
belőkö (Schiesser a laskasütés-
 nél) (Mult és J. 1912. 104)
bemondója (a betyároknak) (UH
 299)
benaposítás, insolatio (Vn II 228)
benyitója a Normának (Vn I
 147)
bévíl; —kivül (UH 34. 90)
bikaverő karjai (Por 92)
bikázni (Vn I 135)
egy-egy bírhatósabb társunk
 (Vn I 49)
bizsereg a magam bizsergő mag-
 netizmusát (Ha' I 14); bi-
 zsergő munka (Vn I 175);
 bizsergő élet (Vn I 140); vig
 mozgalom — (Vn II 197);
 ott — minden porcikájában
 (Vn II 416); valami — ben-
 nem (Por 1); jóleső zsisbba-
 dás — át rajta (UH 62); —
 az ujjak hegyében (UH 207);
 valami furcsa érzés *bizsergett*
 végig egész valóján (Vio 28);
 fagyos lelkemet *megbizsergeti*
 az idegen sugár (Vio 52)
bóbíta; bodros — (Vn II 75);
 meredő — (Vn 91); bóbítás
 (Vn 201); bóbítás fejkötőjé-
 nek csokra (Vn 146); bóbítás
 tyúk (Vn 423); nagybóbítájú
 (Vn 291)
bocs, két mackó bocskorban
 [szójáték állatkerti leírásban]
 (UBp. 398)

bódorgás, kalandos (Por 115)
bodri, kölykök, bundás — (Vn II 31)
bogárhátú kunyhó (Vn II 379)
boglár; piros lángban sugárzó — (Vn II 44)
boglyasság (Vn II 266)
bogozat, görcsös — (UH 219)
bokaverő kabát (Vn I 418)
bokorugró szoknya (Vn II 246); —s friss (tánc) (Por 118)
boly; a —ból kiválva (Vn I 407); ladiik — (Vn II 344); bolyhos törülköző (Vn II 269)
borju; könyves berju (Vn I 119); vállain kis borju (135)
Borralalómia fővárosa (Vn II 174)
borúban-sugárban (Tárcal II 365)
borultas (Vn II 400)
borzolta föl bajuszát (Vn II 393)
botos, csokros (Vn I 279)
bököd; —te feléje plajbászát (Vn I 111); remegő kezek folytonos —ése (UH 241)
böllér (Vn II 6)
bömmögve járt (UBp 245)
böngészgetve járok a nyomokban (Por 46)
bőrös; konyhán sercegett a — (UH 26)
brúgó; cselédlisztből süített fekete — (Ha' I 13)
bugyolál; be vagy —va abba az undok maskarába (UBp 236)
buja; kigyózó testének — ringásait (Vn II 264); színeiben vonalakban bujáikodó képzelet (Vn I 408); a bujaságtól megcsattanó pamlag (Vn II 267)
bujonc lap (Vn I 204, 206)
búkomorság (UH 210)
bumberdo (Vn II 363)
burjánzó; szerte — betyárság (Por 251)

cédula; lefittyegő — (Vn II 275); cédulka (Vn II 174)
cibere; — frappé (Vn I 337); ciberés asszony (Vn I 295)
cigánykerekező paródia (Vn II 165)
cigányvér; pajkos — (Vn II 164)
ciha; himzett — (Vn II 274)
cikáz; ide-oda — (Vn II 346); —ás (Vn II 273)
cimpa; orrának —ái remegtek (Vn II 325); orra —ája (UH 150); füle —ájára (UH 62)
cingár tetemet (UH 161)
cirpenő hálát ad (a pacsirta) (UBp 432)
cizellálva (Por 58)
coff (Tárcal I 387); —os (uo.)
cokilista (UH 154)
condra; — hús (Tárcal I 372); a sok —ája (Vio 4); azt a —át megserétezi (Vio 39)
cölöp; korhadó — (Vn II 403)
cudarság; a — már nem is keresi az erény álarcat (Por 251)
csáb; az ezer —bal vonzó cigányélet (UH 71)
csacska szív (UH 337)
csahint; éleset —ott (Vio 45); németül egy —ásnyit sem tudott (Vio 42); boldog —ás (kutya; elegikus: vonítás, alattomos: morgás; bús káfogás) (UBp 218)
csalma. Ilyen időben lépett közibénk egy vézna, közepes természetű legény, fejében egy meggyülemlett *csalmával*, melynek lehajtott peremét a fülére húzta... Egy este, hogy haza jött, a *csalmáját* rettentő dühösen vágta a falhoz, leült... (Por 275, 276, 280, 281)
csapong; héjakint —ott körül (Vn II 339)
csattanó; — csók (Vn II 315)

csaltintva az ujjával (Por 76)
csatlog; —ás (Vn II 420); —va
 (UH 233); —va röpködve
 — (336)

csemcseg (Vn II 151); — belé
 (Tárcal I 365); —és (Vn I
 300); —ő hang (Vn 203);
 (Vn II 38)

csen; csinnal — (Vn II 309);
 Offenbach oly nagy gráciával
 és oly nagy mértékben —,
 hogy hódításnak is beillik
 (Tárcal I 310)

cseperedő; —k (Imit 1905. 32);
 — mameluk (Por 291); —
 lányok (Por 154); — piktor
 (UH 48)

csepűhajú; — német (Vn II
 290); —, oltott lábú németek
 (Vn 197)

cserege (szarka) (Vn II 340)
cséza; könnyű — (Vn II 315);
 rozzant — (Vn 376); vö.
 (UH 30, 31)

csicsergős hölgyecske (Vn II 151)
csigatrombita (UH 22)

csikarás; erős — (Vn II 283)

csikorgás (Vn II 423)

csikorgós diskurzus (Vn II 62)

csikorít —otta a fogát (Vn I 421
 Por 89); össze —va fogát
 (UH 103)

csikóvérű gyerek (Mult és J.
 1912. 104)

csillaghányó erő (Vn II 100)

csillagrugó lépés (Stechschritt)
 (Vn I 195, 230)

csillám; (Vn II 381); a parti
 — a tengerbe ful (Vn 329);
 gyér — (UH 204)

csimbókos; — szava (Tárcal I
 383); — levelező (Por 92)

csimpolya; — és dudaszó (Vn
 I 313, 337); meghangolja a
 —át (Por 215)

csipasz; — verébfiak (Mult és
 J. 1912, 5); tollasodó —ok
 (Por 255); — elmém (Por 47)

csípő; csipejük csábítóan ringa-
 tózik (Vn I 313)

csíra; fogantató — (Por 3)

csilitás; a — olaja (Por 6)

csivogás; fecskék —a (UBp 142)

csontkezü vitéz; (halál) (UH 90)

csosszant; hányszor —ották
 már meg a csoszogók a kopo-
 gókat (Vio 26)

csökönös anglusok (Vn II 101)

csörtető kan (Vn II 115)

csucsorít; száját —va (Vn II 315)

csuklad; rajongó imádással —
 ottunk (Vn II 155)

csusza; pörccs tejfölös — (Por
 16)

csuszam; a toll —a (UH 251)

csutkás torkán (Vn II 339)

csutura; kétágú — (Vn II 363);
 (Dudelsack) (363)

csülökig (Imit 1906. 18); — da-
 gasztott a sárban (Vio 22);
 v. ö. (UH 31)

dagály (Vn II 322, 328)

dagaszt; sarakban —hattak (UH
 31); a csülökig —ó lovak
 fuvása (Imit 1906. 18); csü-
 lökig —ott a sárban (Vio 22);
 a gömböt könnyen —ották
 meg (Vn II 231); vö. dag-
 gasztja keblét (Vn 268)

dajkál; a militarizmus vaskeb-
 lén —ják emberré (Vn II 138)

darabonc (oláh) (Vn I 311);

vö. *dorobánc* (Vn I 326)

daróc; —hideg (Por 359);

—kodó jóízűség (Por 213)

deák; a Deák deákját (leber-
 nyeg) (Tárcal I 372)

décbunda. Kegyetlen május erre
 az alkalomra lehányta magá-
 ról a *décbundát* s aranyos
 palástot akasztott a vállaira.
 (UBp 414 vö. még) (Tárcal II
 21; Vio 23)

deli; táncban — és győzős
 (UH 262)

délövi; valami — elhanyagoltság (Por 87)

derékátfogó bizalmasság (Por 289)

dévaj; —ul leemelte a puskát (Vio 39); szemérmeskedő —ság (Vn II 165); —kodó (UH 163)

díszlő; nagy fejlettségben — nemzet (Vn II 149)

dohog; —ott, bömbölt, dürrögött (Vn I 421)

döccen; helyes kerékvágásba —t bele (Por 93)

döccentes nyilatkozat (Vizen II 106)

döföl; —te (Vn II 52); az önfentartás —ő sarkantyúja (Por 142)

dögbűrös szekér (Vio 22)

döng; a háta is —ött belé (Vn II 139); a hajó a teherdarabok —ő súlyától reszket (Vn I 318); zizzenő rovar —ve surran a pázsit fölött (Tárcal II 32); földhöz vágta sipkáját, hogy csak úgy —ött (Vn II 303); —ve repült a sok láda (Vn II 439); —ve hullt rá a rög (Por 250); a hámor nagy pörölyének földremegtető —etéseit (Vn II 347); dönnög (UH 62); —a légy (Vn 402)

dördület (Tárcal I 373)

dörgelelem (Tárcal I 346); dörgelemes (Tárcal 299)

dörzsölöztek hozzá (Vn II 264);

dűc; ócska — (UH 233); a világ legszebb —jába (Vn II 427); —os (vö még uo 328, 331); a ház —a, —os ház, —ja, —os (kalap uo. 69, 73, 429, 448); —olgattam (Vn II 369)

dűd (UBp 355); édes volt a nótánk —ja (Vn I 147); zaklató —jának minden ütemé-

től megrándult (Vn II 159); nótájának különös —ja (Vn 359); a kapós nóta —ját (Por 120); —ját még ma is tudom (UH 253); a nótának csak a —ját tudta (UH 156); pogány zsoltárok, melyeknek se szavát se —ját soha senki sem hallotta (Vio 28)

dudorászó sakkozók (Por 144)

dudu; vízi madár neve (UBp 396)

dudvarakás; a parázssal égő — (Mult és J. 1912, 308)

„*dugárú*“ („magyar szó“) (Vn II 82)

duhaj; félig — félig ábrándos fiúk (Por 117); — csikós (UH 74); — legény (UH 105, 311); —nál —abb (UH 201); —os kellem (UH 165); —ság (Vio 19, Por 117, UH 262)

dundi; baba (Vn II 48)

durcás (Vn II 386, 268)

duzzadó; — szemű kékék (Por 46)

dübbörgött (Vn II 397)

dürrög (Vn I 421)

dzsentri. Mer az igazi — egész — ha kereseti adót se rónak rá. Az —séghez nem köll vagyon, — ölég ha vót (Ha' 2, 400)

dzsin; —űző amulett (Vn I 316)

ebédvacsorálni (Vn I 91)

ebség; a pusztai — (Vio 39)

ecet-ágy; régi jó ismeretségek —a (Vn I 314)

édes; ne ártsa magát a mi — magunk dolgába (Tárcal I 354)

égedelmes nagy harag (Por 307)

égszakadás, — földindulás (Vn II 66)

égverő hegyek szirtes fukai (Vn I 310)

égvívó hegyek (Vn II 29)

egyebüttl; minden — (Vn II 396)
egyedüliség; édes — (Vn II 137)
egyes; — (=egyetlen) fia (Vn I 321)
egyivású (Imit 1902, 70); *egyivású* (Vn I 202); *vele* — ak (Por 139); — fiuk (UH 77)
egykorású; *vele* — fiú (UBp 295; Imit 1905, 28)
egyvivású (Imit 1900, 35, 1905, 19); *vele* — (Por 254); — ak (UH 121)
éhomra (UH 183)
ekhós kocsí (UH 112)
elaszandó karjaink (Por 225)
elhelyáz; *szeme* — (Imit 1902, 68)
*elhördül*ni (Vn II 251)
elittasodó szemmel (Vn II 89)
elkárhozott föld (Karszt) (Vn II 384)
ellakott (Vn I 398)
elmámorit (Vn I 112)
elmésség; *vidám* — (Por 39)
előkelőség; *bíztató* — (Vn II 413); *kényszeredett* — (UH 382)
elsült; — *tarkó* (Vn II 70)
elvánnyad a jószág (UH 175)
elvilágosodás; *csodálatos* — fényétől (Por 79); *apokalyptikus* — (Tárcal I 377); — ok, Zschocke novella címe (Vn II 72); a feledések és — nak e városában (Vn I 377); az — tündöklő fátyla (In hoc signo 1885, 10)
elvilágosodott; — *hit*, *megvilágosodott* megismerés (Por 9); — *arccal* (UH 161, 293); — *szemeit* forgatva (Vn II 19)
elvilágosodó *arccal* (Vn I 116, 312)
él (főnév); *szűk* *sikátorok*... melyeken mi természetes urak jóformán csak — lel feszülhetünk át (Mult és J. 1913. 530); a röpke *pincér* is csak

— lel feszülhet át rajtok (Vn I 292)
él; (ige) — je *szabadságát* (UH 337)
életbíró; — *öregség* (Vn I 362)
megélhető (Vn 37); — *falat* (Vio 37)
élményes *utai* (Imit 1902. 71)
emberségtudás (Vn II 312)
emlékezők; *mióta* az — *sorába tartozom* (UH 250)
enyhéded *bánatkák* (UH 320)
*eperíz*es *kalácska* (*lekváros*) (Vn II 273)
érdes; a *hal* — *ivás*=szaga (Vn I 375); *nyírkos* *lomb* — *illata* (UH 191)
erénybontó *Páris* (Vn II 60)
eres *magyar* *tömegdohány* (Vn I 209)
ereszkedő; *kapaszkodónak* *föl*, — nek *le* (Vn II 286)
ernyeszt; *izmosít* (UH 340)
erszénypihentető *magány* (Por 96)
érzékiség; *forradalmár* — (Por 3)
esett; *találkozása* — (Vn II 203)
eszmeváltás (Vn I 404)
észrontó *szépség* (Tárcal I 211)
esztergás (Vn II 42)
étkesség; *nagy* — e *mese* (UH 150)
faggatózás (*intrigue*) (UH 223)
faggatózik (Vn II 415)
fagyasztó *pesszimizmus* (Vn II 114)
fagyos *lelkünk* (Por 11); — *kegyetlenség* (Por 4)
fajankó (UH 234)
fájékonyság (UH 103)
fakadó, *hanyatló* *élet*, — *élet* (UH 335)
falat-nyi *tér* (Vn II 423)
faldöngető *forradalmár* (UH 60)
fanyalgó *férj* (Vn II 419); *ráfanyalította* a *gyalog* *bodzára* (Vio 39)

(Folytatjuk.)

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA :
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Beke Ödön. — Szófejtések. 1. Sivatag	67
Bebesi István. — A komikus, humoros és szatirikus stílus nyelvi és logikai formái... ..	69
Fokos Dávid. Szótárírodalmunk történetéhez	74
Irodalom. Jespersen a nyelvtudományról. (Balassa József.) — <i>Olsói Gabányi János.</i> A katonai magyar nyelv. (Dénes Szilárd.) — <i>Gawronski.</i> Notes sur les sources de quelques dramas indiens. (Schmidt József.) — Könyvek és folyó- iratok	76
Nyelvművelés. Lej és szokol. (Zolnai Gyula.) — Olvasás köz- ben (V. I.) — A budapesti tudományegyetem és a helyes magyarság. (Dénes Szilárd.) — Következetlenség a gyárak elnevezésében. (Bocsári Kálmán.)... ..	81
Magyarázatok. Beráber. (Kúnos Ignác.) — Simonyi Zsigmond hátrahagyott kéziratai: 1. Alapszónélküli képzések. 2. Érzelmi hangváltozások. 3. A fokváltozások kora... ..	85
Ágai-szószedet. (Löw Immanuel.) II.	89

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési árát a nyomdai és papírárak rohamos emelkedése miatt az 1924. évre 20.000 koronára kellett emelnünk. Kérjük hátralékos előfizetőinket, hogy ezt az összeget minél előbb küldjék be, nem várva újabb figyelmeztetést, mert hisz minden felszólítás, levelezés felesleges és jelentékeny költséget okoz.

Az 1920, 1921, 1922 és 1923. évfolyamok ára egyenként 20.000 K. — A régibb évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régibb évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy füzet ára 2000 korona.

A mostani évfolyam esetleg elmaradt számainak pótlására vonatkozó kéréseket csakis az év folyamán és mindig a legközelebbi szám megjelenése alkalmával teljesítünk.

A legközelebbi szám október havában jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül csak a következők kaphatók: 2, 6, 9, 10—16, 18, 19, 21—24, 26—28, 30—33, 35—38, 40, 41, 44, 45, 47, 50—52, 54, 55, 57, 61, 62, 64, 65, 67, 70, 72, 73, 77, 80. Egy-egy füzet alapára 1 K, szorozva a mindenkor könyvkereskedői szorzószámmal.

A GENIUSZ könyvkiadó r. t. kiadásában megjelent:

BALASSA JÓZSEF:

HELYES MAGYARSÁG

Megrendelhető

a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

SZÓFEJTÉSEK.

1. Sivatag.

Irta **Beke Ödön.**

A földrajzi művekben a *sivatag* 'nagy kiterjedésű, terméketlen földterület, köves vagy homokpusztaság'. A kézikönyvek, útleírások, térképek, de első sorban az iskola meg az ujságok útján annyira általánossá lett ez a földrajzi műszó, hogy alig hinné el az ember, hogy a szónak ez a jelentése teljesen újkeletű, csak a XIX. század első feléből való. Sőt nemcsak a *Wüste* jelentése új, hanem egyáltalán főnévi használata is, mert, mint a legtöbb *-atag* *-eteg* képzős szavunk, eredetileg melléknév volt. Még a XVIII. század végén is Baróti Szabó Dávid Kisded Szótára (1784¹, 1792²) szerint jelentése: 'iszonyú, rettenetes, zordon (p. o. helység, tartomány)'¹ NySz.-ban közölt adatok igazolják is ezt; pl. Az indusok s számtalan sivatag pogányok (Czeplédi 1659); a sivatag és sovány scithiai Tatárország (Lisznai 1692); észak felől rettenetes sivatag erdőkön jöttek vala által (uo.); a sivatag parasztok és egyéb alávaló emberek semmi nemesi erkölccsel nem bírnak (Miskolczi 702).

A NyUSz.-ban közölt idézetekben is ezt a jelentést látjuk még: Oh be nagy sivatag pusztaság e világ én reám nézve (Gelei József 1788). Hasonló lettem amaz sivatag és vadon Erdők közepén barlangba lakozó szarándokhoz (Gvadányi 1789). CzF. Berzsenyiből idézi a következő helyet: „A jövődönnek sivatag homályit Bizd az istenség vezető kezére.”

Még máig sincs kimutatva, hogy ki használta először *Wüste* jelentésben a *sivatag*-ot, csak annyit tudunk, hogy Jósika Miklós „*Zrinyi*” c. regényében (1843) már ebből alkotta a *sivár*-t (vö. Nyr 27:118).

A Székelységben is csak melléknévi használata van a *sivatag*-nak, s jelentése 'puszta', *sivatagság* 'pusztaság'; *sivatag szél* 'zord szél'; *sivatagul*, *sivatag módra fü* (Kriza, Nyr 1:200); *sivatag*

¹ *Pápai Páriz* szótárának Bod-féle kiadásában (1767): 'horrendus; schrecklich entsetzlich'.

hely 'puszta, kietlen hely' (a régi Tájszótárban). Az Alföldön a futó homokra mondják, hogy *sivatag*: Fut a ló, mint a sivatag (Heves m.) Nyr 1:150 (vö. még 103). Úgy viszi, mint a sivatag (Tiszaszentimre) Nyr 9:477.

Ami már most a szó etimológiáját illeti, Wichmann-nal szemben, aki 'füst, por, köd' jelentésű fgr. névszókkaal egyeztetési a *sivatag*-ot s családját (FUF. 11:185), Budenznek (MUSz. 343) és Halásznak (Nyr 9:259) kell igazat adnunk, akik igei alapszót vesznek föl. Csakhogy ők egy 'reiben, schleifen' jelentésű igét vonnak el a *sivatag*-ból, nézetem szerint azonban nem szükséges egy olyan igét rekonstruálni, amire semmiféle adat nincs, mikor kimutatható egy valóban meglevő s még ma is élő *sí*, *sív* ige. Igaz, hogy ez a *sí*, *sív* nem azt jelenti, hogy 'reiben, schleifen', de a *sivatag* alapszavának megállapításánál nincs is szükségünk ilyen jelentésre. A mi *sí*, *sív* igénk jelentése 'ploro, plango; schreien, weinen, klagen', s hogy a *sivatag* ebből a szóból származik, arra két bizonyítékunk is van. Először: szinte az egész Alföldön ismeretes a *sivatag* szó 'sívó-rívó' jelentése. A MTsz. idézi a Nagykúnságról, Hajdúnánásról s Hódmezővásárhelyről, tehát az Alföld három, egymástól távoleső pontjáról, s ez arra vall, hogy igen nagy területen ismeretes a *sivatag* ebben a jelentésben. Másik bizonyíték a rokonértelmű *ri* igéből származott *rivatag* adat, mely 'hideg és szeles (idő)' jelentésben Háromszék megyéből van kimutatva. A Nyr 15:188. lapon az Alföldről valónak jegyzi föl ezt a mondatot: *bizony csúnya rivatag idő*, de az adatnak alföldi eredetét a MTsz. kétségbe vonja.

A *sivatag* szó 'puszta, kietlen, zord' jelentése az 'iszonyú, rettenetes' jelentésből fejlődött, az pedig a 'sívó-rívó' jelentésből; itt tehát olyan komplikációs jelentésváltozással állunk szemben, mikor a lelkiállapotot a vele járó testi változás nevével jelöljük. A sírás, sikoltás u. i. kíséző jelensége lehet a félelemnek, ijedségnek. A *ri* igéből származó *megriad*, *megriaszt* ma azt jelentik: 'megijed, megijeszt', a régi nyelvben a *riad*-nak 'heulen, wehklagen; ertönen, erklingen' jelentése volt, s csak Bercsényinél fordul elő először a *megriad* 'megijed' értelemben. Egykoron azt mondták: dobot, trombitát, rihasztának (Régi m. költők); az szép szavú hangos trombitát egyben megriasztják (Bornemissza), de már mai jelentésében használja Pázmány, Molnár Albert, Matkó. A *sí*, *sív* származékaiban is benn van a félelem, ijedség képze: *sivadoz* 'sikong, riadoz, ijede zve kiáltoz'; *sivan* 'ijedtében élesen kiált', *fel-si(v)an* 'éles hangon fölsikolt (álmában), sikoltva fölriad (álmából)' (Székelyföld); *siváinkodik* 'sivalkodik, ijedtében fölsikolt' (Csallóköz) MTsz.

A *sí*, *sív* ige családjába tartoznak a következő szók is, melyeknek a *sivatag*-gal való összefüggése már régóta nyilvánvaló: *sívó-homok* 'futóhomok' (Heves megye, Nagykúnság, Cegléd). Nyilván ő ő képzős melléknévi igenév. Régente bizonyára 'puszta' jelentése volt ennek is, amint az ilyen kifejezéséb mutatják: *sívó-*

rozs 'tisza (búzanélküli) rozs' (Heves m., Nagykúnság, Tiszaroff, Kiskúnhalas); *sívó pernye* 'csupa, merő pernye' (Nagykúnság); ojjan vót a feje, mint a pártúz (= parázs), keze-lába, mint a *sívó jég* (Tiszadob); *sívó új* 'egészen új' (Kisújszállás). Hasonló jelenátésben kimutatható a *sivatag* is: *sivatag ilyen volt* 'éppen ilyen volt' (Zemplén m.). Az egy töről való *sivalló*, *sivantott* szók is használatosak ilyen értelemben: *Egy sivantott lélek sem volt odahaza* (Gömör m.); *és sivalló lélek sē vót ottég* 'egy árva lélek sem' (Palócság); *nem nyit rám ajtót egy* (tkp. *écs*) *sivalló lélek se* (Gömör m.); *nincs ott egy sivalló lélek sē* (Kiskúnhalas).

Az *-ány* -*ény* képző (vö. *kötény*, *foszlány*, *serény*) van a *sí*, *siv* ige másik származékában: *sivány*, *sivány* 'terméketlen homokföld, homokbucka, futóhomok' (Cegléd, Kiskúnhalas, Szeged); *sivány-homok* 'futóhomok' (Heves m.), *sivány föld* 'rossz, terméketlen föld' (Erdély). Szótározva először Baróti Szabó Dávidnál találjuk (Kisdéd Szótár 1792²): *sívó-* v. *sivány-homok* „merő homok, mellybenn semmi sikeresség nintsen“. Dugonics példabeszédeiben is: „*siványoknak* nevezzük azokat a homokokat, melyek semmi hasznát (sükeretlenségjek miatt) nem vehetni. A szél is mindenfelé fújja“ (2:32.). Dugonics regényeiben is használja, így Róm. tört. 231, Cserei 46 (vö. Simai: NyFüz. 14:47).

Budenz (MUSz. 343) egynek veszi ezzel a régi Tájszótárban a Marcal vidékéről közölt 'elviselt, elkoptatott' jelentésű *sivány* szót, ez azonban a *silány* szó alakváltozata (vö. MTsz.), melyben az *l*-ből *ly*, *j* lett, s azután kiesett, majd pedig hiátusztöltő *v* került bele (vö. *szilács*, *szijács*, *sziács*, *szivács* 'gyaluforgács'; *szilat*, *szilet*, *szijat*, *sziat*, *sziuat* 'szelet').

Ebbe a családba tartozik még kétségtőlül a székel *siátság*, *sijátság*, *sijátság* (Udvarhely m. Kríza, Vadr.); *siátság*, *siáltság* (Majland O., MNGy. 7:441, 531) 'erdőtlen, síma föld, rónaság' (vö. *sijanni* 'sírni, visítani'; *sianva* 'riadva'), mely egy **siált* ige -*ság* -*ség* képzős származéka.

A KOMIKUS, HUMOROS ÉS SZATIRIKUS STÍLUS NYELVI ÉS LOGIKAI FORMÁI.

Irta Bebesi István.

Kétségtelen, hogy a komikum, humor és szatira a legszorosabb összefüggést mutatja a kifejezésbeli formával. Az előadásban használt szókincsnek, szórendnek, mondatszerkezetnek legcsekélyebb megbotlygatása az egész gondolat ható erejének gyöngülését, legtöbbször egyenesen pusztulását vonja maga után. Komikus, humoros, szatirikus részletek csak szószerint való idézetben hatnak. Ez a tény nehezíti meg az ilytermészetű művek idegen nyelvre való fordítását. Fordítás közben az eredeti kifejezés nyelvi formái fölbomlanak és különleges tehetséget kíván helyettesítésük a másik

nyelv pontosan megfelelő formáival. Ehhez mindkét nyelv jelentés-tani és szerkezeti finomságainak tökéletes ismerete szükséges. Sőt némelykor még ez sem elég, hanem csak a formától elszakadó, új formát teremtő szellemes átköltés segít. A ható erőnek nyelvi formához való kötöttsége magyarázza meg, hogy a tréfáskedvű elbeszélő egy-egy részlet előadásakor arra a nyelvre fordítja a társalgást, melynek a termékét éppen előadja. Mondókája csak az eredeti nyelven hat. Innen van, hogy a víg nemben kiváló írók többnyire egyszersmind elsőrangú stílművészek (Petőfi, Jókai, Mikszáth, Sipulusz). Ez az oka annak is, hogy meg lehet jelölni bizonyos nyelvi formákat olyanokul, amelyek komikus megnyilatkozásnak különösképpen alkalmas hordozói. A nyelvi formák vizsgálata közben nem feladatom a komikum, humor és szatíra lélektani gyökereit kutatni, a három fogalom elhatároló különbségeit fürkészní. Ez az esztétika területére tartozik. Annyit azonban a saját szempontomból is ki kell emelnem, hogy mindegyiknél ellentét játssza a főszerepet. Az ellentét vagy abból keletkezik, hogy valamely körbe tartozó tény az ugyanazon körre vonatkozó megszokásunkba, közfelfogásunkba ütközik (tehát pszichológiai eredetű), vagy onnan támad, hogy a logikával szemben mutat részleges vagy teljes ellenkezést. Az első fajt tehetne *relatív*, a másodikat *abszolút* komikumnak nevezni. Léleklani alapon az első is vissza lehet vezetni a másodikra. T. i. ami a saját milliónk általános nyelvhasználatába, közszokásába, közfelfogásába ütközik, azt nem érezzük elég természetesnek, nem találjuk elég logikusnak. Különböző társadalmi osztályoknak, népeknek egymástól különböző szokásai, közfelfogása kölcsönösen furcsáknak, komikusoknak tűnnek föl. De ugyanazon szokások egyáltalán nem komikusak a hasonló szokásúak előtt. Az ilyen komikum nem logikai eredetű, hanem megszokásbeli ütközés folytán jön létre. Csak furcsa, de nem föltétlenül logikaellenes.

I. A *relatív komikum*.

A relatív komikum többnyire egyes szavaknak az általános nyelvhasználattól eltérő alkalmazására szorítkozik, még pedig általában olyan megcsontosodott nyelvi formában jelentkező kifejezéseknél, mint a szólásmódok, szállóigék, összetett szók, közmondások. Ezekben a megszokott szóhasználattól való eltérés furcsán hat. A relatív komikum körébe tartozik még: egyes szavak jelentésének eltolása az ellenkező felé, tréfás szójáték valamely szó két vagy többféle jelentése segítségével, átvitt jelentés eredetiül értelmezése, népetimológia stb. röviden a komikumnak mindazon nyilvánulásai, melyek a szóval való szellemeskedés, mesterkedés határát nem lépik át: a beszédnek a szónál nagyobb egységeire nem terjednek ki. Mindezek eléggé ismert dolgok arra nézve, hogy megelégedjem csak egynéhány példával. Jó napot óhajtók, uraim! (kivánok); pirosbegy (vörösbegy); árbor (árvíz mintájára); „De mit vétett ez a szegény ribilliu? Mind ártatlan ez, mint a ma született juh.” (Arany. Nagyidaí cig.) „Mindenik szakasztott füleiből egy darabot enlékül s ka-

pott tőle egy rugást és öklelést szintén emlékül.“ (Jókai. Hétköznapiak.) Ankerschmidt Jókainál népetimológiával: Akkorsincs uraság. Korpótlék, népetimológiával: kortypótlék. — „Zrinyijét még valamikor Árpád idejében Készítették, semmi szín sem Volt már a színeben.“ (Petőfi. A jó tanító.) — „Komámasszony po-pogácsája Kigurgulázott az uccára, Re-rektor uram gö-görbe lába l-igyenesen futott utána.“ (Vikár. Somogymegyei népk. gyűjt.)

A következő idézetekben a hajnal és a kőszent tréfás szerepeltetése ellenkezik általános megszokásunkkal és közfelfogásunkkal: „Midőn piros orrát feltolta a hajnal.“ (Petőfi. Táblabíró.) — „A csárdától vagy száz lépésnyire, Kopár dombtetőn fent Senki által meg nem látogatva, Áll egy régi kőszent; Ennek is valaki egy kopott tarisznyát Akasztott nyakába, Mintha mondta volna: menj Isten hírével, Mit állsz itt hiába!“ (Petőfi. Kutyakaparó.)

II. Az abszolút komikum nyelvi és logikai formái.

A komikus előadásnak eddig tárgyalt elemei nagyon jelenték-telen szerepet játszanak az írásművészetben. Alig lépik át a közönséges tréfa, móka határát. A valódi szellemességek kevés nyoma bennük. Nagyrészt egy-egy szóhoz tapadnak. Az abszolút komikum vagy meghatározott mondattani formához fűzhető vagy logikai súlyánál fogva a forma változtatása mellett is megtartja ható erejét.

1. A mondattani formához tapadó abszolút komikum három csoportra osztható ama logikai viszony megbontása szerint, amely a) az egyes mondatrészek, b) a mellérendelt mondatok, c) az alárendelt mondatok közt a rendes (nem-komikus) nyelvhasználatban egyébként főnnáll.

a) Az egyes mondatrészek közt általában szokásos logikai viszony megbontása. „Egyszer a drága bikák is azt gondolták ki, hogy ők megdöglenek.“ (Jókai. Az új földesúr.) „Járatja uraságod a Reichgesetzblattot? Járatja biz a kakuk!“ (Jókai. Az új földesúr.)

Ezekben az alany és állítmány rendes logikai viszonya meg van bontva. A rendes nyelvhasználatban az állítmány azt fejezi ki, amit az alany cselekszik. E példákban azonban az állítmány oly cselekvést állít, melyet az alany éppenséggel nem cselekszik, — mert lehetetlen cselekednie. A birkák — kigondolnak valamit, még pedig azt, hogy megdöglenek. A kakuk — járatja a Reichgesetzblattot!

„Izzadtam a dicső borjú — Bőr alatt, Bájós bakancs ékesíté Lábamat.“ (Petőfi. Nézek, nézek kifelé.) Itt a jelző és a jelzett szó közti viszony van megbontva. A jelző a jelzett szó tulajdonságát fejezi ki, a jelen esetben pedig éppen a nem-tulajdonságát emeli ki. Dicső — borjúbőr Bájós — bakancs; — ellentét!

„Hú cseléd volt — félig-meddig.“ (Arany. A tudós macskája.) A jelző értékét visszavonja, lerontja a határozó.

Rákosi V. egy levelének befejezése így szól: „Visszafojtott dühvel üdvözl: nyilvános barátod, intim ellenséged.“ A határozó lerombolja az állítmány értékét s az utána vetett ellentét páratlan

szellemességgel csattantja el a gondolatot. — „Ily gondolatok születének Nem tökkelütött koponyájában, Mialatt orrát mutató ujjára tévé.“ (Petőfi. A helys. kal.) A tárgy és a határozó föl vannak cserélve. Ami a mondatnak logikusan tárgya, az itt határozó, ami határozója, az itt tárgy.

b) A mellérendelt mondatok logikai viszonyának megbontása.

„Ki legyen a vajda: én-e vagy pedig én? A győzelem után szóba jöhet megén’.“ (Arany. A nagyidai cigányok.) Itt a választó mondat csak forma: a választás lehetősége nincs meg. — „No fiam! mindent elkövettél épsége érdekében; még le is ejtetted, mégis eltörött az az üveg?“ Az ellentét szintén csak formai. — „Ez a durva ember mindig igazat mondott, tehát nem hittek neki.“ Az előtag az ellenkező következtetésre nyújt logikai alapot.

c) Az alárendelt mondatok logikai viszonyának megbontása.

1. Hasonlító mondatlalt: a hasonlított ellentétben áll a hasonlóval. Úgy állnak a házak, oly egyenes sorba, Valamint a mezőn a legelő csorda.“ (Petőfi. Táblabíró.) — „De sehogyse bírták belőle kinézni, Mit akarnak mostan Nagy-Ida vitézi; Noha mind oly tudós képeket formálnak, Mintha a világon semmit sem tudnának.“ (Arany. A nagyidai cigányok.) — „Bájos vala ő! Mint a pipacsból Font koszorú.“ (Petőfi. A helység kalapácsa).

Az összehasonlítás önmagával történik! Ide tartozónak vehetjük a metaforában kifejezett hasonlatot, ha valójában ellentét a logikai viszony. Pl. „Igy főzte a gondolatok seregét Feje bográcsában A bölcs férfiú.“ (Petőfi. A helység kalapácsa). Feje bográcsában: birtokvisztonnyal kifejezett szókép = feje olyan, mint a bogrács. A hasonlatban azonban ellentét lappang. A fej a gondolatok tartó edénye, de a bográcsban soha sincsen gondolat s ezek után a férfiú, kinek feje bogrács, nagyobb ellentét kedvéért ráadásul még „bölcs“ jelzőt kap. 2. Okhatározói mellékmondatlalt: „Azután Akasztót, mert hosszú a lába, Fővezérré teszi az ármádiába.“ (Arany. A nagyidai cigányok.) 3. Célhatározói mellékmondatlalt: „Mogorva vén ember itt a csaplár, Szavát sem hallani, Száját ő csak azért tart, hogy legyen Mivel ásítani.“ Célhatározói m. mondat oly tartalommal, mely ellentmond a cél fogalmának: nem lehet cél. Természetes, hogy nemcsak a hasonlító, ok- és célhatározói mellékmondat alkalmas efféle komikus megnyilatkozásra, hanem az alárendelt mondatok többi faja is. E tekintetben példagyűjteményem még kiegészítésre vár.

Az abszolút komikum, humor és szatira igen hatásos alakja az, mely egy előre bocsátott állítást különböző nyelvi formák alkalmazásával visszavon, részben vagy teljesen lerombol, sőt ellenkező értékűvé változtat. A fordulatnak ilyen formái: de, csak, ha, igaz, hogy, azaz, bár stb. Például: „Rohamra cigányok;“ eszeveszve ordít, S rohan a cigány, *de* előbb hátat fordít. (Arany. A nagyidai cig.) — Úgy tudtok szaladni! Úgy elgázolnátok Azt a cudar népet, *csak* felé futnátok! (uo.) — F..e nép a cigány: megölné az apját, Mert nem néz az senkit — *igaz hogy* nem is lát. (uo.) — Be se nézett más kocsmába... *Az igaz*, más kocsmába nem is volt A falu-

ban. (Petőfi. A helys. kal.) — De ezek csak pletyka beszédek ; Mert Erzsók asszony nem is issza a bort *Csak* úgy önti magába. (uo.) — Ténnap ettem utójjára, *Az igaz*, hogy keveset... (Petőfi. A vándor legény.) — S holnap újra nap lesz, akkor Ehetem majd... *ha* lesz mit. (uo.) — Befordultam a konyhára, Rágyujtottam a pipára, *Azaz* rágyujtottam volna, *Hogyha* már nem égett volna. (Petőfi Befordultam.) — S köpenyét mint Caesar, Rávoná képire... *Azaz*, *hogy* rávonta volna, Ha lett volna köpenye. (Petőfi. Bolond Istók).

2. A meghatározott nyelvi formához nem köthető komikum tisztán a logikával való ellenkezésénél fogva hat. Tipikus csoportokat itt is lehet alkotni, de a csoportok nem nyelvi, hanem logikai természetűek. Hatásos és gyakran előforduló típusok a következők: a) valamely fajfogalomnak oly nemfogalom alá sorolása, mely alá nem tartozik. Pl. „Leáztathat rólam Az eső minden ruhát, De nem áztathat le egyet: a Philosophiát.” (Petőfi. Bolond Istók.) — „Gyönkön csak egy ember halt meg a hazáért, — az is ló volt.” (Rákosi V. A gyönki nemzetőrök.) — „A vén bútoroknak talán a legvéne Borbála kisasszony, Tamás úrnak nénje.” (Petőfi. Táblabíró.) — Ime a philosophia egy faja a ruhának, a ló az embernek, Borbála kisasszony a bútoroknak. — b) Fokozás a kisebb felé vagy kicsinyítés a nagyobb felé. Pl. „Poeta lett belőlem, csak Poeta... Ott talán már káplár volnék Azóta.” (Petőfi. Nézek, nézek.) — „Semmi, fiam, semmi: szép dolog, nagy érdem Halni a hazáért, de kivált meg — értem!” (Arany. A nagyidai cig.) — „Csak minden harmadnap strázsálsz, Akkor is csak nyolc órát állsz...” (Petőfi. Katonaélet.) — c) Egyéb szellemes berzenkedések a logika ellen, melyek felsorolásban, túlzásban, az előadás hangjában, tréfás semmitmondásban stb. nyilvánulnak. Pl. A négy evangélista volt a következő három: Péter és János. (S hozzá még Péter tudvalevően nem volt az!) Ez idézet a matematikának izen hadat. ($4=3=2=1$.) Túlzások. „Nem takarodtok el a tüzes pokolba? Lesz majd emléketek, olyan mint egy torony, Ákombák írással, mint ez a félkarom!” (Arany. A nagyidai cig.) — „.....tovább megy Testek halmai közt, mint az Ararat-hegy; Lova pej a vértől — lábát alig húzza A nagy vérözönben — néhol meg is ússza.” (uo.) „Fegyveres Tamás úr legfontosabb része Az, mely arra van, hogy az ételt eméssze. Ki látta a Gellért-hegyet életébe? Ama hegy e hasnak miniatúr képe.” (Petőfi. Táblabíró.) — „A megtámadott vad földnek szegezve hegyes szarvait, az az első reá rohanót, egy hosszú, fekete-vörös ebet, úgy hajította a levegőbe, miszerint kicsinybe múlt, hogy odafenn nem maradt.” (Jókai. Hétköznapiak.) — Tréfás semmitmondás: „Bájos vala ő!mint a bakter dárdájába ütődött Éjjeli holdsugár.” (Petőfi. A helység kal.) — „Csak én tudom annak az okát, Én, kit földöntúli izék Földöntúli izékbe avattak.” (uo.) — „Valamint a puszkagolyóbus Két annyira nem megy, Mint amennyire megy: Szintugy az emberi hang.” (uo.)

Vizsgálódásaim eredményét röviden a következőkben foglalom össze: az egyes mondatrészek, a mellérendelt mondatok és az alárendelt mondatok közt általában érvényes logikai viszonyok ellenében hajló megbontása, mindenkor komikumra vezet. A komikumra vonatkozó eme megállapításaim a nyelvi formák segítségével bizonyos pontig taníthatóvá teszik a komikus stilizálást. A logikai szempontokra épített csoportok ugyancsak némi támasztékot nyújtanak ez irányban. Szellemes embereknel, kiváló íróknál az eredeti komikai véna hozza létre az itt összeállított nyelvi és logikai formákat. Viszont a nyelvi és logikai formák ilyen szándékos alkalmazása közönséges halandók előadásának, ha nem is mindjárt szellemességet, de több-kevesebb komikus ízt biztosít. Való, hogy a komikum, humor és szatíra kimeríthetetlen birodalmát lehetetlenség néhány nyelvi vagy logikai kategóriába beszorítani. Nem kisebb föladat volna ez, mint magát a szellemességet üres formákba fojtani. Ám a szellem ura, nem szolgálja a formáknak. Új formateremtő erejével, minden teljességre törekvő kategorizálást akkor tesz csuffá, amikor akarja.

SZÓTÁRIRODALMUNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irtá Fokos Dávid.

A *Gyöngyösi Szótártörődék*, amely tudvalevőleg csak kéziratban maradt ránk, Melich szerint „1525—1556 közt keletkezett” (A Gyöngyösi latin-magy. Szótártörődék XXX. 1.). Egy későbbi munkájában Melich arra az eredményre jut, hogy a szótártörődék egy a XVI. század közepe táján (1556-ig) készült eredetinek nem sokkal későbbi másolata (NyK. 36 : 41, 43). (Vö. még Szily Akad. Ért. 4 : 694-6, Zolnai Nyr. 28 : 264. Bartha szerint „a szótár öt írója nem másoló, hanem szerző volt s a szótár jelenlegi kézírata is nem másolat, hanem eredeti”. M. Könyvszemle 1898 : 202.)

Melich ugyan nem okolja meg bővebben, hogy miért teszi most a GySz. keletkezésének idejét a XVI. sz. közepe tájára, nem pedig 1525, ill. 1526 és 1556 közé (l. id. h. és NyK. 36 : 42), azonban a szótár keletkezésének legkorábbi lehetséges időpontja valóban nem lehetett még az 1526. év. Kimutatható u. i., hogy a GySz.-nek egyik forrása Pesthy Gábornak először 1538-ban megjelent *Nomenclaturája* volt.

Már a következő adatok is kétségtelenné teszik ezt: baiulus — GySz. *traagar* (ehhez a szóhoz Melich a következő megjegyzést fűzi: „A *traagar*-t először *traggar*-nak irta s aztán *traagar*-ra javította. A *trágár*-nak ez a jelentése eddig ismeretlen volt; Dief. NGL-ban a *baiulus*-nak *trager*, *dregher* értelmezése van meg.”) : Pesthy (I : cap. 17.) baiulus — *tragar*; cadus — GySz. *neegely*-uel, *hordo* : Pesthy (I : cap. 16.) cadus — *neegely* (vö. Calep. cadus-Kad, *hordo*); apostata — GySz. *Hwtleszeget : hylnek knlle budoso : szerszete hagyott* : Pesthy (I : 37) *zerzelehagyot* (vö. SzFB. 107 Haereticus — *Hittul szakal*, Calep. apostata — *Hittul szakal, hili hagyot*; vö. *serzelhe hagas* 'apostasia, recessio a fide' Némethujv. GL.); accidia — GySz. *Jora valo restsegh* : Pesthy (I : 41) accidia — *iora ualo restseg* (ugyanígy Murmelliusnál is, akinek a munkáját — mint bebizonyítható — Pesthy

ismerte: 2713 *accidia* — *Joraualo rőstiség* (vö. Calep. *acedia* — *Restség tunyaság*; 1. még GySz. 256. sz.); *apostema* — GySz. *Myrygh. Gonosz dőghletes nedvességnek gyeőlekosztetj* (1. még Melich A GySz. XXV. 1.): Pesthy I:40 *apostema* — *myrygy* (vö. Murm. 900. *apostema* — *Eeskődes*¹, SzFB. 161 *apostema* — *Kelès, keleuény, merig erezhődes*, Calep. *apostema* — *Daganag, dagadás, mirigy*); *ambulator* — GySz. *folyo kőwelth: Idestlona budoso* — Pesthy (I:7) *cursor folyó* — *kewuet, cursores* — *folyo keutelek*, (II:2) *cursor* — *folyo, cursores* — *folyokeutelek* (vö. Schl. 642 *ambasiator* — *folio*, Hortularium 2172 *alipes* — *folyo*, 2239 *emissarius* — *folio*; SzFB. 128 *cursor* — *Inas*, Calep. *cursor* — *Futo*, *ambulator* — *Járo, kuri-tolo*; vö. NySz.)

Érdekes, hogy a GySz.-nek ehhez az adatához: *alea* — *ők kockka Tabla* már Melich is a következő megjegyzést fűzi: „Vö. *okstábla* Nyr. 7:252^a; a Nyr.-nek ezen a helyén pedig éppen Pesthyból (I:38) van idézve *alueolus* — *okstábla* (vö. Schl. 2082 *tasser 'tessera'* — *ochk*; Calep. *alea* — *Kockka, verfőlye*, *alueolus* — *Kockka tábla*; 1. NySz.)

Azonban a GySz., amely tehát csak 1538 után készülhetett, nemcsak azáltal kapcsolódik bele szervesen szótárirodalmunk történetébe, hogy egy előbbi munkának a felhasználásával készült. Még sokkal fontosabb a GySz.-nek a későbbi szótárainkra gyakorolt hatása. Pedig ennek a hatásnak a lehetősége már csak azért sem látszott valószínűnek, minthogy kéziratban maradt szótárról van szó. Annál meglepőbb volt tehát Simonyinak az a megállapítása, hogy a „Gyöngyösi töredék volt egyik forrása a magyar Calepinusnak“ (Nyr 38:424); ami pedig a kettőnek egymáshoz való viszonyát illeti, „kétségtelen, hogy a Calepinus magyartója fölhasználta a Gyöngyösi szótártöredéket (vagy tán valamely párját), leginkább az elején, később úgy látszik mindinkább csak válogatva és rostálva“ (Nyr 38:426).

Azonban a GySz. hatása egy későbbi szótárunknál, nevezetesen Verancsics szótáránál is kimutatható.

Verancsics szótárának (1595) Calepinus volt a főforrása (1. Melich; NyK. 42:342), és íme, több adata a GySz.-kel mutat feltűnő egyezést. Az egyezéseknek egy része természetesen véletlen is lehet, hiszen Verancsics — bár Calep. volt a főforrása — anyagának nagyrésztét mégis saját tudásából merítette. Több egyezés azonban annyira feltűnő, hogy mégis arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy Verancsics a GySz.-nek az anyagát is felhasználta. Ezt mutatják pl. a következő adatok:

Armare — V. (A-típus, 1. Nyr. 51:120.) *Fegyverbe cüilleüztetni*: GySz. *armo: armis induo. seu munio. fegjuerbe öllőztetem meg erőssilem* (vö. Calep. *armo: Föl fegyuerkösztetöm*); *acumen* — V. *Eli*: GySz. *Keesnek auagy feyszenek akar eyyebnek az eely. auagy: Hegyesség*; *acutela* i. *acumen*: *Ely* (vö. C. *acumen: Hegyösség Elősség, elmének előssége*); *capsa* — V. *Lada*: GySz. *Lada: a[ima]rium: Zekreny* (vö. C. *Szekreény*); *carnifex* — V. *Hohar*: GySz. *carnifex: qui carnes ex hominibus facit homicida: hohar: Gylkos* (vö. C. *Hohér, báko*)²; *abies* — V. *Fenyű-fá*: GySz. *Lucz feniő fa*; *abiecula* i. *kysded feiő fa* (vö. C. *Jegnye fa*); *alnus*

¹ Szamota szerint „Eveskedés?“, azonban vö. SzFB. idézett *erezhődes* alakját. SzFB. tudvalevőleg felhasználta Murm. szójegyzékét (1. Melich NyK. 36:307—9, SzFB. Szójegyzéke 5—6. l.). És valóban *ereskődes* van Murm.-nál is, vö. Maurer Nyr. 28:112.

² Vö. még Pesthy Nomencl. I: cap. 12. *hohar*.

— V. *Eger fà*: GySz. *Eger faa* (vö. C. *Harazt fa*)¹; adminiculum — V. *Segetsegh*: GySz. *segetsegh* (vö. C. *Támak*); adminiculari — V. *Segíteni*: GySz. adminiculo: *egeteők* (vö. C. adminiculator: *Meg támogatom, meg harózm*; adminiculator: *Segítő, támogató*); agaso — V. *Szamar-hailo*: GySz. *Lóó aüagj Zamar haytho*: i. *lowasz* (vö. C. *Louász kotsis*); amburere — V. *Keeürnyeül-igetni*: GySz. *kórnynl Egethóm* (vö. C. *Mindön feldl el égetöm*); amplificare — V. *Tagitány*: GySz. *megh oregbytóm*: *Thagyitom*; *szelesylóm* (vö. C. *Meg öregbilóm, elszelesilóm*); agglomerare — V. *Geimbeülitanni*: GySz. *egybe gywteny*: *Gombolgathny*, C. *Egybe gywylóm*.²

A GySz.-nek tehát több példánya volt elterjedve, ill. a GySz. eredetijének több másolata volt, csak így érthető, hogy a C. magyarítója és Verancsics is felhasználták. Arra, hogy egy szótár kéziratban is terjedhet, természetesen nem egy példánk van (l. pl. Melich, A GySz. XVII 1., NyK. 35:316, 320).

De az sem lehetetlen, hogy a GySz. nem volt befejezetlen szótártöredék. Töredékes munka (a GySz. utolsó címszava: *cilonos*) aligha terjedhetett volna el annyira, hogy két szótáríróknak is forrásául szolgálhatott volna, azonfelül Verancsics szótárának egyik-másik, a *c* betűn túl levő adatából is mintha a GySz. íróinak a helyesírási sajátosságai csillannának ki, így: *rudens* — V. *Keütely*: C. *Haio kötet, alattság* (C.-nál mindig *Kötél, kötel*), vö. GySz. *anquina*: *hayo kótely*, *antenna*: *az a kótely az galhaya*: *mellyen fely wonattatyk az nytorla* (de 1386 *kötél*). Itt nem a 3. szem. birt. személyragjával van dolgunk, ez a palatizálás a GySz.-ben is igen sűrűn előforduló jelenség; vö. Melich, A GySz. XXXIV. 1. Ide való bizonyára a következő adat is: vlna V. *Kar*, *Feülyo*: C. *öl*, amelyben a székezdő *F* ugyanolyan hiba, mint GySz. *acies*: *Fely*: *Eely* (l. Melich megjegyzését e szóhoz és Simonyi Nyr. 38:425; vö. GySz. 284 *eely*, 288 *Ely*), az *ly* pedig a GySz.-nek már említett sajátosságát tünteti föl.

IRODALOM.

Jespersen a nyelvtudományról. (*Language. Its nature, development and origin.* London. George Allen & Unwin Ltd.)

Jespersennek, a kitűnő dán nyelvtudósnak munkássága mindig szélesebb körű volt s noha első sorban az angol nyelv történetével foglalkozott (*Growth and Structure of the English Language, A Modern English Grammar*), jelentős munkásságot fejtett ki a fonétika (*Fonetik. Lehrbuch der Phonetik. Phonetische Grundfragen*) és az általános nyelvtudomány terén is (*Progress in Language. Sprogets Logik*). Ez a könyve széles alapon, gazdag tudásra támaszkodva tárgyalja a nyelvtudomány legfontosabb kérdéseit, még pedig azzal a céllal, hogy megértesse a nyelv fejlődésének

¹ Vö. Murm. *Egerfa*, SzFB. *Eger fa*.

² Nem lehetetlen, hogy a GySz. hatásának tulajdonítandó az is, hogy V. az igéket infinitívusban, nem pedig — úgy mint C. — első személyben veszi fel; a GySz.-ben ugyan rendszerint szintén első személyben szerepelnek az igék, azonban igen sok igénél az inf. van felvéve, pl. *abesse*, *adniti*, *adnare*, *adnatere*, *venire* (441), *adnectere*, *aborirj*, *baçulare*, *dissentire* (102) stb. stb.

régibb korszakait s rávilágítson a nyelv eredetének még mindig homályos kérdésére.

A bevezető rész (I. könyv) a nyelvtudomány történetét tárgyalja, még pedig csak röviden érintve az ókor, a középkor és a 18. század elmélkedőit, Schlegel föléptétől kezdve behatóan és igen érdekesen tárgyalja a nyelv életére vonatkozó felfogások történetét. Könyvének ezt a részét különösen érdekessé teszi, hogy részletesen tárgyalja a dán Rasmus Rask és Bredsdorff kevésbé ismert szerepét is a nyelvtudomány történetében.

A nyelv fejlődésének okait és magyarázatát vizsgálva, könyvének II. részében (A gyermek) a gyermeknyelvvvel foglalkozik, hogy ráterjen arra a nagyon fontos kérdésre, vajjon milyen szerepe van az egymást felváltó nemzedékek nyelvtanulásának a nyelv fejlődésében, átalakulásában. Sok igen finom megfigyelés kíséri fejtegetéseit, melyeknek anyagát különböző nyelvekből veszi, csak hogy ezúttal is látjuk, hogy milyen szükséges a gyermeknyelv megfigyelése az indogermán nyelvek körén kívül eső nyelvekben is. Pl. Jespersen is megemlíti, hogy midőn a gyermek megcsönkítja a szavakat, rendszeren az utolsó szótagot vagy szótagokat tartja meg (108. és 177. l.). A magyar gyermek nyelvében az első szótagok maradnak meg, s ez azt bizonyítja, hogy a hangsúlyos szótag az, amely legerősebben hat a gyermekre s legkönnyebben marad meg. Jespersen példái s a gyermeknyelv más megfigyelőinek adatai is ezt bizonyítják. Érdekes a jelentésváltozás vagy fejlődés megfigyelése is a gyermeknyelv szempontjából. A főok s a legtermészetesebb alkalom a szó jelentésének átalakulására az a körülmény, hogy a gyermek maga alkotja meg a szó jelentését s ez gyakran eltér a felnőttek nyelvétől; azután ingadozik s csak idővel simul a környezett nyelvéhez. De maradhat és gyakran marad is eltérő s ez átmegy a felnőtt korba s alapja lesz a szó jelentésváltozásának. A gyermeknyelv és a nyelvfejlődés összefüggését nem olyan szempontból kell nézni, mint ahogy Jespersen a gyermekről szóló könyv végén a kérdést összefoglalja: „A gyermek befolyása a nyelvi fejlődésre.” Nem a gyermek van hatással a nyelv változására, hanem a gyermeknyelv fejlődéséből vonhatunk le következtetéseket a nyelv fejlődésének menetére. Mert kétségtelen, hogy az a körülmény, hogy a nyelv használata folytonosan egyik nemzedékről a másikra megy át, egyik természetes oka a nyelv változásának. Másrészt az is igaz, hogy a nyelvek fejlődésében, változásában ugyanazon erő hatásait figyelhetjük meg, melyek a gyermek nyelvtanulásában jelentkeznek. E fontos megállapítások mellett nem nagyon jelentős kérdés, vajjon a gyermeknyelv egyes szavai belekerülnek-e a felnőttek nyelvébe vagy sem.

A III. részben (Az egyén és a világ) a nyelvfejlődés társadalmi okait tárgyalja; ilyenek az idegenek, más nyelven beszélők hatása s a keveréknyelvek keletkezése, a nő befolyása a nyelv fejlődésére (igen érdekes új szempontokat vet fel). Végül a nyelvbeli változások okait keresi. Jespersen igen éles kritikával boncolja a nyelvfejlődés-

nek, a változásnak okait kereső eddigi elméleteket, különösen az idegenek beolvadását, a földrajzi viszonyok hatását, a könnyebbség kérdését bírálja.

A könyv IV. részében (A nyelv fejlődése) fejti ki a saját elméletét, melyet részben már a *Progress in Language* c. munkájában is jelzett. Jespersen felfogása szerint a nyelvek fejlődése nem hanyatlás, romlás, hanem folytonos haladás (*progress*). Ezt a haladást a következő szempontokból figyelhetjük meg:

1. Az alakok rendszeren rövidebbek, tehát kimondásukhoz kevesebb izomerő és idő szükséges.
2. Kevesebb alakkal kell az emlékezetet megterhelni.
3. Képzésük sokkal szabályosabb.
4. Mondattani használatuk is kevesebb szabálytalanságot mutat.
5. Analitikusabb s absztraktabb jellemük megkönnyíti a kifejezést, lehetővé téve sokféle kombinációt és szerkezetet, amelyek azelőtt lehetetlenek vagy helytelenek voltak.
6. A nehézkes ismétlés, amit egyezésnek nevezünk, fölöslegessé válik.
7. Világos és határozott értelmet biztosít a szabályos szórend.

Mindezen előzetes fejtegetések után rátér a legnehezebb kérdésre, a nyelv eredetének, keletkezésének megvilágítására. Az eddigi, sokszor ismertetett elméletek rövid bírálata után megvilágítja a saját felfogását. A gyermeknyelvnek, a primitív fajok nyelvének s a nyelvek történetének tanulmányozására alapítja a maga elméletét. Az eddigi fejtegetések alapján visszafelé haladva a fejlődésben, próbálja megállapítani, milyen lehetett az ősrégi korok nyelve: A szavak jóval hosszabbak voltak a maiaknál, telve nehéz hangokkal (tehát teljesen ellentétes álláspontot foglal el az egytagú tövekkel szemben), s a beszéd erősen az érzelmek és szenvedélyek hatása alatt állva, éneklő lehetett. Nyelvtani szempontból a nyelvi egységek sokkal komplikáltabbak voltak jelentés tekintetében, mint ma; s nyelvtani alakok helyett inkább a szókincs volt gazdag. A nyelvfejlődés törvényét így állapítja meg: „A nyelv evolúciója progresszív törekvést mutat szétválaszthatatlan szabálytalan konglomerátumoktól rövid elemek szabad és szabályos kombinációjához.” (429. l.) A szókincs a konkrét szavak gazdagságából indul ki s minél fejlettebb valamely nyelv, annál jobban ki tud fejezni absztrakt vagy általános fogalmakat. A primitív ember nyelve viszont gazdag volt költői kifejezésekben. Így visszafelé haladva, a nyelv fejlődésében — mondja Jespersen — egy olyan nyelvhez jutunk, amelynek egységei igen soványak a gondolat tartalmára nézve, s ez is, amennyire csak lehet, konkrét és specializált; fonétikai alakja azonban terjedelmes; minél hosszabbak a szavak, annál vékonyabb a gondolat. (432. l.)

A nyelv eredetéről szólva, abból indul ki, hogy a beszéd eredetileg játék volt, a beszélő szerveket először a szabad időt betöltő éneklésben gyakorolták. Szerinte a beszéd eredetét nem az élet prózai, hanem költői részén kell keresni. Tehát a beszéd célja

kezdetben nem a gondolat közlése volt, mint ma, hanem csak a beszélő szervek izmainak működtetése s csak lassú fejlődés útján jutott el az emberiség oda, hogy ezt az eszközt gondolatainak közlésére is fel lehet használni. A fejlődés folyamán a nyelv mindjobban intellektualizálódott és az érzelmi elem háttérbe szorult.

„Tehát a nyelv — így fejezi be érdekes munkáját Jespersen — félig zenei, nem analizált kifejezésekkel kezdődött egyes egyének és egyes események számára. Az ilyen szavakból és nem igazi mondatokból álló nyelvek nehézkesek s nem alkalmas eszközei a gondolatnak, mert zavarosak, szeszélyesek és nehezek. De kezdettől fogva meg volt a törekvés a haladás felé, lassú, de folytonos törekvés a nagyobb világosság, szabályosság, könnyűség és hajlékonyság felé. Egy nyelv sem érte el ezt a tökéletességet; egy ideális nyelv ugyanazzal az eszközzel mindig ugyanazt, hasonlóval mindig hasonlót fejezne ki; száműzve volna minden szabálytalanság vagy kétértelműség; hangalak és jelentés teljes harmóniában volna; a jelentés minden árnyalatát egyforma könnyűséggel lehetne kifejezni; egyformán tudna megfelelni költészetnek és prózának, szépségnek és igazságnak, gondolatnak és érzésnek: az emberi szellem olyan ruhához jutna, amely egyesíti a szabadságot a szépséggel, amely pontosan illik reá és mégis szabad mozgást enged“.

BALASSA JÓZSEF.

Olysói Gabányi János. A katonai magyar nyelv. Minden jog fenntartva Budapest. Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. 1923. A Nyukosz-Ujság kiadása 53. l.

A mű három fejezetre oszlik. Első részében a szavak használatáról szól; ábécé sorban közli azokat a szavakat, amelyek a köznyelvben, elsősorban a katonai nyelvben, vagy hibás alkalmazásban fordulnak elő, vagy pedig használatukhoz a helyes magyarság szempontjából valami figyelmeztetést kell fűzni. A második fejezetnek *Magyar mondatok* a címe. Felsőbb hatóságokhoz intézett katonai jelentésekből vett példamondatok gyűjteménye. Minden mondat valami fogalmazásbeli hibát tartalmaz s a szerző elébb rámutat a vétségre, majd a helyes magyarságnak megfelelő fogalmazást adja. Kár, hogy az ilyen — rendszeresnek nem nevezhető — felsorolás nem teszi tudatossá az olvasó nyelvérzékét. Pedig ilyen munkának arra kellene törekednie. A III. fejezet tárgya a magyarban használatos idegen szavak szótárszerű felsorolása. Megnehezíti a használatot, hogy a latin igéket majd személyragos első személyükben, majd infinitívusban közli (*contemplor, divergo, diffamare*), holott az ilyen szavakat az effajta szótárban mindenki magyaros képzővel ellátott harmadik személyében keresi. A latin mellékneveket perfectus, passivus, obiectivus, obscoenus, negativus alakban közli. A füzetet fogyatkozásai mellett is örömmel üdvözljük. A haditudomány művelői közt vannak ugyan, akik a katonai nyelv magyarossá tételére törekszenek (Rónai Horváth Jenő), de a gyakorlati katonai nyelvnek megjavítására ez az első s mindenkép dicséretre méltó törekvés.

DÉNES SZILÁRD.

Andrzej Gawronski, Notes sur les sources de quelques drames indiens. [Mémoires de la Commission orientale de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres. No 4.] Cracovie 1921.

Négy cikkből álló gyűjtemény. Az első mintegy elméleti bevezetés a többiekhez, amelyek többé-kevésbé kapcsolatban vannak a szerzőnek egy az ind dráma eredetének és fejlődésének kérdését tárgyaló s legközelebb megjelenendő munkájával.

A első cikk tárgya: nyelvi és stilisztikai befolyások az ind irodalomban. Általánosabb érdekű s minden filológust és nyelvészt is érdekel. Megállapítja, hogy a színönimák élő nyelvekben nem cserélhetők fel mindig, mert hangulati velejárójuk (ton affektif) van, amelyet a holt nyelven író nem igen érezhet meg. Így pl. *férjem és uram, számár és füles* (a szerző példái!) stb. egyértékesekek és mégsem cserélhetők fel mindig, holott pl. a szanszkrit *bhāryā* és *jāyā* („feleség”), *gaja* és *nāga* („elefánt”) stb. derűre-borúra különbség nélkül használatosak. Ami a színönimákról áll, valamennyi linguisztikai kategóriáról is áll. Egy holt nyelv irodalmi használatában nem annyira a teremtő ihlet, mint inkább meglévő minták utánzása érvényesül. Akik holt nyelven írnak, többé-kevésbé tudatosan vagy tudattalanul elődeiktől függnek s ez a függés sokkal nagyobb, mint élő nyelven íróknál. Ennek az elvnek segítségével lehetséges irodalmi befolyásokat általában kinyomozni és különösen az ind nyelv és stílus fejlődése történetébe lassankint behatolni s az eddig datálatlan irodalmi emlékek korát, vagy legalább relatív kronológiáját, megközelítőleg megállapítani.

A második cikk Kālidāsa Vikramōrvasi c. drámája IV. felvonásának eredetét kutatja. A költő forrása itt nem Purúravas és Urvasi ősrégi védikus legendája, hanem egy népmese — hasonló a Divyāvadāna c. buddhisztikus legendagyűjteménynek Sudhanāvadāna c. darabjához. Azonkívül befolyással volt rá a Gītagōvinda c. lírai drámának népies kršnaita eszmevilága. A Sakuntalában is vannak népies nyomok. Mind a két drámának egyik főmotívuma, az átok, igen elterjedt mese-motívum. A szerző itt egy magyar népmesére utal s ennek tartalmát Arany László népmese-gyűjteménye alapján adja.

A harmadik cikkben a szerző kimutatja, hogy Kālidāsa Méghadūta c. elégiája erős befolyással volt Bhavabhūti Mālatīmādhava c. drámájára — nem csupán felfogás és elgondolás, hanem elokúció és szavak tekintetében is.

A negyedik cikk párhuzam a Mālatīmādhava drámai meséje és egy török népmese közt, amelynek tartalma Kúnos Ozmán-török népköltési gyűjteménye alapján van ismertetve. A szerző konklúziója az, hogy a Mālatīmādhavára valószínűleg egy hindu népmese volt befolyással, amely török földre kerülhetett.

Részleteket, sajnos, nem lehet közölni. De e rövid vázlatból is kitűnik, hogy a szerző bámulatos erudícióval dolgozik. Mivel ismeri nyelvünket, hazai irodalmunkban is tájékozott, aminek jele a föllebbiekben kívül az is, hogy Vámbéry, Simonyi és mások műveiből idéz. Értekezései nem csupán az ind filológust, hanem a folklóre művelőjét is közelről érdeklik. Melegen ajánljuk hazai tudósaink figyelmébe.

SCHMIDT JÓZSEF.

Könyvek és folyóiratok.

Horger Antal. Magyar szavak története. Közérdekű magyar szófejtések gyűjteménye. Budapest. 1924. Kókai Lajos. [Ismertetni fogjuk.]

M. Kertész. Kulturgeschichtliche Spuren in der ungarischen Sprache. (Ungarische Jahrbücher. IV.)

Lermontov Mihály. Históriás ének az rettentős Iván czárral, ifjv testörz-jérül és az vitéz kalmár Kalasnikovrol. Régi magyarsággal átalhozta *Sztrippai Sz. Hiador.* La Fontaine-Társaság. Budapest. 1924. [Lermontov híres költeményének fordítása székelv népballadákn nyelvén.]

Le Monde Oriental. XVII. 1. W. Pieper. Der Pariastamm der Sléb. — Comp-tes rendus.

NYELVMŰVELÉS.

Lej és szokol. Egy pár megjegyzést kell tennem a Nyrnek *Számnevek és pénznevek* című cikkére (53:27—29).

A kérdés mindenekeelőtt nem az, hogy „a romániai pénzegység egyesszáma” milyen alakban helyes a magyar nyelvben. A kérdés az: milyen nevet adott az oláh pénznek a megszállott magyarság, illetőleg milyen formában vette át a magyar ajk az oláh pénznevet a megszállók nyelvéből? Ezt nem lexikonból és kereskedelmi iskolai tankönyvekből kell megállapítani, hanem az élő nyelv szokásból. A nyelv szokás — amint az eddigi adatok mutatják — kétségtelenül a *lej* s nem a *leu* alakot vallja az élő beszédben elfogadottnak. Ezt bizonyítják a következők: 1) az erdélyi pénzintézetek, legalább a kezemhez került levelek tanúsága szerint, mindig csak *lei*-t írnak és sohasem *leu*-t; 2) az erdélyi magyar újságok egyik legkiválóbbika, amint már elmondtam (Nyr 52:59), már nem is oláhosan *lei*-t, hanem egyenesen, magyarul, *lej*-t ír; 3) a *leu* alakot élő szóejtésben egyetlenegy erdélyi ismerősömtől sem hallottam, pedig elég sokkal volt alkalmam közülük a megszállás óta is találkozni; valamennyien *lejeket* hoznak magukkal, s a mi koronáinkat *lejre* váltják ismét, ha visszautaznak; 4) *lei*-t írnak tudtommal az általános erdélyi írás- és kiejtés mód következtében a budapesti pénzintézetek is (én legalább ezeknek a leveleiben sem találkoztam soha *leu*-val); 5) *lei* alakot ír bizony nem egyszer a Keresk. iskolai tanár úrtól félrevezetett Budapesti Hírlap is, még pedig éppen olyan rovataiban, ahol nem a tőzsdei jegyzések pusztá pénznev- és szám-adatai forognak szóban, hanem ahol a pénznévvel bánni is kell, ahol a ragos meg képzős származékait kell alkalmazni; ilyenkor *leuval* (!) vagy *leus* (!) örökséggel bizony a hibás kioktatásban részesült B. H. sem mer előhozakodni (l. Nyr. 53:59—60); végül 5) a *lei* szintén nemzetközi „egyesszámnak” is tekinthető immár, hiszen, amint szintén megállapíthattam (l. Nyr 52:59 és vö. még Spitzer észrevételét 51:94), a németben, svédben és finnben is hallható. Hogy erdélyi könyvek borítéklapján (esetleg egyes ottani magyar újságokban is) „8 *leu*, 16 *leu*” árjelzés is előfordul, ez a fentebbi tényen semmit sem változtat, hanem csak azt jelenti, hogy Erdélyben is vannak pontoskodó emberek, akik nem ismerik az élő nyelvek törvényeit.

De van a Keresk. isk. tanár úr cikkében egy pár mulattató

okadat is, amelyre élvezetességük dacára szintén megjegyzést kell tennem. Ezek a következők: „A szokás hatalma alatt [tehát a Keresk. isk. tanár úrnak tudtával is megvan ez a nyelvszokás] természetesen bátran mondják magyarban is, hogy „tíz *lei*“, nem érezvén, hogy olyat tesznek, mintha azt mondanák: tíz koronák. Nyilvánvaló, hogy aki így beszél és ír, annak a nyelvérzéke nem elég erős“ [!]. Magyar embernek tehát akkor van erős nyelvérzéke, ha pontosan tudja, hogy mi az egyes- és mi a többesszáma valamely — oláh szónak. Mennyire föl fog már most háborodni a Keresk. isk. tanár úr, ha mint az egész magyarság teljesen elgyöngült nyelvérzekének bizonyosságát eléje tárom azt a rettentő nyelvhibát, hogy mi a *taliánokat*, ahelyett, hogy ezen a taliános nevükön hínók, szlávosan *olasz*-oknak nevezzük, pedig az illető eredeti szláv *vlasi* szó tulajdonképpen többesszám, a *vlach* névnek többese és azt teszi: *vlachok*, vagyis magyarán mondva: oláhok! (l. Melich, MNy 5:435). Az olaszokat tehát „erős“ magyar nyelvérzékekkel egyes-számban *vlach*-nak kellene nevezni, mert akik mégis *olasz* nak nevezik, „olyat tesznek, mintha azt mondanák,“: *vlachok*. A másik mulattató megállapítás az, hogy akik „elszakadt véreink“ közül 8 *leu*-t, 16 *leu*-t mondanak, azokban él „az erős magyar nyelvérzék, amely velük egyes számot használtat a 8 és 16 után“. Nem az „erős magyar nyelvérzék“ beszél ezekből a véreinkből, hanem az oláh nyelvnek és a kereskedelmi számtannak az ismerete, meg az a pontoskodás, amely okosabb akar lenni az élő nyelvszokásnál. A magyar fülnek csak az a szó lehet többesszám, amelynek végéről a magyar többesképző, a *-k* csendül ki. A harmadik ilyen természetű állításnak pedig egyáltalán semmi logikája, semmi értelme nincs, annak t. i., hogy ha az én tanácsom (értsd: az erdélyi magyar általános nyelvszokás) szerint *lej*-t mondunk, akkor „a fonétikus szabályok a szemén keresztül rögződnek meg nyelvünkben, holott a rendes út, tudvalevően, a fülön keresztül vezet“. Hiszen az erdélyi magyarság elsősorban éppen a „fülen keresztül“ hangzó *lej* miatt nem mond *leu*-t, mert emezt ezeriben egyszer hallja, míg a *lej* folyton a fülébe cseng, és ezerszer hallja a *lej*-t, mialatt egyszer eszébe jutna a bankónak oláh *lei* fölírását a szemével elolvasni.

Hogy a magyartól teljesen idegen hangzású *leu* a használatban mennyi bajjal jár s mennyire nem képes nyelvünk alakrendszerébe beleilleszkedni, azt egyebeken kívül (vö. Nyr 52:59, szerk. megjegyz.) éppen a megtévesztett B. H.-nak az esete is bizonyítja. E lapnak 1924 május 8-iki számában u. i. ezt olvassuk: „kötelező és ingyenes népoktatás — hatezer *leues* [!] vizsgadíjjal“ (5. l.) Az újdonság írója a maga természetes nyelvérzéke szerint nyilván *lejes* vizsgadíjját akart mondani, de eszébe jutván a konok szerkesztői parancs, hogy a lapban csak *leu*ról (vagy *leu*ről?!) szabad írni, *leues*-re (!) idomította a magyarosnak készült formát, s ezzel egy teljesen szabálytalan, sőt képtelen alakot vett a tollára (vagy a szolgálalkú szedőnek a műve volt csak?), mert szabályosan

csak *leus*-t v. *leuos*-t lehetett volna írni, ezek pedig magánhangzó-csoportjaiknál (*eu* és *euo*) fogva merőben szokatlanok s emiatt valósággal érthetetlenek is a magyar fülnek.

De még egy idegen pénznévnek a magyar neve ellen van a keresk. isk. tanár úrnak kifogása, a *szokol* ellen, „amivel egyedül állunk az egész világon”. Itt az fáj neki, hogy a cseheknek csupán szándékuk volt a maguk pénzét *sokol*-nak, azaz sólyomnak nevezni a nemzeti madarukról, s míg ők a szándéknál nem mentek tovább, mi fölkaptuk az ő nemzeties tervüket s valóban *szokol*-ra kereszteltük a koronájukat. Hát bizony ebben ránk nézve nincsen semmi veszedelem, csak igen érdekes szótörténeti eset ez, amely a mi nyelvünkben megrögzített egy olyan névadó szándékot, amely magánál az illető népnél abban maradt, s amely ellen bizonyára a keresk. isk. tanárok sem zsörtölődnének, ha a cseheknél a szándék foganatosult is volna. Hogy pedig a cseh pénz elnevezésében illetékesen az egész világon egyedül állunk, ez mostmár csak a mi önállóságunknak a dicsősége, és nem hiszem, hogy a keresk. isk. tanárnak *leuk* dolgában (mily szépen hangzó magyar szó!) félrevezetett tanítványa, a Bud. Hírlap is lemondana erről a magyar pénzelnévezésről, amelyet hosszú idő óta következetesen használ, s amely azonfölül rövidebb és kényelmesebb név is a hosszadalmas, jelzős *cseh koronánál*.

(Pécs.)

ZOLNAI GYULA.

Olvasás közben. Egyik napilapunk Henry Bérenger francia szenátor nyilatkozatát Magyarországról így közli: „Magyarországon az egész világ, az egzaltáltak egy kisebbségétől eltekintve, a békét óhajtja.” A francia szövegben kétségkívül így volt: *tout le monde*, s a fordító nem tudja, hogy ez egyszerűen azt jelenti: mindenki. — A *le felesleges*, izléstelen használata még mindig kísért napilapjainkban: a *leigazollat*, levált mellett ez volt egy napi hír címe; „Lejegyezték a Jegybank alaptőkéjét.” Magában a cikkben már helyesen így írták: „... a Jegybank 30 milliós alaptőkéjét teljes egészében jegyezték.” — *Álszenteskedés*. Egyik újabb regényfordításban találtuk ezt a furcsán összezaggyvált szót. Valaki lehet *álszent* vagy *szeneskedő*, magatartása pedig *szeneskedés*. — A *sejtlet*, *megértlet* írásmódot már több ízben megróttuk, rámutatva, hogy a kettős *t* írásának semmi alapja sincs, sem a szófejtés, sem a kiejtés nem igazolja a kettős *t*-t. Cholnoky László néhány nyelvi megjegyzés során tollhegyre vette ezt a furcaságot épp a Világban, ahol jobb ügyhöz méltó következetességgel ragaszkodnak a két *t*-hez. „Ez a nyilatkozat azt *sejtletti*. . . . A második *t* fölösleges, mert az úgynevezett műveltető képző nemcsak *-tat*-*et*, hanem *-at* *-et* is. Például nem: *megnéztettem* egy szakértővel, hanem csak *megnéztem*.” (Világ 1924 május 11.) Csakhogy a Világ szedője és korrektora kifogott Cholnokyn s ugyanebben a cikkben így szedték: „... de hiszen céloom csak az volt, hogy *megérttessem*, miről van szó.”

V. I.

A budapesti tudomány-egyetem és a helyes magyarság. Ismeretes, hogy újabban egyes közhivatalokban, nagyrészt Simonyi Zsigmond eredményes fáradozására, több ízben megnyilvánult az a törekvés, hogy hivatalos fogalmazványait a helyes magyarság elveinek megfelelően készítsék el. A javaslat e tekintetben egyelőre még meglehetősen lassú, de a tisztviselői köztudatban már eléggé elterjedt, hogy a fogalmazásban érthetőségre, szabatosagra, tehát magyarosságra kell törekedni. Természetes, hogy itt a példaadásnak igen nagy a szerepe. Ha a törvény és végrehajtására kiadott utasítás magyarosan van megfogalmazva, a tisztviselő is, aki a törvénynek és utasításnak rendelkezéseit az adott esetre alkalmazza, remélhetően szintén magyarosan fogalmaz, mert hisz intézkedésében az említett jogforrásokra kell támaszkodnia, még pedig az eredeti szövegezéshez való ragaszkodással.

Eszerint ennek a folyamatnak, a hivatalos nyelv megtisztulásának, a legfeljebb fokokon kell megindulnia. Mindenesetre ide kell számítani az egyetemeket is. Ha azonban a királyi magyar Pázmány Péter tudomány-egyetem rektori hivatalának az elmúlt tanév folyamán megjelent hivatalos közleményeit olvassuk, arra a meggyőződésre jutunk, hogy itt még nagyon messze vannak a fentemlített belátástól. A Hivatalos Közlönynek f. é. márc. 15-én megjelent 6. számában közzétett pályázati felhívás ilyesmiket tartalmaz: „Pályázótól megkívánatik az irodai kezelői teendőkhöz való jártasság, *elsősorú kötelem*ük *képük* azonban az irodahelyiségek, folyosók, ajtók és ablakok takarítása és tisztántartása.” Az itt következő idézet szintén ugyanonnan való: „A budapesti királyi magyar Pázmány Péter tudomány-egyetemen egy, az érvényben álló szabályok értelmében megállapítandó illetményekkel javadalmazott s az állami alkalmazottakat megillető kedvezményes ellátás élvezetével egybekapcsolt egy altiszti állásra pályázatot hirdetek.” A következő mondatzörnyeteg pedig egy 26 soros mondatnak csak a második fele: „... felhívom mindazokat, akik a betöltendő állásra pályázni óhajtanak, hogy magyar állampolgárságukat, életkorukat, nyelvismereteiket és legalább is a magyar írás és olvasás s a számolásban való jártasságukat, családi és egészségi állapotukat, előző szolgálataikat, hadkötelezettségi és egyéb személyes viszonyaikat feltüntető hiteles okmányokkal felszerelt folyamodványait az állami szolgálatban állók közvetlen felettes hatóságai útján, más kérvényezők pedig közvetlenül a tudomány-egyetem rektori hivatalában, a Rektor Magnifikushoz címezve, a Budapesti Közlönyben történt közzétételtől számított 4 heti határidőn belül nyújtsák be.” A Közlöny különböző számaiban megjelent pályázati hirdetmények ekkép végződnek: „A kinevezés ideiglenes minőségű leendő az ily minőségben alkalmazott egyén véglegesíttetni csak akkor fog, ha arra érdemesnek bizonyult.”

Igen jól tudjuk, hogy az efféle hivatalos közlemények összeállításakor talán még a 70-es és 80-as évekből eredő s állandóan használt, régi mintákat vettek elő, de úgy gondoljuk, hogy ezeken az elavult mintákon már lehetne változtatni. Különös alkalom kínálkozott volna erre az 1923/24. tanévben, amikor az egyetem rektora a magyar nyelvtudománynak egyik kiválósága, Szinnyi József volt. Kár, hogy ez a körülmény figyelmét ugyanígyra elkerülte, hogy nevelésével még az idézett részleteket tartalmazó hirdetményt is ellátta. Azt hisszük azonban, az ő indítványára a tanács még most is elhatározhatja ezeknek a mintáknak átdolgozását vagy teljes elvetését.

Következetlenség a gyárak elnevezésében. Gyakorlat szerint a gyárakat oly összetett szavakkal nevezzük el, melyeknek utótagja (*alapszava*) a gyár szó, előtagja (*magyarázó szava*) pedig az illető gyárban előállított árucikk neve, vagy pedig azon gyártási művelet neve, mely által az illető árucikk árucikké vált. Tehát így: *papírgyár, bútorgyár, posztógyár, sörgyár, kenderfonógyár* stb., mert ezekben papírt, bútort, posztót, sört állítanak elő, illetve kendert fonnak. Ez észszerű és nyelvileg helyes is. Ellenben vannak esetek, amikor a gyárakat nem ebben az értelemben nevezik el, pl. *vasgyár, rézgyár, bőrgyár, kendergyár* stb. Ez utóbbiakban az előtag nem azt jelöli meg, amit az illető gyárban előállítanak, illetve benne gyárszerűleg művelnek, mert sem vasat, sem rezet, sem bőrt, sem kendert nem készítenek bennük. Az elnevezés tehát nem helyes, nem szabatos. Ez utóbbiakat így kellene nevezni: *vasárúgyár, rézárúgyár, bőrárú- vagy bőrkikészítőgyár, kenderfonó-, kenderkikészítő v. kenderárúgyár*, mert bőrárút, rézárút gyártanak, illetve bőrt készítenek ki vagy kendert fonnak bennük. — Helytelenül mondjuk *fűrészgyáraknak* azon ipari üzemeket, amelyekben gyárszerűleg fűrészlik a fát, a másképpen ú. n. *gőzfűrészeket*. Ezeket, ha a *gyár* szóval akarjuk megnevezni, úgy *fűrészelőgyáraknak* kellene mondanunk, mert fűrészelnék bennük, holott a fűrészgyárakban fűrészeket készítenek.

BOCSÁRI KÁLMÁN.

MAGYARÁZATOK.

Beráber. Hányt-vetett a multja ennek a határszélekbeli tájszónknak. Hol *bërrabër*, hol *baráber* alakban bukkan fel és rendszerint a kubikosnak, főképpen pedig a vasúti építkezéseknél foglalatосkodó munkásnak a megnevezője. Egyébként pedig szórva-nyosan fordul elő, tiszta magyar vidékeken alig. Legfőképp olyan helyeken, ahol délszláv (horvát, dalmát) és ezek közé vegyülve olasz munkások verődnek össze. Már a magyarországi ruténségben, a Felső-Tisza és az Ung völgyében, amint ezt Bonkálótól tudom, az olasz vasúti munkásokat hívják *berábernek*. A szó eredete az Etimológiai Szótár szerint ismeretlen. Azóta két ízben is tollhegyre került a magyarázata. Az egyik szerint (MNY. 12:25) a *baráber* oly szedett-vedett népet jelent, mely megszimatozza a nagyobb építkezéseket rögtön ott terem, mindenféle munkára vállalkozik, a dolog könnyebb végét fogja stb. Magát a szót a német *Bauräuber* (népiesen: *Baurauber*) szóból származtatja. — Egy másik magyarázat szerint (MNY. 20:79) a magyarországi vasúti építkezéseknél a képzelhető legtarkább nemzetiségű munkásság szokott összecsödülni. A cikk írója egy *Huber* nevű osztrák mérnökre hivatkozik, akitől a *baráber* szónak, cikkíró szerint elfogadható magyarázatát a következőképp közli: A vasúti munkásoknak, de elsősorban a sziklafejtőknek, alagút- és vízimunkásoknak a védő

szentjük *Szent Borbála*, németül *Barbara*, akinek névünnepe december 4.-ére esik; a *baráber* szó tehát a *Barbara* névből keletkezett valamely módon valahol és legáltalánosabb értelemben jelenti mindazokat a vasútépítő munkásokat, akik *Szent Barbarát* tisztelik védőszentjükül. — Az a körülmény, hogy a *barábereknek* nevezett munkások együttesen, egy-egy csapatvezér alatt szoktak dolgozni, önkénytelenül is a török *beräber* (népiesen *baräber*, *barabar*) szót juttatja eszünkbe, melynek jelentése: együtt, együttesen. Közvetítője e szónak a délszlávság lehetett, melynek szókincsében egyébként is otthonos a sok török jövevényszó. Aminthogy Miklosich ismert munkájában (*Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen*) meg is található a *béräber* (gleich) szó. — Már magában ez az egy adat is kétségtelenné teszi, hogy a magyar területen is élő *beräber* szó török eredetű. Miklosich csak abban téved, hogy e szót a *bari* 'alles' és *bér* (helyesebben *bir*) 'eins' szóból származtatja, holott napnál világosabb, hogy a *beräber* szó a perzsa *beräber* (ber-ä-ber)-re vezethető vissza, melynek eredeti jelentése: Brust an Brust, gleich, eben, zusammen, mit einander. (*Zenker: Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch.*) A *beräber* egyébként közkeletű és a nép nyelvében is teljesen meghonosodott szava a törökségnek, ahonnan egy délszláv nyelv útján juthatott el nyelvünkbe.

KÚNOS IGNÁC.

Simonyi Zsigmond hátrahagyott kézíratai közt sok olyan töredék, apró megjegyzés van, melyek mindnyájunkat érdekelnek. Egy-egy találó ötletet, finom megfigyelést találunk köztük, mely rávilágít egyes nyelvi jelenségekre. Időnként sort kerítünk ezekre a töredékes jegyzetekre s mingyárt meg is kezdjük közlésüket.

1. Alapszó nélküli képzések. Ha szavainkat képzésük módjára nézve vizsgáljuk, érdekes tapasztalat, hogy szép számmal vannak köztük olyanok, amelyeknek alapszava nincs szokásban vagy legalább ritkán fordul elő, holott maga a származék egészen közönséges. Az igenevek jelentésükre s használatukra nézve szorosan összefüggnek igéjükkel, mégis vannak még az igenevek közt is olyanok, amelyeknek alapszavát nem használjuk. Az ilyen igenevek jóformán melléknevekké lettek, s azért vált sorsuk annyira külön a megfelelő igéktől. A *vitézlő* szónak pl. az igéje, *vitézleni*, nagyon ritkán fordul elő (l. erről Nyr. 43:416). Így pl. *nyomasztó* egészen közönséges, de a *nyomaszt* igével csak elvétve találkozunk: „A fizikai törvények komor fönnsége *nyommaszt*” (így, B. Hirlap 1891. VI. 6, tárca). *Borzasztó* közönséges, de már egészen elfelejtjük, hogy ez a *borzaszt* szó igeneve, míg pl. a régiebb nyelvben még a teljesebb *hajborzasztó* is előfordul. A hasonló jelentésű *irtóztató*-hoz vö.: „Ó, bár kedvelhetnék múzsák e helyeket! Bár ne *irtóztatná* annyi vér szíveket!” (Barcsay Ábr., idézve Figyelő 1873, 137). *Iszontató*. Az *izzó* igenév régóta közönséges az irodalmi nyelvben, de az alapul szolgáló ige csak néhány évtized óta fordul elő gyakorlatban: „Keserű elmésségeiben az égő fájdalom heve

izzik.“ (Beöthy: Irodört.¹ 240). Izzás. Ennek műveltető alakja is előfordul: *izzit* s néha *izzaszt* is. („A cárizmus olyan emberkohó, mint Amerika: minden emberfajtát egyformára izzaszt.“ Ignotus.) Nyakló közönséges szó, de *nyaklik* ritka: Többé nem védte magát, *összenyaklott*, mint kit szél ütött meg (Jókai: Hétközn.¹ 137.) *Félrenyaklott* a feje s hátradőlt a székében (Jók. Fráter Gy. 4. k.) *Fajzat* és *magzat* mellett *fajzik* ritkább (rendesen csak *elfajzik* alakban), *magzik* pedig egyáltalán ritka.

2. Érzelmi hangváltozások. A kiejtésben és a nyelvtani alakok képzésében vannak esetek, amelyekben szembetűnően mutatkozik az érzelmi tényezők hatása. Legismertebb példa az a sok nyelvben megfigyelhető tény, hogy a fölszólító vagy ú. n. parancsoló mód második személye rövidebb a vele párhuzamos egyéb alakoknál, mert ha parancsolunk, érezzük, hogy a parancs annál hatásosabb lesz, mennél rövidebb és határozottabb. Azt mondjuk tehát röviden: *mond v. mondd!* míg a 3. személy *mondjon v. mondja*, a jelentőmód 2. személye pedig *mondasz v. mondogd!* Így a latinban, németben *dic! sprich!* míg a jelentő mód *dicis, du sprichst.* Ez a rövidítésre való törekvés némely parancsoló alaknak a történeti fejlődésében is érdekesen mutatkozik. Hiszen *mondd* nyilván már a *mondjad* alak rövidítése, s az ikes igék parancsoló módja elhagyja a régi szabályos *-ál* végzetet: *takarodj!* [V. ö. A magyar nyelv; 245, 408. Ceruzával odairta erre a lapra a következő szavakat: „legelősször, nagygyon, iggen (cikkáz, bellű, szallag, higgye).“ Kétségtelen, hogy e példákkal arra akart a cikk további részében rámutatni, milyen hatással van a beszélő érzelmi momentuma a mássalhangzó meghosszabbodására.]

3. A fokváltakozások kora. Finnugor fokváltakozást először Donner Ottó vett föl szófejtő szótárában, de módszeresen csak Setälä bizonyította be, most azonban egészen bizonyossá vált, mióta tudjuk, hogy a szamojéd nyelvekben szakasztott olyan tőváltakozások vannak, mint a finnben s a lappban, megvoltak tehát már az uráli (finnugor—szamojéd) alapnyelvben. Az említett nyelvekben az erős s a gyöngye fokot mássalhangzó-váltakozás különbözteti meg egymástól (*kk : k, t : d* stb.), de ilyennek a többi finnugor nyelvben s így a magyarban is csak kevés nyoma van, pl. *hupolyag : hólyag, *hovolyag, víz : vides, vedel, az : oda*. De ezek a nyelvek viszont sokszor magánhangzók váltakozását mutatják (ha mellőzzük is a két *hangrend* szerepét, mint *kever : kavár, dedeg : dagad*). Így találunk az osztjákban bizonyos föltűnő minőségi hangváltakozást az osztják névszók ragozásában, s így van szabályos mennyiségi váltakozás sok magyar névszóban és igében, pl. *kéz : kezem, ad : adok*.

Erre a magyar fokváltakozásra nézve kétféle vélemény lehetséges. Egyik lehetőség az, hogy ez a nyelvtani viszony is ősrégi és összefügg az említett ősi mássalhangzó-változással; a másik az, hogy később keletkezett, nyelvünknek külön életében, sőt talán csak a honfoglalás utáni időben.

Hogy fokváltakozások a nyelvtörténetnek akármely korszakában keletkezhetnek, abban semmi kétségünk nem lehet. Két fokváltakozás, az *álom: álmot* és a *ló: lovam*-féle, közös sajátága a magyarnak s a vogulnak, tehát keletkezhetett a magyar-vogul nyelvegység korában, de fejlődhetett bizonyos közös hangsúlyviszonyok alapján egyformán a két nyelvnek külön életében is. A lapp nyelvekben a régiek mellett nagyszámú új fokviszony fejlődött, mint Wiklund bámulatos alapossággal kifejtette (Monde Oriental).

A *kéz-kezet*-féle viszonyt aránylag újkeltűnek fogja föl most nálunk Horger Antal és Melich János (az előbbi MNy 10:109, az utóbbi egy akadémiai előadásában 1915). Ők főleg régi török és szláv jövevényszavaink hangalakjából következtetnek a hasonló hangalakú ősi szók történetére. Vannak körülmények, amelyek H. és M. föltevése mellett, s vannak amik ellene szólnak.

Első tekintetre mellette szól, hogy a palócok s a háromszéki székelyek egyezően azt mondják *level, tehen, szekér* eh. *levél, tehén, szekér* stb. Amiben hétszáz év óta nem érintkező nyelvjárások meg-egyeznek, az rendesen megőrzött régiség. Azt lehet tehát hinni, hogy 1200 táján, mikor még a háromszékiek s a palócok ősei a felső Dunánál érintkeztek, a *levél*-féle szókat a ragozáson végig rövid hanggal ejtették.

Hasonló következtetést vonhatni az ilyen elszigetelt alakokból: *hetfő* eh. *hétfő, keztyű* eh. **kéz-tevő, esztelen* eh. *észtelen, észrevenni* eh. *észre-venni, vagdal* eh. **vágdal* stb. Ilyen elszigetelt alakok többnyire régiségeket tartanak fenn: ezeket a rég megállapodott összetételeket és képzéseket eltérő jelentésüknél fogva a nyelvérzék nem kötötte össze a **het, *kez* stb. szókkal, mikor ezek a hosszú hangot vették föl (mint viszont az *akár* kötőszó csak részben követte a vele azonos *akar* ige rövid hangalakját).

Ámde az eddigiekkel szemben vannak más tények, amelyek ellenkezőt bizonyítanak, hogy t. i. ez a fokváltakozás régibb a magyar nyelv külön életénél.

Ilyen először is az, hogy a vogulban is találunk megfelelő hosszúhangú alakokat: *kāt, kāt* [Itt a kéziratban nagyobb űr van, kétségtelenül összegyűjtendő példák számára.].

Szintén a mi fokváltakozásunknak újabb eredete ellen szól a következő körülmény. Ha — mondjuk a honfoglaláskor — a *madár-, fonál-, gyökér*-féle szók (ill. *madár* stb.) így hangzottak volna: *madar, agar, bogar, eger, gyöker, kényer, fonal, level, tehen*, akkor ragozásuk kétségkívül ugyanolyan lett volna, mint a következőké: *agyar, ital, étel (agyar* stb.), vagyis így ragozták volna őket: *madart, madarok, madaram, fonalt, fonalok, fonalom, levelt, levelék, levelém* stb. úgy mint *agyar, agyart, italt, italok, italom, ételt, ételék, ételém* stb. Ámde amazok más hangalakot vesznek föl a ragozásban: *madarat, madarak, madaram* stb. stb. A ragos alakok külömbisége arra mutat, hogy a ragtalan alakoknak is külömböző típusuk volt: a *madár*-féléket bizonyosan akkor is hosszan ejtették.

AGAI-SZÓSZEDET. II.

Gyűjtötte Löw Immánuel.

fanyar; az élet — hetei (Por 28); — szakál liget (UH 144); — elkedvtelenedés (UH 266); — mag (fenyű) (uo 89)
fejlettségben diszló nemzet (Vn II 149)
fejős (= tehén) (Vn II 315)
fél (Partei) (Vn II 312): (a doktor) felei (UH 243)
felcsap; tüze kékében csapott fel (UH 55) 24)
felcserviselt borbély (Imit 1905)
felebarátság (UBp 189); (Por 340)
feles; ifjuságom — ei (Por 26); sorsának hú —ét (UH 79); munkájának —ei (UH 273); bánataim —ét (uo 155)
felhősörény (Vn II 46)
felhövivő orom (Vn I 11) (l. égvívó, Wolkenkratzer)
felmagzó reménységét (Mult és J 1912, 104) 286)
fel-felpittyenő gyermek (Vn I)
félők (eifersüchtig) sanda szerzete (Vn II 37), féltő merengés (UH 270)
felzaklatott egy nemzetet bebeszédjével (UH 118)
felzokogó bánat (UH 331)
fenéssé lesz a ló (Vio 4)
fenyű; — doboz (UH 89)
festőiség (Vn II 136)
fia; — szoboszalai cipó (kis cipó) (UH 81); — zongora (piano) (Vn II 20)
fiakersav; (lőre) (UH 200)
fiatalhatnám öreg (Tárcal II 320)
ficánkol (Vn II 78, 109)
finta; ezer fintái (Imit 1905, 32)
fintor; —ok (Vn II 159); a — okra kárhoztatott ünnepesség (uo 337); fintorai (uo 165)
finnyáskod-ik; —ás (Vn I 198); —ó idegesség (UH 103)
firtató újságíró (Tárcal I 302)

fitymálkodás, előkelő — (Vn II 71)
fodorító; — szerszám (Vn II 269); — lányok (u. o. 424)
pajkos fodrok szökeltek a színen (Por 35, 39) II 271)
fogantyú; gyöngyház — (Vn)
fogas pörmesterek, fogásos prókátorok (Vn II 18)
fogastermő méhét (Vn II 381)
fogantató csíra (Por 3)
fogytig volt vele (UH 345)
fonadéka, a meglóhadt erekek (UH 206); rakoncátlan dús — (u. o. 348)
foná[k]ja (UH 246)
fonákság (Vn I 393)
fontolható-latolható (Vn II 370)
fordulatos játéka (Vn II 53)
forगतag (Vn I 134); halálhozó — (II 144); századvégi mozgalmak —ában (UH 74)
földfalat (Vn II 288)
fölnykedő német (Tárcal I 349); —kedés (UH 274)
fölér a jebi (Ha' I 84)
fölérhetetlen (Por 8)
fölnyiláló gépmadárka (Por 170)
fölső a vad gunár hívogató hangja (Vn I 292)
forradalmár (Por 3); (UH 60)
forrva-fázva (UH 219)
fortyantások (Por 37)
foszló; gyorsan — eredmény (Tárcal I 390); —omlatagporhanyó (Vn I 225); —kőd (Tárcal I 379); — felhők (Vn II 28); a kísértésnek — bodrai (uo. 377)
foszlós Buzaország, a — cipójú Magyarhon (Vn I 145); — cipó (Vio 22); a borulat —
gyors foszladásban (Vn II 429); *foszlandó* hüvelyén keresztül (Por 159); a zenének a *foszlánnyai* (Vn I 307)
fövenyfürgeteg (Vn I 308)

fránya dolgok (M. és J. 1912. 307); —ság (Vn II 191)
fűl; hörgésbe —t kacaj (Por 27)
fura, furább (Vn II 106); legfurább (u. o. 236); *furaság* orgiái (Vn II 164)
furuglya (UH 55)
fustély (Imit 1903. 108)
fulri (Vn II 385)
fuvallos-pihe (ajder-lúd) (Vn I 93); *fuvalom* (Vn II 334)
fuwat; az éjjeli szél első —ától (Vn I 307)
fürt; karján egy — széket (Tárcal I 340); *fürtösével* akad (Imit 1903. 119); (Vn II 306); — himbálózna (UBp 409); *fürtözet* (Vn II 335); ében — (Tárcal I 369); omló —ú (Vn II 312)
fütyös (UH 201)
gádor; bejáró — (Imit 1902. 69)
gajdolás (Vn I 230)
garabószám (Vn II 382); *garabókba* gyűjtik (Tárcal I 345)
garádicsos bolt (Vn II 318)
garázdaság (Tárcal I 315)
geggen (ige) (Vn I 93)
gémberedett lábszáraim (Vn II 434)
gomolygott a zivatar (Vn II 326)
gondúzó (Tárcal I 373)
göbözés; a sors drámai *göbözését*, a véletlen komikumát nincs írő, aki utolérheti (UBp 386)
gömörödik a szemhatár fölibe (Imit 1903. 96)
göndörödik fürtös feje (Tárcal I 391)
göngy; borító palástul a szentírás göngyeire (Imit 1902. 69); *göngyöleg*; a tóra kettős —e (M. és J. 1913. 530)
göngyölmény, (tréfás, am. szivar) (Vn II 86)
göngyöldött; plaidbe — (Vn II 328)

görhes test (Vn II 307)
göröncsér (Imit 1906. 15, 16)
gőzkocsi (Vn 284)
guba (Vn I 287); *prémes* — (Vn I 172)
gubanc; nagy —ba állt össze a közönség (Vn II 21); *nyüzsgő* —okba verődve (Vn I 407)
guggon ül (Vn I 297)
guggyantott néhány francia szót (UH 159)
gyalovag; (biciklis) (Vn I 102); a velocipéden a —, ez a vasabronccsal játszó felnőtt gyerek karikázik (UBp 428)
gyanakvó vigyázat (Vn II 138)
gyapjunnyiró idő (Tárcal I 373)
gyarlandó ez a törvény, —tökéletességében is (UH 133); —, ösztövére (Imit 82); —ember (Vn II 325); —ság (Vn 310); az ember — (Vio 44); — hüvelye (Por 264); *veszendők* —k (Por 7)
gyarmatság (UBp 313)
gyászmondó levél (Por 233)
gyatrább (Vn II 178)
gyeplőzés (UBp 416)
gyermetegül; hízlelően, olyan *becéző* — hangzik (Vn II 36)
gyikleső (Vn II 167)
gyomos útján (UBp 395)
gyömöszöl; gyurja=gyömöszli (Vn II 12); agyába gyömöszöle (Tárcal I 375)
gyöngyen (muzsikál) (Vn II 242; UH 156)
gyöngytermő Steinherz (Vn II 132); a lélek... — mélyén (UH 351)
győzős állat (UH 272): táncbandeli és — (UH II 162); — és jeles táncos (Por 117); *bátor* és — (Vn I 133; Tárcal I 161; Por 243 —ebb *gyomor* (UBp 380)
gyurma (Mult és J 1912. 105);

szurkos — (Tárcal II 338);
 agyag — barmolt gyurmány
 (Tárcal I 170); egy kezdő
 pékinas gyurmája (UH 229)
gyülem (UBp 428)

habarc-virág (Vn I 96)

habtorlat (Vn I 91); *habtorló-*
dás (Vn II 317)

hagymázos képzelgés (Vn I 181)

hajazott; akkor sem igen —
 hozzá (Por 279); a pásztor-
 ember hozzáhajazása (UH
 295)

hajkúrászva lepkét, bogarat
 (Imit 1906, 18)

hajlat; a harmadik év hajlatán
 (Imit 1905, 30)

hajlós; versike, mely — (Por 58)

hajszólo rabmunka (UH 65)

hajuba; énekeit engem — (Imit
 1906, 7); nem ringatá — a
 nagy bölcső (Vn II 330)

ahaladi polgármester (Vn II 319)

halavány sejtelem (Vn II 186)

hallgatódzás (auscultatio) (Por
 159)

hamiskodás (UH 338)

hamvas (Por 330); egy ham-
 vassal abból a java sarjúból
 (Mult és J 1912, 308); há-
 tán a hamvasba kötött ba-
 bával (Imit 1900, 36); az
 öreg öltésekkel összetákolt
 hamvasok résein és lyukain
 (Mult és J 1912, 232); —
 képe, — barack, — arc (Vn
 II 80, 155)

hancsik; ráületöm egy han-
 csikra (Ha' I 87)

hangfoszlány (Por 134)

hányatú; friss — homok (Por 93)

hánytorgás (Vn II 320)

hápog; lúd gágog, kacsa —
 (Por 153); hápogás (Vn II
 330)

harapóvas (UH 231)

harántdől, félrebillen (Vn II 334)

harchivívott fiuk (Por 82); —
 kuffer (Vn II 440); — férfiak
 (UH 303)

harmatos báj (Vn II 65)

harsány kurjogtatás (UH 67);

— targoncások (Vn II 114);

— ohózás (Vn 178)

harsogó szálak (Vn I 382); —
 színű (UBp 139); a mester
 (Wagner) — árnyéka (Vn II
 101); a hegyi mozdony har-
 sogása (Vn II 12)

hasgató szív, fülhasgató (Vn
 II 22)

hasmánt (IMIT 1902, 69); —
 vagy hanyatt (Vn I 93); —
 csúszva (Vn I 132)

határhant; rosszul felmért éle-
 tének —ja (Por 124)

határos időbe szorult viszály-
 kodás (UH 33)

hazatérült királyfi (Vn II 392)

hebg; bőfög az a disznó fagót,
 köhög rá a klarinét, — a
 flauta és csörömpől belé a
 réztányér (Ha' II 77)

hecsepecs; piros — (Tárcal II 309)

hegyébe; ingyen adva a vásár

— (UH 51); hegyibéje (Vn

I 152, 165); mászhatok —

(Ha' I 88); — kerül (Vn II

118, 163; UH 90)

hegyes a klarinét — szava (Mult
 és J 1912, 234)

hegyes vízómlásokban henceg
 (Vn II 143)

hegyizzás (Vn II 45)

héjakint (Vn II 339)

héjas állat (rák) (Vn II 382)

héjjázó; szerte — szem (UBp 147)

hercigség (Vn II 36)

hernyósipka; (Stramel) (Vn I
 418); hernyósipkás, kucsmás
 viselet (Mult és J 1913, 530);
 hernyós kucsmájú (UH 183)

hesgetés (Tárcal I 380); vő.

hessegetés (M. és J. 1912.
 232)

hétköznapiság (Tárcal II 96)
hetyke; a bölcsekedő és — csizmadia (UH 74)
hevedelem (Vn I 99; II 326); hazafias — (UH 288)
heverő; a rabok — ereje (UH 297)
hidlás; mocskos hidlás (= cabaret podium) (UBp 405)
higgadt; enyhére — (UH 91)
hímdajka; Liebig a műszoptató és — (Vn II 20)
hintó; fekete —, am. gondola (Vn II 420)
hír napszámossai (Tárcal II 131)
hírbogár; elröppen ez a távirói hírbogár (UH 62)
hirtelenszöke (Vn II 399)
hitfeles (Imit 1901, 80)
hiúztekintet (Tárcal I 393)
hivalog bennük (Vn II 300)
hizalmas; — megelégedés (Tárcal I 187, 51, 365); — kőbánya (Tárcal II 52); — terpeszkedés (Vn I 215); — civis (Vn II 140); vö. *hizodalmas* vígság (Vn I 239)
hódított-bódított (Vn II 244)
hókorcsolya (ski) (Vn I 105); (I 279: félöles szántalp)
honvédiselt ember (Por 82); — legény (Por 116); — hadfi (UH 322)
horkanat (UBp 431, Vn II 357); v. ö.; *horkanatos* lelkesedés (Vn II 74); *horkantás* (Tárcal I 384)
horpasz; szúrást kapott a —ába (Ha' I 111)
hördület; agyrengető — (Vn II 328)
hörgésbe fult kacaj (Por-27)
huhogász. Járt-kelt itt valamikor egy furá kis ember. A „*luhogász*“. Kagylóba hajlítva a két tenyerét, csak lehelt beléjük. (UBp 330)
hullámparipa; nyargaló — (Vn

II 332); harsogó hullámtorlat (habtorlat) (Vn I 100)
hunyaszat; fölfelé — keménység lefelé (UH 333)
hurc (uszály) (UH 355); emelte a közvélemény —át (UH 63); ruhájok —ának (Vn I 376); —os ruha (Vn 426, II 274);
húrpöngetés (Por 72)
húsos; annál —abb a jólét (Vn II 389)
hűsel (Vn I 304, II 211, 259; 61, 74)
hüvelyező ítélet (Por 8)
ibolyás köd (Vn II 44)
idegcsavarító gőz (Vn I 378)
idegedző fenyves (Tárcal II 351)
ideigvalóság; a földi javak —a (Vn I 399)
idő 1. üdövesztő
igézetes fény (Por 162); a hold — fénye (Vn I 319); — magyarság (Por 302); — nóták (UH 164)
iharos (Imit 1902, 68)
illeszkedő kedvesség (UH 280)
imbolyog (Vn I 176)
ínyzsongító csöppek (Vn I 384)
iramlanak a vonatok (Vn I 153)
iratos mező (Vn II 65); — találmány (UH 230)
irha (Vn I 374; UBp 233, 394, 398)
iringál (UH 174)
íromba gazdagság (Vn II 42)
iszkol. Mint vert kutya iszkolt kifelé a városból (Imit 1917, 184)
ivor elefántcsont (Tárcal I 2); —szelence (uo. I 176); —távcső (uo. I 324)
ívás; a hal érdes ívás-szaga (Vn I 375)
íveszökkenő oszlopok (Vn I 408)
íz; a fehér málna kocsonyázott —e (jam) (Vn I 158); tündérkastély minden —e (Vn II 395;

izelit; szagló-izelítő ideg (UH 197); *izetlenség*; boldog izetlenség (Vn II 100)
izga-mozgalom; a nagy „izga-mozgalomban“ (UH 113)
izom; a holt — rostjai (UH 203);
 — roppantó csárdás (Tárcal II 219)
izmos tehetség (UH 46)
izmosító hullám (Tárcal II 351)

járatos értelem (UH 140); az ottani — osztályozás (UH *járdataposó* (Tárcal I 391)
járdalat; processió, „esztergomi“ szó (Vn I 325)
járóka (Vn II 238)
jártunk elejébe (isk. kifejezés) (UH 261)
ját (Vn I 347); félig legyen a kisasszony —ja (Imit 1905, 26)
játszóság; szabatosság és — (Vn I 84); humoros — (UH 94)
javakatoná; Mátyás király —ái (Tárcal I 395)
java-szépje; ami java-szépje a francia irodalomnak (UH 158)
javas szer (Vio 6); a javasságot is eltanulta (Vio 14)
jebi (= zsidó) (Ha' I 3, 4, 84, 110); — gyerek (u. o. I 5)
jóslatos morgadalom (UH 157)

kacabajka (Tárcal I 351)
kacagó; az özvegy — síralma (UH 335)

kaccsosodik; egymásba kaccsosodott sallang és vitézkötés (Por 153); bodor kaccai (Vn II 46)

kacki selyemkalap (Tárcal I 351); — öltözet (Tárcal I 375); hitvány polkának — ütemei (Vn II 322); — hintócskák (Vn II 181) (vö. uo. 300, 409 nyalka dandy); — világiás viselkedés (Por 230);

— csokor (Por 241) kackiás élégant (Tárcal I 394); — legény (Por 139)

kacsmozás; birka — (Ha' I 31)
kaffog (Vio 4); nyahintás-kaffogás (Ha' I 21(vö u. o. 96)
kagál (UBp 258)

kajla egyemeletes ház (Por 349)
kandi; idegen, — nép (Vn II 395); kandin rebben ide s tova (UH 194); útszéli sekély kandiság (Vn II 94)

kapa után ültetett fanyar szakál = liget (UH 144)

kapaszkodónak föl s ereszkedőnek le (Vn II 186)

kapatos (UH 323)

karattyol (Imit 1905, 26); — ó (UBp 396)

karám; az öblös palack izzad a fénylő —ban (Vn I 53); —ba zárt gyorsírók (Vn I 326)

kardfogható (UH 300)

kardvágó jelenete (Tárcal I 325)

kármentő (Vn II 27); — kassza (UBp 407); — reklám (Vn II 47)

kéhes; a gőzkocsi — lökései (Vn II 284)

kenderfürtöztető (Vn II 398)

kenderszöszhajú (Vn II 291)

kendőz; erőnek kendőzött nervozitás (Tárcal I 364)

kenés (massage) (UH 246)

kengyel-írók (gyorsírók) (Tárcal I 381)

kenyérfa; dús gyümölcse van a kenyérfának (Por 248)

kenyérvét, (tréf. zsidó husvét) (Mult és J. 1912, 105)

kényszeredett előkelőség (Vn II 382)

képzelmes (UH 130)

kérődzés; emlékezet a szív —e (Tárcal II 312)

kereskedik; félénk mókuskok —nek a fénysávokban (Vn II 28)

készülködés (UBp 389)
kétegy nemzet (Vn I 60); — ki-
 rályság (u. o. I 101); a von-
 zás és eltasztás — törvénye
 Vn I 213); — ország (u. o.
 146); — monarkia (u. o. 406);
 — darab (kép) (II 289)
kétemberes kard (Vn I 390)
kétlaki, aki jobb kezével tárca-
 cikket, balkezüvel receptet ír
 (Por 55)
kibomló füst (Vn II 144)
kicsided (Mult és J. 1913, 531)
kicsínységes voltomban (Tárcal
 I 335)
kificamodott értelem görcsös
 rángatózása (UH 237)
kigyózó testének buja ringásait
 (Vn II 264)
kigyuló; multakon — chauvinis-
 taság (UH 270)
kihögyösödik a kedve (UH 20)
kihüvelyez; kihüvelyezte a magot
 (a fenyőtobozból) (UH 89); ki-
 hüvelyezvén a titkot (UH 203)
kihüvelyezetlen titok (Por 111)
kilódti; vidám világnézetét
 —otta sarkából (Por 40)
kioldzódo; naponként fűzött,
 épen oly hamar — pajtási
 viszony (Por 276)
kiömlő tarkó (Vn II 70)
kiporciózott himnus (Vn II 311)
kipotyogott a tatározó agyag
 (Por 113)
kirekesztő; egyik szemévé lett
 a — láncnak (Vn II 164)
kismiskaság (Vn II 238)
kivásik; a magyar önértet ha-
 mar — belőlük (Vn I 324)
klezmer. A nagyvárosi zsidó, a
 börziánér és bankár típusok-
 ban ki van merítve. Annál
 nagyobb hatással jár, amit a
 gácsországi *klezmerek* és truf-
 fatorék hoztak át a határon.
 (UBp 408, vö. még Imit 1905.
 22, 1901, 75)

kockázatos vállalat (UH 332)
kocogás; mértékletes — (Vn II
 178)
kócolat (Tárcal I 65)
kocsonyás (osztriga); — rezgő
 kölönc (Vn II 38)
kofaság nagy része (Vio 28)
kohantás l. *köhintés*
kohófiúvás (Vn II 330)
kókler; szélhámos — (UH 248);
 —i ügyesség (UH 326)
komorkodik (Tárcal I 392)
kopogó szellem (Por 73); — ha-
 lántékok (Vn I 314, I 377)
korahaladt gyermek (Imit 1900,
 27)
kiskordély (Vn I 131, 346)
kosta; egy szerelmes — (UH
 242); (vö. még uo. 287)
kotor; fogait —ta (Vn II 422)
kóvályog; arra kóválygott (Por
 72); *kóválygó* csoda (Vn II
 225); *kóválygás* (Vn II 177)
kóver; zsombékos — (Ha' 6)
köcsöghaláp (cilinder) (Por 70;
 UH 148)
ködfal; sűrű — (Vn II 351)
ködajtó kürt (Tárcal I 342);
 őszi ködhullás (Vn I 186)
kögit; szerves egésszé —é (Gre-
 guss) (Por 47)
ködmönszag; ürühát fanyar —a
 (Vn II 359)
köhintés (UBp 401)
költönc (Vn II 47)
kőművesjelek (UH 155)
könyöklő; csúcsíves — (UH 191)
körhajás, szöke fejével (UH 84)
körmölget (Tárcal I 380)
körvasút (Vn II 175)
kötélzet (Vn II 335)
kötésig nádasokban — (UH 76)
kötődés; szeretetreméltó — (UH
 163)
köz; egy porszem —éig kiszámí-
 tott szerkezet (Por 161); —
 dajka (biberon) (Vn II 24);
 — fogat (Vn II 175); — he-

lyek (Vn II 426; Tárcal I 387) — kút (Vn II 300); — sétány (Tárcal I 307); — tárlat (Vn II 148, 205, 222, 234, 265; UH 123); közkiállítás (Vn II 243); — vélemény zártzékei (Tárcal I 359)
közön-ágon; akikkel valamely — atyafiságos viszonyban áll (UH 269)
krampács (kubikosnál) (Vio 17)
kucorgó gyermekek (Vn I 317)
kukucs-német (UBp 402)
kukula; fodros brabanti — (Vn II 299)
kulimász (Vio 39)
kunkor (Vn II 422); szőlőkacs — (Por 315)
kunkorodik (Vn II 249)
kunkorodó (Tárcal I 387)
kurjantásnyira (Por 117)
kurta-akadémia; (Pákh Albert számárklubja, Por 199)
kusza zongora (piano) (Vn II 319, 320); — toilette (uo II 440); — falucska (Vn II 379); a törvénykezés *kuszasága* (Por 39)
kutostor; rozsdás — (Vn I 332)
kutyagol, el — a városba (Vio 38)
kutyaság; a falu összes —a (Vio 4); kutyú (Vio 36)
kuvasz had (Vio 38)
külörvos; kilörgosság (UH 240)
különbzet (Tárcal I 320)
„külvágy“; vő honvágy (Vn II 88 tréfás)
lábrándító polka (Vn II 427)
lábhintor; legénykedő —ai (Vn I 202) (vő taghintor)
lágycék (Vn II 167, 276)
lágycékű remény (UH 76)
lajhál; vékonyeső — (Vn I 232)
lakozást befejező áldás (Vn I 428)
laktató; részint hűsítő, részint — ételek (Vn I 371)

ellakott (Vn I 398)
lángész; félreismeret — (Vn II 182)
lángzó, erős férfiaság (Vn I 362); — magyar nyelv (UH 151)
lanyhaság; érzelő — (Por 105); a régi ismeretség —a (Por 258)
lányság; az alföldi — (Por 64); furulyáz a —nak (UH 61)
laptika; a kétkerekű — (Vn I 168, 170, 131)
lebernyeg (Tárcal I 372)
lebzselő kutyák (UH 21)
ledérkedés (Vn II 315)
lefejtés; második — (Vn II 347)
lefityegő cédula (Vn II 275)
legyeskedő legény (UH 61)
legyvesztő papiros (Vn II 203)
leh; a nagy világ —e (UH 74)
lehegő liba-nyáj (Vn I 410); lehegtünk fel a várhoz (Vn II 138)
Leiter Jakab (Por 48)
lekandít egy magános csillag (Vn II 331)
lekanyarít; (lerajzol) (UH 60)
leledzik, melyben az akkori fiatal Magy. orsz. — (Por 105)
lelkendez (Tárcal I 351); lelkéről lelkedezett gyermekével (Por 11); a —ő magzat (Vio 50); *lélek*; a meggyfaágba lelkét fúr (Vn I 369)
lepergő levél (Por 4); első szemei a *lepergő fővénynek* (Por 3)
lépesvessző (Tárcal I 304)
lesipuskás (Vn II 379)
lesorvadt arc (Vn I 387)
letorkol; mindnyájunkat —hatnak (UH 194)
létrehívásnak serkentő árama (Por 3)
levente; karcsú — (Vn II 326)
lézeng; sarkon —ő naplopó (Vn II 176)

lezsarolt, bujdosó honvéd (UH 40); halovány — asszony (Imit 1900, 36)

lidércfényű (Vn II 189)

lóbázás (Vn II 423)

loccsanat (Vn II 330)

lohadoz; világitó tornya — (Vn II 329)

lohogó néger szolga (Vn I 380); szemének... *lohasztott* fénye (UH 339)

lombos; dombos, — temető (UH 270)

lombzug; árnyas — (Vn II 203)

loppal eljárógattunk (UH 34)

lödörgő existenciák (UH 51)

lökölődés (Vn II 349)

löttyögős kalapú művész (Vn II 100)

ludpenna-libatoll (Vn II 367)

lurkó (Vn II 423)

lyüki: babszemjankó — törpe (Vn I 228)

magaelhagyás (Tárcal I 369)

magzat; az irigység mérges —a, a káröröm (UH 342)

majmokat majmol (Vn I 403)

magyarkodnak (Tárcal I 330)

málladék (Vn II 195)

mámoros rajongás (UH 83)

marakodó (UH 93)

marasztó sár (Imit 1906, 19); — terem (Vn II 72)

maró és elmés (UH 327)

maság is (Vio 6)

maskara (Vn II 165)

meddő fáradság (Por 12); — sívárság (Vn I 115); — elméletből a meleg praxisba csapott által (Vn II 133); — emlő (Vn II 366); — szikla (Vn II 395); *meddőség* (Vn II 308; Tárcal I 366) [118]

meg nem alkuwó gyűlölség (UH *megaszva* dőlt hanyatt (Por 269)

megberregteti (Vn II 6)

megbízás; vallásos — (Por 1)

megboldogult; olvasófogyatkozásban boldogult meg (UH 320)

megbokrosodott (Tárcal I 351)

megcepekedni egy kassal (Vn I 379, 410);

megcsappant izmok (Vn I 317)

megcsatázva (Vn I 399)

megcsattanó; a bujaságtól — pamlag (Vn II 267)

megdobbanás; a szív első —a (Por 3)

megemberel; a ló —te, már mint föllovalta magát (Vn II 185)

megered; megeredt az asztal és járja a bolondját (Por 13)

megeste az idő hava (UH 120)

megfaroltatták egy kicsit (Por 262)

megcsabajodott madársereg (Vn I 124)

meggémberedett szellem (UH 63)

meggyalulódik (Vn I 402)

meghanyatlott test gyarlandó hüvelye (Por 264);

meghatározható; szabatosan — minden rendületéből (UH 296)

meghevíteni lelkét (UH 72)

meghibban; a gyors munkában —ó toll csuszama (UH 251)

meghomorodik a határ (Vn II 234)

megigéző pillantás (UH 106)

megindító báj (UH 350)

megismerszett rajta (Por 240)

megjegesült (Vn I 354)

megjuhozott vadmacska (Imit 1905, 30; vö még Vn I 360; Por 128); sok vén gazember *juhozott meg* (UH 106); közben nem egy párdúc — s lett kezes birkává (UH 117)

megkaptatja lovait (Imit 1903, 94; kifuvatja, vagy — állatkáit (Vn I 128)

megkeseredik (Vn I 175)

(Folytatjuk.)

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Schmidt József. — A magyar szekér és szanszkrit áakata ...	99
Beke Ödön. — Szófejtések. II. Fészekfentő ...	103
Kelemen Béla. — Észrevételek az új akadémiai helyesírásról ...	105
Irodalom. H. Hatzfeld. Leitfaden der vergleichenden Bedeutungslehre (Balassa József.) — P. Tedesco. Dialektologie der Westiranischen Turfantexte. (Schmidt József.) — Szirmay J. A magyar tolvajnyelv szótára. (Rubinyi Mózes.) — Petrov. Magyarország néprajzi térképe 1773-ban. (Bonkáló Sándor.) — Kúnos Ignác török népköltési gyűjteménye. — Könyvek és folyóiratok ...	112
Gyászjelentések. Szily Kálmán. — Lehr Albert. ...	116
Nyelvművelés. Egyiszony. (Kardos Albert.) — Meghány, megvet. (Borsodi László.) — Alamuszi. (Kelemen Béla.) — Az Akadémia és az akadémiai helyesírás. (Földi Sándor.) — Jármű vagy járomű. — A rádió magyar kifejezései. (Cz. A.) — Felértékel. Repülőhid. (Kelemen Béla.) — Magyartalanság a ragozásban. (Sz. J.) — Felelet hozzánk intézett kérdésekre ...	117
Magyarázatok. Simonyi Zsigmond hátrahagyott kéziratai. — Sasóka, sas-szeg. (Kelemen Béla.) — Repdes és rebeg. (Bebesi István.) — Sturm auf Sigeth. (Verő Leó.) — Ismeretlen szavak. (Halmi Bódog. T. Á.) ...	123
Ágai Szószedet. III. ...	128

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési árát az 1925. évre 50.000 koronára kellett emelnünk. Tanároknak, tanítóknak és más köztisztviselőknek 25.000 K kedvezményes árért küldjük a lapot, ha az előfizetési díjat 1925 január 31-ig közvetlenül a kiadóhivatal címére küldik. Kérjük előfizetőinket, hogy ezt az összeget minél előbb küldjék be, nem várva figyelmeztetést, mert hisz minden felszólítás, levelezés felesleges és jelentékeny költséget okoz.

Az 1920—1924. évfolyamok ára egyenként 30.000 K. — A régebbi évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régebbi évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy füzet ára 5000 korona.

Könyvkereskedők csak a teljes 50.000 koronás előfizetési díjból kapnak 10% engedményt.

A mostani évfolyam esetleg elmaradt számainak pótlására vonatkozó kéréseket csakis az év folyamán és mindig a legközelebbi szám megjelenése alkalmával teljesítünk.

A legközelebbi szám 1925 január hó végén jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül csak a következők kaphatók: 2, 6, 9, 10—16, 18, 19, 21—24, 26—28, 30—33, 35—38, 40, 41, 44, 45, 47, 50—52, 54, 55, 57, 61, 62, 64, 65, 67, 70, 72, 73, 77, 80. Egy-egy füzet alapára 1 K, szorozva a mindenkorai könyvkereskedői szorzószámmal.

A MAGYAR NYELVÖR kiadóhivatalában kapható:

ÁGAI SZÓSZEDET

Gyűjtötte LÖW IMMANUEL

Rubinyi Mózes bevezetésével: Ágai stílusáról és nyelvéről

AZ OMIKE KÖLTSÉGÉN

Ára **1 K** (megszorozva a könyvkereskedői szorzószámmal:
most **7000 K**)

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

A MAGYAR SZEKÉR ÉS A SZANSZKRIT ŚAKAṬA.

Írta Schmidt József.

A m. *szekér* és a szkt. *śakaṭa* egybeállítása igen régi: megvan már Kőrösi Csoma Sándor szógyűjteményében (Duka T., *Life and works of A. Csoma de Kőrös*, 218—227), valamint Mátyás Flórián egy dolgozatában (*Magyar-árja nyelvhasonlatok*, 23). Ez a „csodaszép etimologia” (H. Jacobsohn, *Arier und Ugrofinnen*, 213) valóban helyt is áll: kétségtelen, hogy ezek a szavak történeti kapcsolatban állanak egymással — még pedig abban az értelemben, hogy valamelyikük át van véve. De melyikük? Fiók K. szerint a szkt. szó „az ugor-magyar szó átvétele” (Az árják és ugorok érintkezéséről, 22). Munkácsi B. szerint „valószínűbb, hogy a szó vándorlása fordítva történt”, hogy tehát a m. *szekér* és a vele összetartozó osztják *líker* < **síker* a szánszkrútból való (ÁKE. 93). Más úton jár H. Jacobsohn: a fgr. szók nem az indból, hanem egy kelet-iráni dialektusból vannak átvéve (AuU. 218).

E cikk célja az eddigi megoldási kísérleteket elbírálni és számukat szaporítani, illetőleg egy eddig számba nem vett megoldási lehetőségre utalni.

A szkt. szó etimonja teljesen ismeretlen (C. C. Uhlenbeck, *EtWb. der altind. Spr.* 300). Intern hang- és alaktani viszonyai is meglehetősen homályosak. Egy és más mégis biztosan megállapítható. Mindenekelőtt az, hogy szavunk alaktani (már mint morfológiai) szempontból nem összetett, hanem egyszerű szó. Patrubány L. ugyan úgy vélekedik, hogy a szkt. *śakaṭa* így elemezendő: *śaka* + *ratha* „scythischer Wagen” (*Sprachwiss. Abhandl.* I. 223), s Munkácsi is azt hiszi, hogy Patrubány ezzel a feltevéssel „talán helyes nyomon jár” (ÁKE. 466). De erről szó sincs és nem is lehet — egyrészt a *t* (*t*): *th* különbség miatt, másrészt és főképen a végelőtti szótagnak az ó-indben példátlan synkopája (kilökése) miatt: **śaka-ratha* sohasem vehette volna föl a **śaka-rita* alakot, vö. *Daśa-ratha*, *dēva-ratha* stb. A szkt. szó egyáltalában nem lehet összetétel, mert akárhol mélyesztjük is testébe az analízis bonckését (: **śa-kaṭa*, **śaka-ṭa*, ill. **śa-karta*, **śaka-rita*, v. *śakar-ta*), két-két szódarabnak külön-külön és együtt véve semmi értelme.

Megállapítható továbbá, hogy szavunk, bár ősrégi, mert már az Rg-védában (Kr. e. 2000 körül) kimutatható, mégsem ó-ind, hanem már közép-ind hangalkatú, még pedig *t* eleme miatt. Ez a „cerebrális” *t* (t. i. föl- és visszafelé hajló nyelvheggyel képezett *t*) elismerten népies közép-ind (prákrit) dialektusokban keletkezett dentális *t* hangból, még pedig kétféleképpen: spontán és kombinatórius hangváltozás útján. A dentális *t* részben „magától” cerebralizálódik, vö. pl. *avaṭa* < *avata* „gödör”, *atati* < *atati* „kószál” stb.; részben szomszédos hangok működnek közre, többek között megelőző *r*-hangok (*r* és *ṛ*), amelyek aztán eltűnnek, vö. pl. *naṭa* „színész” < *narta* „táncoló”, *bhaṭa* < *bhr̥ta* „zsoldos” stb. (I. Wackernagel, AiGr. I. 172 – 173, 167 – 170). Észерint *śakaṭa* (mindig feltéve, hogy eredeti ind szó) valamikor **śakata* vagy **śakarta* volt. Mind a két alak azt a benyomást teszi, hogy *ta*-képzős szó: **śaka-ta* és **śakar-ta* — azzal a különbséggel, hogy az előbbi, legalább látszólag, egy **śak*-gyökekből, az utobbi egy **śakar* vagy **śakara* névszóból van képezve, mert **śaka-ta* olyasmi, mint *bhara-ta* „ápolando” (: a *bhar*-gyökekből), *darśa-ta* „látható” (: *darś*), *paṭa-ta* „főtt” (: *paṭ*) stb., **śakar-ta* pedig olyasmi, mint *sasvar-ta* „titkolózó” (: *sasvar* „titokban”), **karkar-ta* > *karkaṭa* „rák” (: *karkara* „kemény”) stb. Igen ám, de egy olyan **śak*-gyökér, amelyből egy „szekér” jelentésű szót lehetne leszármaztatni, nincsen (a meglévő *śak*-gyökér értelme „posse” és „juvare”) s egy **śakar* vagy **śakara* hangalkatú és alkaimas jelentésű névszó szintén nincs (a meglévő *śakara* = *śakala* am. „szálka, fahasáb”). A *śakaṭa* < **śakata* v. **śakarta* szó tehát az ind nyelv eszközeivel analízálhatatlan. E negatív eredmény fontossága alább fog kitűnni.

Lássuk már most, hogyan lehetne a szkt. szót és kikövetkeztetett alakjait a mgy. *szekér* és oszt. *líker* szavakkal kombinálni.

Első tekintetre világos, hogy a három szkt. alak közül közvetlenül csak a **śakarta* alak jöhet tekintetbe — a fgr. szavakban is meglévő *r* eleme miatt. A másik két alak, **śakata* és *śakaṭa*, hasznavehetetlen dentális *t*, illetőleg cerebrális *t* eleme miatt. Ezt azért kell külön kiemelni, mert Munkácsi, mint már előtte Fiók is (vö. Munkácsi, ÁKE. 92), szkt. *t* = magy. és oszt. *r* hangmegfelelésre gondol (ÁKE. 567) — még pedig azért, mert Whitney szkt. grammatikájának, illetőleg e mű Zimmer-féle német fordításának egy passzusát teljesen félreértette. Ez a hely eredetiben így hangzik: „The lingual mutes are by all the native authorities defined as uttered with the tip of the tongue turned up and drawn back into the dome of the palate (somewhat as the usual English smooth *r* is pronounced).” (W. D. Whitney, A Sanskrit Grammar, 161). E helynek német fordítása, amelyet Munkácsi közöl (ÁKE. 93), a következő: „Die lingualen Mutae werden nach den Bestimmungen aller einheimischen Autoritäten durch die aufwärts gebogene und an das Gaumendach zurückgezogene Zungenspitze hervorgebracht (etwa wie das gewöhnliche englische sanfte *r* ausgesprochen wird)” (A. Zimmer, Ind. Gr. 16). E hely értelme félreérthetetlenül az,

hogy a nyelv állása a linguálisok (= cerebrálisok) ejtésénél olyan, mint az angol *r* ejtésénél, nem pedig az, hogy a linguálisok ejtése olyan, mint az *r* hangé. De Munkácsi így érti: „A szanszkrit linguális *t*, *d*, *n* hangokban, mint Whitney-nek fönt (93. l.) közölt meghatározásából következik (!), némi *r*-hang hallik, amiért is pl. a szkr. *śakata* „karren, wagen“ másai: magy. *szekér*, SO. „*líker*“, (ÁKE. 261). A félreértés kézzelfogható s a rajta alapuló szkt. *t* = magy-oszt. *r* hangmegfelelés képtelenség. Sajátságos, hogy Jacobsohn, aki pedig Munkácsi föltevésével együtt Whitney id. helyét is közli (AuU. 214), mit sem vesz észre, illetőleg egy szót sem szól róla.

H. Jacobsohn tézise a következő: a szkt. *śakata* szó *t* eleme *rt* helyett áll, ép így a fgr. szók *r* eleme is (AuU. 215, 218); de a fgr. szók nem az indból, hanem egy kelet-iráni dialektusból valók, amelyben *rt* oly sorsra jutott, mint az afghán vagy a szaka nyelvben (218), vagy pedig a fgr. szók *r* eleme speciális fgr. különnyelvi fejlődés *rt* hangkapcsolatból, úgyhogy ősráni **śoka^xrta^x* vagy iráni **soka^xrta^x* alakból kell kiindulni (220). Az egész iráni tézis azon a feltevésen alapul, hogy egy az ői. *śakata* szónak megfelelő szó valóban volt az ősrániban vagy az Indiával határos kelet-iráni területeken (id. m. 218). De ez a feltevés egészen a levegőben van: ilyen iráni szó nincs s valószínűleg soha nem is volt (l. alább). Ami a saka és az afghán nyelvekre való utalást illeti, *rt* az előbbi nyelvben mint cerebrális *ṛ* s az utóbbiban mint *r* folytatódik, vö. saka *muda*, afgh. *mar* „mortuus“ < **mṛta*: av. *marata*, ői. *mṛta*. Ámde ez a cerebrális *ṛ* a saka nyelvben minden bizonnyal ind eredetű (l. alább), amint hogy az afghánban is az (E. Trumpp, Gr. of the Paštō, p. XII, 12. W. Geiger, Die Spr. der Afghānen: Ir. Gr. I. 2. 205, 207, 207). A fgr. *-r* < iráni *-rt*-hangmegfelelés föltevésének semmi esetre sem kedveznek olyan szavak, amelyek az osztébtől, a régi szkiták utódainak nyelvéből vannak kölcsönözve, pl. m. *vért* < osztét *vart* „pajzs“: av. *varəθra*, ői. *vartra* (H. Hübschmann, Etymologie u. Lautlehre der osset. Spr. 30, 108. W. Miller, Spr. der Osseten, 30. Chr. Bartholomae, Airwb. 1421), és olyanok sem, mint m. *kard* < osztét *kard*: pehl. *kārt*, av. *karəti*, ői. *kārtari* (Hübschmann, i. m. 43. Miller, i. m. 27. Bartholomae, i. m. 454); — v. ő. megfordítva is: osztét *kārt* „udvar“ < m. *kert* (Miller i. m. 81).

De még ha Jacobsohn iráni tézisének lehetségesnek gondoljuk is, sok híja van annak, hogy aláírjuk ezt a kijelentését: „irgend einen Grund, indischen Ursprung bei diesem bislang nur auf indischem Boden belegten Worte anzunehmen, gibt es nicht“ (AuU. 220). Ellenkezőleg: minden okunk megvan erre a föltevésre. A szkt. *śakata* teljesen árván áll az egész árja és indogermán nyelvterületen, sehol sem kerül elő másutt, mint éppen csak Indiában, de itt ősrégi időktől fogva megvolt s a mai napig is megvan, vö. hindüstānī *sakaṭ*, *śakaṭ*, „a cart, a small waggon“ (Forbes Hindust. and Engl. Dict. 386, 404). A szkt. szónak ez az ősrégisége.

mellékesen, ab ovo eltorlaszolja ama Fiók-féle feltevés útját, hogy *śakata* a finnugorságból való, mert a fgr. népek a legrégibb időkben nem is ismerték a kocsit, amely az indeknél s más idg. népeknél a legrégibb időktől fogva használatban volt (O. Schrader, *Reallex. der idg. Altertumskunde*, 929. S. Feist, *Kultur, Ausbreitung u. Herkunft der Indogermanen*, 159). Ugyanebből az okból megrendül Jacobsohn ama föltevése is, hogy a fgr. szavak ősrégi kölcsönvételek (l. följebb). Ha már most a szkt. szó oly ősrégi és mégis minden rokonság nélkül való, akkor teljesen jogos az a feltevés, hogy a szó *soha nem is volt meg másutt, mint éppen csak Indiában*, — legalább is oly jogos, mint az, hogy Iránban is megvolt s mindenütt szórén-szálán elveszett. Mivel továbbá a szkt. szó teljeséggel analizálhatatlan is (l. följebb), egészen indokolt a gyanú, hogy eredetileg nem is volt meg az Indiába bevándorló áriák nyelvében, hanem *át van véve — és pedig India autochton őslakóitól*, a mai drávidák elődeitől, akik jelentékeny kultúra birtokában voltak s körülbelül a bevándorlók műveltségi színvonalán állottak (V. A. Smith, *The early Hist. of India*, 6, 25. R. Hoernle, *Hist. of India*, 2—3. L. D. Barnett, *Antiquities of India*, 3—4). A bevándorlók és a benszülöttek oly szoros érintkezése folytán semmi sem valószínűbb, mint hogy nem csupán a *śakata* szó, hanem cerebrálisa s általában az egész oly feltűnő és ősrégi cerebrális kategória is az őslakók nyelvéből van kölcsönözve (Whitney, *Skt. Gr.*⁴ 17. Wackernagel, *Ai Gr.* I. 165).

De a szkt. *śakata* nem csupán autochton indiai szó, hanem ind földön *prákrit dialektusokban nyerhette azt az alakját is, amelyben a fgr. nyelvekbe bejutott*. Cerebrális *l* hangzók között a prákritokban általánosan *ḍ* lesz, épp így gyakran dentális *t* is, vö. *bhāda* < szkt. *bhāta* „zsoldos” és *māda* < szkt. *mṛta* „mortuus” (Pischel, *Gr. der Prakrit-Srpachen*, 143, 176—158), s az így keletkezett másodlagos *ḍ* aztán, ép úgy, mint az eredeti *ḍ*, sokszor mint *l* (*l*) vagy néha mint *r* is jelentkezik, vö. *khēla* < szkt. *khēta* „nyálka”, *maḷa* < szkt. *mṛta* „mortuus”, *gula* < szkt. *guda* „golyó”, és *sattari* < szkt. *saptati* „70”, *bivāla* < szkt. *biḍāla* (Pischel, *id. m.* 137—176). Magának a szkt. *śakata* szónak is vannak prákrit variánsai: *sagaḍa* és *saala* (Pischel, *id. m.* 167), amelyek mellett igen könnyen egy **śakara*-féle alak is állhatott. Sőt mivel a cerebrális *l* gyakran érintkezik a cerebrális *r* hanggal (vö. E. Sievers, *Grundzüge der Phonetik*⁵ 125), már a **śakata* alak is **śakara* benyomását tehet.

Fellette valószínű tehát, hogy a szkt. *śakata* **śakara* (esetleg **śakala*) alakban jutott el a fgr. népekhez — még pedig kétségkívül nem közvetlenül, hanem iráni törzsek, jelesül szkíták, közvetítésével, akik lovas nép lévén ökrös szekerekkel vándoroltak (vö. Herod. IV. 121, 129. Feist, *id. m.* 159). A közvetítés terén tág teret engedhetünk Jacobsohn iránizmusának. Alkalmasabb közvetítőt India és Irán között képzelni és kívánni sem lehet, mint amilyen az a nép volt, amely a szkita (*skytha* v. *saka* :

ó-perzsa *saka*, ó-ind *śaka*) néven ismeretes. A szkíták ugyanis nem csupán Irán területén voltak otthon, ahol a modern *Sistān*, *Seistān*, *Sagistān* (< ó-p. * *Sakastāna* = gör. Σακαστηνί) ma is őrzi nevük emlékét, hanem Indiának északi és nyugati részeiben is, ahol a Kr. e. 2. sz. közepétől a Kr. u. 4. sz. végéig „*indo-skytha*” fejedelmek (*kšatrapa* = ó-perzsa *xšādrapāvan*!) uralkodtak (Smith, id. m. 197–200, 213). Mert ma már úgyszólván kétségtelen, hogy ezek az „*indo-skythák*” valóban iráni szkíták voltak, akik idővel teljesen hinduizálódtak s végül, a többi idegen hódítókhoz hasonlóan, egészen eltűntek a hinduizmus tengerében. Ujabban Khotan területén napfényre került nyelvemlékeik, mint már egy évtizeddel ezelőtt kimutattam, hemzsegnek a prákritizmusoktól (Nyelvtud. II. 267–290. IV. 60–65, 241, 254–259). Szókészletükben tömördek ind szó van, úgyhogy nyelvük már ezért is megérdemli az „indianisierter Iranisch” nevet (E. Leumann, Zur nordarischen Spr. u. Lit. 29. H. Lüders, SBAW. 1914. 10). A hangtani prákritizmusok között figyelemre méltó többek között az aspirált tenuisok kategóriája, amely egyetlen más iráni dialektusban sincs meg és nem is lehet meg (Nyelvtud. IV. 257). Az indo-szkíta cerebrálisok, amelyekkel egyetlen régi iráni dialektus sem dicsekedhetik, szintén minden bizonnyal a prákritokból vannak kölcsönözve, ép úgy mint az afghán vagy a balúcsi nyelvek cerebrálisai (Nyelvtud. IV. 259).

Tézisem tehát, amelyet a szakemberek figyelmébe ajánlok, a következő: a szkt. *śakata* még az indiai prákrit dialektusokban vette föl a * *sakara* (< * *śakaḷa* < * *śakaḍa*) alakot s ebben az alakban jutott be az indo-szkíta nyelv közvetítésével a fgr. nyelvekbe. Eszerint a m. *szekér* is egyike volna ama szavaknak, amelyek végső elemzésben Indiából jutottak be a magyarba (MNYőr LII. 65–67).

SZÓFEJTÉSEK.

II. Fészek-fentő.

Irta Beke Ödön.

Ez a kifejezés a madarak életéből való; jelentése 1. 'legutoljára kikelt madárfi, idétlen madárfióka' (Balaton mell., Pest vid.); 2. 'legutolsó gyermek' (Duna mell. Balaton és Marcal mell., Veszprém m., Tata vid.). Amint látható, főképpen a Dunántúl járja, másutt a *fenék-fészek* (Udvarhely m., Székelyföld), *fenek-fészek* (Hegyalja, Szabolcs m., Szatmár m., Ugocsa m., Heves m.), *fenek-fészek* (Palócság), *fénék-fészek* (Abauj m.) használatos (MTsz.). Valószínűleg nagyon régi kifejezések, bár a NySz. és OklSz. nem ismeri. Hasonló a finn *poika pahnan pohjimmanien* 'legutóljára született, leggyengébb, leghitványabb fiú' (Kalevala 45:172.), szószerint 'az alom legfenekén levő fiú' (I. Nyr. 41:71), de itt eredetileg valószínűleg a disznóra mondták.

Már most az első kifejezés *fantő*-jét akarom megfejtetni, amely egymagában alig fordul elő. Van ugyan egy másik *fantő* szavunk, melynek jelentése: 'sparus, zigonyos dardatska' Calepinus, 'ein sparr oder eine gattung pfeil' PPB., 'wurfspiess' Adámi (NySz.) Nyilván ezzel függenek össze: a következő tájszók *fantő* 1. 'kerékküllő' (Székelyföld); 2. 'ágasfa (konyha előtt álló vagdalt ágú nyirfa, amelyre az edényeket aggatják)' (Aranyosszék); 3 'kőszúlyal ellátott ágasbogas fa, amellyel a halász a fenekes horgokat a víz fenekén keresi és onnan fölszedi' (Komárom, Szolnok), 4. 'fű neme, melynek minden ízénél nagy, fölfelé álló szakálla van; surlófű, mezei zsurló' (Székelyföld).

Ez a *fantő* nézetem szerint a *fen* ige *t* (mozzanatos?) képzős alakjának jelen idejű igeneve, mert a *fen* a régi nyelvben nem csak azt jelentette: 'köszörül', hanem azt is, hogy 'hegyesít, hegyez' (pl. Calepinusnál: *darda zegit ki fenyóm*: spiculo).

Valószínűleg idetartozik: *fantő* 'hagyma sásából v. kukorica hancsából való fonadék, amelybe a hagymafejek v. a kukoricacsövek közbe vannak fonva' (Pest vid., Vác, Tata, Csallóköz, Mátyusföldre); vö. a 4. jelentést.

Ezzel meg összefügg: *fantő*, *fantő* 'kicsiny csavargatott mézes mákos kalács, amelynek kerülete koszorúalakú' (Palócság, Heves m., Gömör m.). Ennek van *fenterő* (Gömör m.), *ferentő* (Palócság, Nógrád m.) 'csigamódra összezsavargatott, kicsipkézett szélű mézes-mákos kalács' változata, amely egy **fant* ige *r* gyakorító képzős (**fenter-*) alakjának igeneve. (A *ferentő* hangátvetéses alak.)

A *fantő* 'kisdud sajtár' (Marcal mell.) és *fantős*, *fenytős* pállott, nyirkos, bűzös' (Alföld, Szeged és vid.) hovátartozására nézve nem tudok semmit sem mondani, hanem a 'parázsban sült vakarcs, pogácsa' jelentésű *fantő* (Csallóköz), valószínűleg a *fészek-fentő*¹ utótagja lesz (vö. *vakarcs* 'utolsó gyerek' Csallóköz, Győr m., Cegléd, Szentes, Szeged), de lehet, hogy csak az összetételből kivált szó.

Ez a *fantő* is véleményem szerint egy (ma már használatban nem levő) **fant*-ige *ó* *ő* képzős alakja. Ez az igető mutatkozik a következő szókban:

1. *fantér* 1. 'legutoljára kikelt madárfi'; 2. 'sovány, gyenge ember' (Vas m. Órség). Képzőjére nézve vö. *tündér*, *vezér*, *buvár*, *tölcsér*. Bizonyára ennek változata: *fenköl* 'az egyköltésbeli madárfiak közül az, amely legutoljára kelt ki, a leghitványabb, s azért legutoljára kelhetett szárnyra' (Göcsej Tsz.); *fenköl* 'nyomorult' (Göcsej, Tsz.); *fenkely* 'kényes' (Háromszék m.). A nem szabályos (t>k, r>l) hangváltozást úgy lehet magyarázni, hogy idegen nyelvjárásból való jövevények lehetnek. Az r>l, ly hangváltozás csakis német jövevénytávainkban fordul elő (pl. *erkély*, *borbély*, *páncél* stb.).

¹ Móríc Zsigmondnak bizonyára tudatos alkotása a *píszokfantő* (vö. *píszok-fészek*) a Tündérkert c. regényben (174).

Lehetséges azonban, hogy a *fenköl*, *fenkely* a *fantó* alakváltozata, s az *l*, *-ly* a *pendely* ~ *pendő*, *persely*, a *pörsöly* ~ *pörső*, *zsindely*, *sindely* ~ *sindő* analógiájára került oda. Simonyi TMNy. 78. idézi a pálóc *ajtal* alakot, mely hasonlóképp fejlődhetett az *ajtó*-ból.

2. *fantet* 'láb alatt van, alkalmatlankodik valakin' (Heves m.).

3. *fantereg* 'voluto, sich wälzen; titubo, taumeln' NySz., OklSz., 'hentereg, fentereg, láb alatt van' MTsz. (képzőjére nézve vö. *hentereg*, *hánytorog*, *hunyorog*, *dübörög* stb.)

A *fantereg* igének van *fantereg* változata, ami azt mutatja, hogy ide tartozik még: *finteri* 'láb alatt hentergő (gyermek)' (Háromszék m.); *lőfantereg* 'lehenteredik' (Dráva mell.), *főlfantereg* 'főlfordul, főlhemperedik' (Abaúj m.); *belőfantereg* 'belehenteredik' (Eszék vid.); *fantereg* 'féleszű, bárgyú' (Dunántúl, Csallóköz).

A MTsz.-ban van egy *ténfereg* 1. 'hentereg, fentereg' (Háromszék m., Csík m.); 2. 'láb alatt van, láb alatt akadékoskodik, lábatlankodik, settenkedik' (Zala m., Vas m., Félégyháza, Csallóköz, Tokaj, Bereg Rákos és vid.); 3. 'cél nélkül járkál, kószál, kódorog, kóborol' (Szabadka, Rimaszombat, Tokaj, Bereg-Rákos és vid., Zilah vid., Zala m.); 4. 'támolyog, tántorog, kábultan ide-oda jár' (Nagykunság, Cegléd, Zilah, Bodrogház, Gömör m., Székelyföld) ige, amely lehet a *fentereg* hangátvető alakja, de az is lehet, hogy semmi köze hozzá. A *fészek-fentő*-ben rejlő **fent-* igetőnek a másik **fent-* igetővel való azonosságát s a *fen* igéből való származását ezúttal nem tudom bizonyítani, de nem tartom lehetetlennek.

A *fészek-fentő* olyan fajta kifejezés lehet, mint a városi *aszfaltkoptató* 'Pflaszterteter', mert a csenevész, fejlődésében elmaradt, röpködni nehezen tanuló madárka csak a fészek fenekén fentreng, láb alatt a többinek, beleakadva mindenkibe.

ÉSZREVÉTELEK AZ ÚJ AKADÉMIAI HELYESÍRÁSRÓL.

Írta: Kelemen Béla.

„A M. T. Akadémia helyesírási szabályainak megjelenése után azt hittük, hogy mégis csak megvan az egységes magyar helyesírás. Csalódtunk.“ E szavakkal emlékezett meg a MNy. (19:54) arról a helyesírási szójegyzékről, melyet Balassa József „Az Est“ megbízásából „kézirat gyanánt“ összeállított (1922). Tehát a MNy. érdemes szerkesztősége csalódott. Nagyobb baj ennél az, hogy csalódtunk mi mindnyájan, csalódott az egész magyar közönség. Harmadik éve, hogy az Akadémia szabályzata megjelent, közkezen is forog (rövidesen két kiadás fogyott el betőle¹) s mégis lépten-nyomon éreznünk kell, hogy egységes helyesírásunk

¹ Most a 2. kiadás harmadik lenyomata van forgalomban. A továbbiakban rövidség kedvéért így fogom jelölni őket: (1) (2) (3).

most sincs. Nem azért, mert Balassa József a maga igen ügyes és használható füzetkáját megcsinálta; ez nem volna baj, hiszen a főbb dolgokban ő is egy csapáson halad az Akadémiával. A baj az, hogy az új helyesírási kánon, mellyel legelső tudományos testületünk bennünket megajándékozott, nem felel meg a hozzáfűzött várakozásoknak és — mint a Nyr. több ízben helyesen hangoztatta — semmiképpen sem alkalmas arra, hogy a helyesírásunk terén uralkodó zűrzavarból kivezéreljen az egységes írás ígéretföldére.

Mikor az új szabályzat először megjelent, a legtöbb hírlapunk és folyóiratunk megemlékezett róla. Legbővebben a Budapesti Hírlap foglalkozott vele 1922. szept. 24-iki (218.) számában. Örömmel üdvözölte s mint a maga „úttörő munkájának” a diadalát mutatta be, amiben, legalább az egyszerű *c* használatát és az idegen szavak magyaros írását illetőleg, van is némi igazság. Követni azonban ez a lapunk époly kevésbé követi az új szabályokat, mint a többi, mert pl. a maga közleményeiben *ulcá*-t ír, hirdetési ellenben csak *uccá*-ról tudnak. Jobban mint sajtónk, iparkodott az iskola az új helyesírással megbarátkozni, melyet a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter 1922. október 11-én 4250. elnöki szám alatt kelt rendeletével az összes iskolákra kötelezővé tett. Az eredmény itt is kétséges. Úgy tapasztaltam, a tanítással foglalkozók jó része ma is abban a hitben van, hogy az Akadémia új helyesírása tulajdonképpen azonos a 20 év előtt kiadott „iskolai helyesírással”, legföljebb jelentéktelen apróságokban tér el tőle.

Bár úgy volna! Mindenesetre az lett volna a kérdésnek legtermészetesebb, szinte önként kínálkozó megoldása, ha az Akadémia az összes alapvető elvek dolgában magáévá teszi az iskolai helyesírást, úgy amint van, s csak a részletekben fejleszti tovább ott, ahol szükségesnek mutatkozik. Tudvalevő, hogy iskolai helyesírásunk, melyet a tanügyi kormány 1903. márc. 14-én 862. sz. rendeletével bocsátott ki, minden jelentősebb pontjában Simonyi Zsigmond szellemének alkotása. Ő szállt síkra a legelszántabban az egyszerű *c* mellett; ő sürgette legelőbb nemcsak az *aki*, *amely*, *ahol*-féléknek, hanem az önállóan használt határozóragoknak a névmással való egybeírását is: *ennekem*, *teőled*, *őmiatta*, *mifölöttünk* stb.; ő harcolt legkeményebben azért, hogy a kétjegyű betűket a megnyújtáskor egyszerűsítve írjuk: *összel*, *vesszük*, nem pedig: *össszel*, *vezzsük*; ő hangoztatta leglelkesebben az idegen szók magyaros írásának jogosultságát, anélkül azonban, hogy a B. H. túlzásait: *pek*, *krak*, *Albrekt*, *Sekszpír*-féle alakokat magáévá tette volna. Azt is tudja mindenki, hogy ezek mellett az elevenbe vágó újítások mellett számos apróbb dologban is szakított Simonyi az akkor érvényben volt akadémiai írással. „A *föntartás*, *fönnhéjzás*, *fönszóval* — mondja ő maga (Nyr. XXX. 131. l.) — ezentúl hiba lesz, helyesen: *fönytartás*, *fönnhéjzás*, *fönnszóval*; a *főllebezés* ezentúl *föllebbezés*, a *köny*: *könny*, az *éjszaka*: *éjtszaka*, a *podgyász* helyesen *poggyász*, a *higgyen*: *higgyen* stb”. Így ír az iskola két évtized óta s az iskola útján az újítások átmentek az életbe, a köztudatba is. Nem csoda, hogy már az Akadémia sem zárkózhatott el előlük. Be kellett látnia, hogy helyesírási szabályai, melyeket utoljára 1901-ben adott ki, messze elmaradtak írásunk fejlődésétől. Ettől a belátástól vezetve, elkészíttette és kiadta új szabályzatát, melyről az előszóban azt mondja, hogy „a szükséges módosítások fölvételével a réginek elvei és beosztása szerint készült,” azzal a céllal, hogy biztos vezérfonálul szolgáljon a helyesírásnak nem is annyira tudományos, mint inkább gyakorlati természetű kérdéseiben.

Sajnálattal meg kell állapítanom, hogy bár az Akadémia sok engedményt tett, messze maradt attól, hogy az óhajtott „biztos vezérfonalt” kezünkbe adja.

Két évi folytonos használat után nem lesz nehéz rámutatnom az új szabályzat gyöngéire és félszégeire, melyek útjában állanak az egységes írás kialakulásának s melyeken előbb-utóbb segítenie kell az Akadémiának, hacsak nem akar megint évtizedekkel elmaradni a fejlődés mögött.

A *c*-vel már nincs baj, az Akadémia szentesítette s ezzel az a háborúság, mely még az elmúlt század negyvenes éveiben kezdődött, egyszersmindenkora befejezettnek tekinthető. Joggal örül ennek a B. H., mely kezdettől fogva az egyszerű *c*-vel élt, de örömeiben túllő a célon, mert *Czuczor* Gergely nevét is z nélkül írja, pedig ahogy ezt valamikor a jó öreg Kádas Rudolf professzor megrotta, úgy ma is meg kell róni: hiszen a családnevekben a *cz*-t az Akadémia ezentúl is megtartja. De nem tartja meg a magyar helynevekben, melyekben eddig egy miniszteri rendelet (1907 szept. 13.) értelmében még *cz*-t kellett használnunk. Ezentúl tehát *Cegléd, Debrecen, Vác*, és nem *Czegléd, Debreczen, Vác*.

Elfogadta az Akadémia a nyújtott kétjegyű betűk egyszerűsítésének elvét is. Tehát így írunk: *összel, vesszük*, azaz úgy, amint két évtized óta az iskolában megszoktuk. Sor végén az elválasztásnál kiegészítjük a csonka mássalhangzót: *össszel, vessz-szük*. De nem egészítjük ki a szóvég kettős mássalhangzóját: *lollal* elválasztva *tol-lal*, *tettel*: *tel-tel*, *könnyel*: *köny-nyel*, *jobbá*: *jób-bá*. Magyar helyesírási szótáramban magam is ezt az elválasztási módot ajánlottam, de megjegyeztem, hogy a *tol-lal*, *jób-bá*-félélt sem lehet hibáztatni. Az Akadémia, igen helyesen, az egyszerűbb eljárás mellett döntött (211. szakasz). Ugyanilyen értelemben oldotta meg azt a másik fogas kérdést is (212. sz.), mi történjék a családnevekben előforduló kettős kétjegyű mássalhangzóval a megszakításnál. Itt is az egyszerűbb módot iktatta törvénybe: *Batlhyány* elválasztva *Bal-tyány*, nem pedig *Baty-tyány*, noha a kiejtés szempontjából az utóbbit kellene helyesebbnek tekintenünk.

Magáévá tette az Akadémia az *aki, ami, amely, ahány, ahol* stb. vonatkozó névmásoknak egy szóba írását is (157. sz.), aminek kérdése valamikor szintén sok tolcshatára adott okot. (A B. H. ma is külön írja őket.) Amennyire örülünk ennek a határozatnak, oly kevésbé lehetünk megelégedve a szabályzatnak azon pontjaival, melyek a mutatónévmásnak a névutókkal, és az önállósított tagoknak a személyes névmásokkal való egybeírására vonatkoznak. Nézzük csak.

Az az, ez mutatónévmást egybeírjuk a névutóval: *azalatt, ezalatt, azelőtt, ezelőtt, azulán, ezután, eziránt, azóla, azállal, ezállal*;

e mutatónévmásnak z-nélküli alakjait: *a, e*, azonban nem: *a fölött, e mögött, a mellett, a között, a helyett, a közben, a szerint, e nélkül, a miatt, e végett*... (187. sz.)

Iskolai helyesírásunk következetesebb volt: mindezeket egyformán egy szóznak vette és összeírta. Az Akadémia különbséget tesz köztük és ez kár: zavarja az egységet és nehezíti a beletanulást. Az az indokolás, hogy a z-s alakokat külön kell írni, mert nem így ejtjük: *afölött, amögött, aközben, anélkül* (ahogy írva vannak), hanem: *affölött, ammögött, akközben, annélkül* — semmikép sem helytálló. Hiszen az *egy*-et sem úgy ejtjük, ahogy írjuk s mégis semmi baj. Ugyanígy érvelt valamikor az Akadémia az *aki, ami, amely* stb. egybeírása ellen is s íme, most elfogadhatónak találta. Csak ez lehet a jövője a 187. szakasznak is.

Egészen ilyenformán vagyunk a 150. szakasszal is, mely így szól:

Egybeírjuk a névmással nyomósított személyragos határozóragokat.
énbennem, leneked, ölöle, mihozzánk; — de valamint a főnévvel nem írjuk egybe a névutót, úgy a névmással sem: *én miattam, te állalad, ő utána* (nem pedig: *énmiattam, teállalad, őutána*).

Amint látni, az Akadémia itt is megállt a feleúton. Bizonyos, hogy az Iskolaí Helyesírás újítása, mikor ezeket is mind egy szónak vette és egybeírta, annak idején túlmerésznek tetszett. Két évtized alatt megbarátkoztunk vele, sőt az újságok annyira mennek, hogy az ilyeneket is egybeírják: *őfelsége, őfőméltósága, őnagysága*. Álláspontját az Akadémia azzal okolja meg, hogy a ragokat egybeírjuk a főnévvel is, a névmásokat nem. Tetszetős érv — a nyelvész ember számára, de mit csináljon a nagyközönség, mely nem sokat keresi, többnyire nem is tudja, melyik ragos, melyik névutós összetétel? Hogyan derítse ki, hogy pl. az *én rajtam, te rajlad* egybeírandó-e vagy külön? (ezt az Akadémia sem említi meg sehol). Utóvégre nem kívánhatjuk senkitől, hogy írás közben örökösen a helyesírási szabályokat bújja és a szójegyzékeket forgassa.

Sokkal érthetőbb az Akadémia tartózkodó állásfoglalása a magyar helyesírásnak talán legnehezebb kérdésében: az idegen szók írásában. Előbbre azonban ebben sem jutottunk, amint rögtön ki fog tűnni. Mit szabad magyarosan írni? Azokat az idegen szókat, amelyek a nép nyelvében, a köznyelvben és az irodalomban közkeletűek. Szóval a meghonosultakat. (91. sz.) Mit kell idegen módra írni? a) az idegen nyelvekből való szólásokat és idézeteket (100. sz.); b) az idegen fogalmak, intézmények, szokások stb. nevét (98. sz.); c) a szorosan vett műszavakat tudományban, művészetben s más téren (99. sz.). Tiszteletre méltó elvek, de az Ariadne-fonalat, mely az útvesztőben eligazítana, nem adják kezünkbe. Az a) ponthoz nem férhet kétség: senki sem fogja a *sans phrase*-t *szan fráz*-nak írni, ahogy Szily Kálmán tréfából tette a MNy.-ben (26. l.). Már a többi megállapítás nem ilyen biztos. Itt van pl. az *entente* szó: idegen intézmény neve, tehát a b) pont szerint idegen módra kell írni s az Akadémia valóban így írja elő. De sajnos, ez a szó annyira közkeletű minálunk, hogy a közkeletűség jogán a 91. szakasz szerint magyarosan *anlant*-nak kell írunk. Egész Csonka-Magyarország így is írja. Melyik hát a helyes? Épígy nehéz belátni, miért nem kapták meg a magyar polgárjogot az Akadémiától az olyan szavak, mint *aéra*, *kalholikus*, *matinée*, *mythologia*, *paralysis*, *refrain*, *renaissance*, *suggestio* — mikor *Atanáz*, *elízium*, *ortológia*, *szalíra*, *szimfónia* megkapták? A példák számát könnyű volna szaporítani, de ennyi is elég annak a nézetemnek a bizonyítására, hogy tovább is kételkedés és vita tárgya marad, mely idegen szókat írjunk magyarosan s melyeket hagyjunk meg eredeti alakjukban. A zűrzavaron az Akadémia új szabályai sem tudnak segíteni, amit különben már a könyvecske bevezetése előre jelez, mikor kijelenti, hogy „a közkeletűség egyénenkint nagyon változó fogalom, és szoros korlátokat felállítani lehetetlen”. Egyelőre tehetetlenek vagyunk ezzel a kérdéssel szemben és bele kell nyugodnunk, hogy az Akadémia így ír: *anarchia*, *monarchia*, *technika*, a B. H. így: *anarkia*, *monarkia*, *teknika*, a Magyarság meg emigy: *anarhia*, *monarhia*, *tehnika*. Baj az is, hogy a szabályokhoz csatolt számotató aránylag kevés idegen szót tartalmaz, minden lépten-nyomon cserben hagyja a keresőt s ez aztán törheti a fejét, hogyan írja le pl. a következőket: *absurdum*, *actio*, *aequator*, *aesthetika*, *aether*, *affaire*, *agio*, *amateur*, *anonym*, *anti-*

pathia és *sympathia*, *anthologia*, *apanage*, *aphorisma*, *budget*, *cabaret*, *cheru*, *conventio*, *enquête*, *genre*, *gentry*, *geodaesia*, *humor* (v. *humor*?), *histeria*, *kathedra*, *komüniké*, *phasis*, *phonetika*, *praedestinatio*, *praeposilio*, *prestige*, *psychologia*, *quota*, *regime*, *requirál*, *revanche* és annyi mást. Mindenesetre kíváncsok, hogy egy közelebbi kiadásban az ilyen hiányok pótolassanak.

Több tekintetben hasonló nehézségekre bukkanunk az idegen tulajdonnevek átírásánál. A főszabály (112. sz.) mindenesetre helyes: a latin betűket használó népek tulajdonneveit változtatlanul meghagyjuk; a többiét lehetőleg a kiejtés szerint átírjuk; a görög neveket latinosan írjuk vagy egyes betűket megfelelő latin betűkkel helyettesítünk. De nézzük csak az e) pontot. Így hangzik:

A latinbetűs nyelvek nevei közül is magyar szövegben egészen magyarosan írjuk azokat, amelyeknek történeti vagy irodalmi múltú magyar nevük van (milyen fogalmazás!), s amelyek annyira közelebbiek, hogy már magyaros kiejtésük is megállapodott. Ilyenek pl.: *Jézus Krisztus*, *Dárius*, *Krózus*, *Cézár*, *Herkules*, *Ráfael*.

Ez a szabály semmikép sem világos. Magyar szövegben? Hát lehet szó itt más szövegről is? Csak természetes, hogy a magyar Akadémia magyar helyesírási szabályai csupán magyar szövegre érvényesek. Ha német szöveggel van dolgom és valamire nézve kétségem támad, akkor bizonyára nem ehhez a könyvhöz fordulok tanácsért, hanem előveszem a kis vagy nagy Dudent, vagy Erbét, vagy nem tudom kit-mit (van egy légió!). A felhozott példák csak növelik a zavart. Vessük őket össze a szójegyzékkel. Az idézett szabály valamennyit nagy kezdőbetűvel közli, már a szómutató csak a *Jézus Krisztus*, *Dárius*, *Herkules* és *Ráfael* neveket írja így, *krózus*-t és *cézár*-t ellenben kis betűvel s ezt mondja: „*Kroisos* v. *Croesus*, mint köznév *krózus*”; „*Caesar*, mint köznév *cézár*.” Itt nyilvánvaló ellenmondás van a szabály és a szójegyzék közt. A szabály *Krózus*-t és *Caesar*-t enged meg „magyar szöveg”-ben, a szójegyzék csak *krózus*-t és *cézár*-t ismer. Melyik az a magyar szöveg, melyben nagy betűvel írhatjuk a két nevet? S ha van ilyen szöveg, miért nem közli akkor a szómutató is a nagybetűs alakokat? Oly kérdések, melyekre hiába keressük a feleletet.¹ Még több nehézség van a *Venus* névvel, melyet a szabály nem is említ, de a szójegyzékben ezt találjuk róla: „*Venus* istenasszony; mint köznév: *vénusz*.” De hát mikor köznév? Talán az ilyenben: Ő egy valóságos *Venus*? Itt sem fogja senki *vénusz*-nak írni, valamint akkor sem, ha az égitestről van szó. A 236. sz. fel is említi, de *Vénus*-nak írja a bolygó nevét. *Venus*, *Vénus*, *vénusz* — ugyancsak messze esik az egyöntetű helyesírástól!

Van aztán még egy különös dolog az idegen tulajdonnevekről szóló fejezetben. A 114. sz. a szláv nyelvek személynéveiről megjegyzi, hogy tudományos szakmunkákban ajánlatos azokat „saját, a mi betűinktől eltérő betűikkel” írni. Ugyanezt a 104. sz. az idegen szókra általánosságban mondja, azt ajánlván írjuk ezeket szakmunkákban „minden nyelvnek saját betűivel”. De hát hogyan

¹ Pedig egyébként a könyvet nem lehet szófukarsággal vádolni. Elég sűrűn ad olyan tanácsokat, melyekre senkinek sincs szüksége. A föllebbez cikkben ezt mondja: „én nem föllebbezek (nem: én nem lebbezek föl)!” Az *Adolf* névnél megjegyzi: „(nem: *Adolphe*)”, *Frida*-nál: „nem: *Frieda*”, *Vencel*-nél: „nem pedig *Wenzel*” stb. Nem hiszem, hogy akadna magyar *Adolf*, *Frida* és *Vencel*, aki a nevét *Adolphenak*, *Friedának*, *Wenzelnek* írná.

lehetséges ez? Nyelvészeti szakmunkákban bizonyos fókig, annyira amennyire talán keresztülvihető, de más művekben, pl. világtörténelmiekben, természettudományiakban stb. alig képzelhető el az írásnak ilyen tarkabarkasága, még ha nyomdai nehézségek nem is szólnának bele. Mi célja tehát az efféle tanácsadásnak? Azt már csak melleleg említem, hogy a könyv e szakaszaiban az idegen nevek kiejtésének jelölésében mindenütt nagy kezdőbetűt találunk: Aeschines olv. Eszkhinész, Scheria olv. Szkheria — holott ez rég divatját multa s ma minden lexikon és minden szótár, a külföldön épúgy mint idehaza, ilyenkor kisbetűt használ, mert hiszen nagybetűt nem tudunk ejteni.

Ezeket kellett megjegyeznem az új helyesírási szabályzat alapvető határozmányaira. Sajnos, ezzel kifogásaimnak sora még koránt sincs kimerítve, a többi azonban oly részletkérdésekre vonatkozik, melyek elvi szempontból alárendelt jelentőségűek, de mégis latba esnek akkor, amikor az új helyesírás gyakorlati életrevalóságát mérleljük. Ezek az apró-cseprő dolgok sokszor több zavarnak és bosszúságnak a forrásai, mint a nagy elvi kérdések. Itt van pl. a magánhangzók rövidségének és hosszúságának jelölése. Gyöngye oldala volt ez az iskolai helyesírásnak is: az ágyu, belü, hallyu, hegedü, hosszú, jómódu, keserü, kesztyü, kopollyu, sarju, seprü, szabadelvü, szigoru, ürü, varju szókban rövid, a bosszú, csengelyü, gömbölyü, nagyszerü szókban hosszú ü-, ü-t írt; antipatiá-val szimpátiá-t állított szembe; bibor, grafit, kinin, neolit mellett finom, papir, zafir, zafir alakokat állapított meg. Az Akadémia új szabályzata a hosszú magánhangzóknek kedvez, talán túlságosan is. Az irányadóul elfogadott „művelt kiejtés” sem mondja ezeket hosszan: húsvét, húszat, ifjú, ínség, kitűnő, derű, nyűg, szérű, uccú, ürű, újj (eddig mindig röviden írtuk), varjú, zsűpszalma. Ezek mellett aztán köpü, tanu, vályu, világűr, zűrzavar alakokat találunk; üti vagy uti, vízi vagy vízi egyformán jogosultak, ellenben úri csak hosszú ü-vel írható; mulik, nyílik mult ideje mult, nyílt rövid hangzóval, nyúlik-é azonban nyúlt hosszú ü-vel. Különös, hogy a régi előjáró és az iskolai helyesírásbeli előjáró egyikét sem fogadja el az Akadémia, hanem egy új alakot kreál, amennyiben így írja a szót előjáró (nem sajtóhiba!). Ennek mintájára alolirt-at kellene írnia, de itt megtartja az alulirt formát. A hátralék-ból hátralék-ot csinált, viszont a birkozik és zárkozik ó-ját megrövidítette. Így kívánná mindezt a „művelt köznyelv”? Alig hiszem. Csip-csup dolgok, de bizonyos, hogy kárára vannak az egyöntetűségnek. Pedig ebben nem volna nehéz az egységes eljárást megtalálni. Kissé radikális az, amit ajánlok, de célravezető: tegyünk az ilyen hosszú hangzókkal úgy, ahogy hírlapjaink tesznek, azaz írjuk kivétel nélkül egyformán rövidnek. Valamennyi így ír: bűn, bíróság, gyanúsít, gyűlés, hír, háboru, itél, kívül, mulik, nyúlik, szív, súly, szűnik, tür, ut, ürit stb. Eszünkbe se jut, hogy fennakadjunk a hosszú ékezetek hiányán, mikor újságunkat olvassuk, sőt már észre se vesszük, annyira megszoktuk. Miért ne lehetne írásunk egyszerűsítése érdekében általános szabállyá tenni azt, amit úgyis természetesnek találunk mindnyájan?¹

Ott vannak aztán a többi alakú szavak. Azokat értem, melyeket az egyik vidéken így, a másikon amúgy ejtenek s egységes irodalmi használatuk még nem alakult ki teljes határozottsággal. A szójegyzék jó csomót közöl:

¹ A hosszú í, ú, ü jelölésében munkatársunkkal teljesen ellentétes állásponton vagyunk. A Nyr-ben több ízben kifejtettük, miért kívánjuk a hosszú í, ú, ü jelölését. (Vö. 51:61, 100.)

bandza — bandzsál, bazsalikom — bazsalyikom, cseber — csöbör, csendes — csöndes, csoda — csuda, dől — dül, egyhuzamban — egyhúzomban, felett — fölött, fenn — fönn — fent — fönt, főveny — fővény, fötelen — fövelen, jótévő — jótevő, karaj — karéj, köpenyeg — köpönyeg (és köpeny ?!), megelt — mögött, pelyva — polyva, pelengér — pellengér, seblében — sebtiben, terebélyes — terepélyes, szőlő — szöllő, ténta — línta, töröl — törül, üzen — izen, vajjon — vajon stb. Bizonyos, hogy ezek közt vannak olyanok, melyeknél valóban egyformán jogosultnak kell tekinteni mind a két (vagy három, négy) alakot (*fel — föl*, stb.), mégis úgy látom, ez a kisebbik rész. A legtöbbnél meg lehetett — s tegyük hozzá, az írás egysége kedvéért meg is kellett volna állapítani, melyik az az alak, amelyiknek nagyobb irodalmi múltja és élőnyelvbeli elterjedése van s ezt az alakot kellett volna mint ajánlhatóbbat első helyen kodifikálni, ami az Akadémiának véleményem szerint elvitathatlan joga. A szabályzat készítői ezzel adósak maradtak, sőt mi több, a sorozatot még szaporították néhány olyan kifejezéssel, melyeket kár volt az alternatív esetek közé felvenni. Vagy foroghat-e fenn kétség arról, hogy *iskola* és *oskola*, *ismer* és *ösmer* közül melyik az irodalmilag elfogadott alak? Hát még *fizetni* mellett *fűzetni*! Mire való volt ezt a tájdivatos alakot „irodalomképesse” avatni, mikor soha eddig még nem vette senki a tollára? Itt igazán megáll a közönséges halandónak az esze!

Ime, mennyi ingadozás, mennyi határozatlanság az Akadémia új helyesírási szabályzatában! Ne csodáljuk tehát, hogy minden nyomdavidallat, minden újság külön helyesírási kódexről gondoskodik a maga számára. Nem tudok lapot, mely az új szabályzatot a maga egészében elfogadta volna s be kell vállalnunk, hogy ez jóformán természetes, mert hogyan lehessen egy kalap alá foglalni az olyan ellenmondó alakokat, aminők *azalatt* és *a fölött*, *entőlem* és *én miattam*, *előljáró* és *alulírt*, *úri magam* és *jőmagam*, *mutalónév* és *vonatkozó név*, *királlyal* és *Károlylyal*, *bujtat* és *fújtat*, *külünő* és *zürzavar*, *szembeszáll* és *szemre hány*, *sapphoi* és *rousseau-i*, *mythologia* és *ortológia*, *enlente* és *szimfónia*, *birkozik* és *mérközik*, *dicső* és *dicsér*, *hún* és *kun*, *nyílik* és *nyíll*, és annyi más?

Zavart okozhatnak a sajtóhibák is, melyektől egy-ki kiadás sem ment egészen. A *birkozik* szót (1) a szójegyzékben rövid o-val közli, (2) hosszúval, (3) ismét röviddel; a 23. pontból kitűnik, hogy a hosszú ó sajtóhiba. (2) 45. lapján *áhl* mellett *áhlátos*, *ájlátos* mellett *áhlátos* (rövid i-vel) áll; (1)-ben mindkét helyen rövid, (3)-ban mindkét helyen hosszú ez a hangzó. *Büntelen* mind a három kiadásban rövid ü-vel olvasható: hogy ez sajtóhiba, mutatja a 22. szabály. Épügy hibás a zárójelben levő *felejtett* helyett: *felejtél*. *Izzadság* (1)-ben és (3)-ban helyesen van írva, (2)-ben: *izzadtság*. *Kakuk* (2)-ben és (3)-ban helyes, (1)-ben még *kakukk*. *Uccu* (2) szójegyzékében hibásan mint *uccú* szerepel. *Károly* és *Károlyváros* mindenik kiadásban rossz helyre került. Mulatságos hiba volt, hogy a *züllés* szót a második kiadás három l-lel közölte, a harmadik lenyomat után visszatért a két l-hez. Az (1)-beli *mesgye* a (2)-ben *mezsgyé*-vé változott, ezt is sajtóhibának nézné az ember, ha a szó ennek megfelelőleg helyet nem cserélt volna. Így tehát újítás, de szintén olyan, mely sem nem szükséges, sem nem szerencsés.

Ime, két év tanulságai alapján mennyi a kifogásolni való az új szabályokon! Mikor ezekre teljes nyíltsággal rávilágítottam, tettem ezt abban a meggyőződésben, hogy csak használhatók vele az ügynek, mely mindnyájunknak közös ügye. Különbözik a fogyatkozások nagy része olyan természetű, hogy ezeket egy

közelebbi revízió nál, — melyet már most sürgetnünk kell, — kissé több következetességgel, határozottabb állásfoglalással könnyű lesz eltüntetni. A többi baj mélyebben gyökerezik s egyelőre aligha orvosolható. Így pl. nem hiszem, hogy az idegen szók magyaros írásának dolgát ma még a legtudósabb bizottság is véglegesen és közmegegyezésre rendezni tudná. Ez és több más nehézség kiküszöbölése a jövőnek a feladata. Mindez nem csorbítja az Akadémia munkálatainak korszakos jelentőségét, mert mindenkéül följött való nyereség, hogy most már csak egy hivatalos helyesírásunk van. Hogy ez az egy helyesírás lehetőleg egységesse is váljon, abban szeretettel és lelkesedéssel kell közreműködni minden arra hivatott tényezőnek.

IRODALOM.

Dr. Helmut Hatzfeld: Leitfaden der vergleichenden Bedeutungslehre. München. Max Hueber. 1924. M. 2:50.

A jelentéstan még mindig legelhanyagoltabb része a nyelvtudománynak, noha az utolsó három évtizedben igen jelentékeny s új irányokat mutató művek jelentek meg. Nemcsak azokra a művekre gondolok, amelyek az egyes szavak életét világítják meg, mint Darmesteter könyve *La vie des mots*, Erdmanntól *Der Bedeutungs-mandel des Wortes*, Waagtól *Bedeutungsentwicklung unseres Wortschatzes* és még több más érdekes mű, hanem amelyek magával a jelentéstannal, mint a nyelvtannak egyes fontos részével foglalkoztak. Ezek közül Wundt nagy munkájának (*Die Sprache*) a jelentéstannal foglalkozó részén kívül a legfontosabb Nyrop nagy francia történeti nyelvtanának negyedik kötete: *Sémantique*.

Hatzfeld bevezetésében vázolja a jelentéstan legújabb fejlődését s utal arra, hogy milyen átalakító hatással volt a jelentéstan fejlődése az etimológiai kutatásra, mily fontos volt a kultúrtörténeti és szellemtudományi szempontok érvényesítése az etimológiai kutatásban. Ma még ingadozó a jelentéstan elhelyezése a nyelvtan többi részei körében. Nyrop a hangtan, alaktan és szóképzéstan mellé negyedikül odacsatolta a jelentéstant; Dauzat (*Essai de Méthodologie linguistique*) a nyelvtant két főrésztre osztja: hangtan és jelentéstan (*phonétique, sémantique*), s az utóbbihoz tartozik az alaktan, szótan és mondatlan. Elise Richter egy 1910-ben megjelent tanulmányában (*Die Rolle der Semantik in der historischen Grammatik*) a nyelvtan egész területén végig viszi a kettős szempontot, az alak és a jelentés szempontját, tehát az egész nyelvtan két részre oszlik: 1. a külső alak, 2. a tartalom vizsgálata, s ez a vizsgálódás kiterjed a hangokra, szótagokra, szótövekre, végzetekre, szavakra, szócsoportokra és mondatokra. A jelentéstan újabb művelői arra törekcsenek, hogy a nyelvtan szorosabb kapcsolatba jusson a stilszintikával és a műveltségtörténettel.

Hatzfeld három szempontból csoportosítja a jelentésváltozásokat, amennyiben 1. mondatlani, 2. műveltségtörténeti, 3. pszichológiai (ethikai, ethnikai) előfeltételek szolgálnak a változás alapjául.

Az első csoportba tartoznak a neutrális alapjelentésű szavak, melyek nem változtatják jelentésüket, továbbá a metonimiák, ellipszisek és metaforák. Összeállítja a metaforák és metonimiák példáit a különböző osztálynyelvekből, mint az egyházi, a katonai nyelv a paraszt, a kereskedő és iparos nyelve, a tudomány és művészet, a vadászat és sport nyelve köréből. Érdekes példákban mutatja be H., hogyan változtatja meg a szó jelentését a műveltség változása. Pl. a *codex* eredeti jelentése fatörzs, azután a belőle készült fatábla, ennek helyébe lépett a pergament, de a név megmaradt; *salarium* a *sal* szóhoz tartozik, am. só, s eredetileg a római gazdasági életben csere és fizetési eszközül szolgáló kisebb sómennyiséget jelentett, ma am. fizetés (magy. *sallárium*); a *boulevard* ma széles, befásított ucca, eredetileg ném. *bollwerk* erősítés. Hatzfeld sok érdekes példáját sorolja el a műveltség fejlődésével, vagy történeti irodalmi események hatása alatt keletkezett jelentésváltozásoknak. A harmadik csoport az olyan jelentésváltozásokat foglalja magában, melyeknek valami pszichológiai alapjuk van. Ilyenek a *pejoratio*, midőn rosszabbá változik a jelentés, pl. *fille*, *dirne* eredeti jelentése egyszerűen leány, *bube* fiú, ma mindegyiknek lebecsülő jelentése van; a *pedante* eredeti jelentése tanító, nevelő, a *pedans* ma bizonyos tekintetben megrovás. Idetartozik még az euphemismus és a népetimológia jól ismert jelensége.

Hatzfeld mindezeket a csoportokat különböző nyelvekből vett gazdag példatárral világítja meg.

B. J.

Paul Tedesco. Dialektologie der westiranischen Turfantexte (Le Monde Oriental XV. 1921. 184—258).

A Turfán homokjából kiásott iráni szövegek (I. MNyr. XLIX. 51—53.) nyelvi szempontból felette tarka-barka képet tüntetnek föl. A szövegek nyelve középnýugatiráni (pehlevi), de közép-keletiráni (Soyd és Saka) elemekkel van tarkázva, aminek az a magyarázata, hogy a szövegek nyugatiráni eredetieknek keletiráni másolatai. De a nyugatiráni eredeti szövegek nyelve sem egységes. Már Andreas és Salemann megállapították, hogy két dialektus van benne, s O. Mann már hat dialektikus különbséget állított föl, amelyeket a mai perzsa és az északnyugati dialektusok különbségeivel azonosított (1909). Ezt a munkát folytatja P. Tedesco széleskörű tudással és alapossggal. Harminc pontban ismerteti a két dialektus hang- és alaktani lexikális különbségeit, azonkívül adja a két dialektus dialektológiai összefoglalását s az iráni dialektológia néhány alapvonását. Az érdekes részlet-kutatásokat tér szűkében, sajnos, nem is érínthetem, csak két általánosabb érdekű fontos következtetésre utalhatok. Az egyik az, hogy az ó-perzsa ékiratok nyelve nem a pehlevi és új-perzsa dialektusok előde, hanem egy az északnyugati dialektusok közé tartozó *álmeneti*, esetleg *kevert* nyelv. (215, 248). Még fontosabb és pedig filológiai szempontból is, az a megállapítás, hogy az *Avestā* nyelve valószínűleg északnyugati eredetű (256), amibe hirtelenében bajos belenyugodni (v. ö. Geiger, Ir. Grr. I. 2. 414. II. 389. Geldner, u. o. II. 38. Reichelt, Aw. Eb. 21. etc.).

A szép értekezés első sorban iránisták számára van írva, de a fgr. nyelvek iráni elemeinek kutatója szempontjából sem mellőzhető. SCHMIDT JÓZSEF.

Szirmay István: A magyar tolvajnyelv szótára. Bevezető tanulmánnyal ellátta dr. Balassa József, a Magyar Nyelvőr szerkesztője. Béta I. R.-T. kiadása, 61. lap.

A magyar tolvajnyelv eddig ismert legrégebb emléke e folyóirat idei évfolyamában jelent meg, az 1782. évből való szójegyzék ez, vásári tolvajok szókincséből összeállítva. Balassa József tette volt közzé s ugyancsak ő látta el tanulságos bevezetéssel Szirmay István hirlapíró gyűjtését, aki mint rendőri riporter hosszú éveken át gyűjtögette munkája anyagát. Műve két részből áll: előbb anyagát ábécés rendben közli (15—50 l.), majd fogalmi csoportok szerint közöl szógyűjteményeket (pl. Számnevek, betörés, evés, ivás, mulatság, kártyázás stb., 51—61. l.). A mű tárgyi szempontból igen tanulságos. A tolvajnyelv voltaképpen csak tolvaj-szótár, mert a tolvajnyelvek grammatikai szempontból nem különböznek azon nyelvtől, melyben keletkeztek. De a szavak képzés, eredet, forma tekintetben nagy tarkaságot mutatnak. Balassa összeállítása szerint e kis szótár 1000 szónyi anyagából vagy 200. szó német, 50 héber vagy zsidó-német és 20 cigány eredetű. Van ez anyagban tájszó, más osztálynyelvből való szó (*jassz*-szó) s igen sok a humoros szóalkotás és jelentésmódosítás. Pl. a levegőből élő *aviatikusnak* nevezi, a lovasrendőr *emeletes zsaru*, a *kiló* börtönben töltött hónap, a *mázsza* esztendő stb. Ha Szirmay anyagát összevetjük a Balassától közzétett régi anyaggal, arra a meglepő megállapításra jutunk, hogy a tolvaj-műszavaknak van a nyelvben bizonyos maradándóságuk. A Hajdu-vásároknak 1782-ben följegyzett 72 szava közül 18 van olyan, amelynek életét Szirmay mai följegyzése is bizonyítja. Végül az egész szójegyzék ékesen bizonyítja, hogy a magyar tolvajnyelv legnagyobb része *oszlrák* (bécsi) *áldás*, a fejlődő magyar városi és vásári élet főként Bécsből kapta a tolvajlás technicus terminusait. *Alaki* szempontból kár, hogy Szirmay alapos gyűjtésének szótárra szerkesztésénél nem érvényesült több szótárírói készség: a származékszavak egy cikkbe gyűjtése nemcsak helykímélés, hanem a jobb áttekinthetőség feltétele is. Egészben a kis könyv a magyar nyelvtudományi irodalomnak forrásjellegű terméke s elismerés illeti az ifju Béta kiadóvállalatot is, amely helyes érzékkel nem sajnálta az áldozatot e derék nyelvtudományi munkától.

RUBINYI MÓZES.

Magyarország néprajzi térképe az 1773. évi hivatalos helységnévtár alapján. Szerkesztette Petrov A. Prága, 1924. (Národopisna mapa Uher podle úředního Lexikonu osad z roku 1773. Sestavil Prof. A. Petrov. V. Praze, 1924). A Cseh Tud. Akadémia kiadása.

1773-ban Mária Terézia rendeletére a kir. helytartótanács (Consilium Regium Locumtenentiale) összeállította Magyarország helységnévtárát „*Lexicon universorum Regni Hungariae locorum populosorum . . .*” címen. Az ötödik rovatba (Principaliter in eodem loco viget lingua . . .) a helyszínről beküldött adatok alapján beírták a helységben beszélt nyelvet. Ahol két- vagy többnyelvű a lakosság, azt is feltüntetik, pl. Hungarico-Ruthenica, Hungarica-Germanica-Slavonica. A Lexiconnak hazánk északkeleti, vagyis a ruténeklakta területére vonatkozó részét már 1911-ben kiadta Petrov a *Materialy k istorii Ugorskoj Rusi* (Adalékok a magyar oroszföld történetéhez I—VI. Pétervár, 1905—1914) hatodik köteteként s egyéb történeti adatokkal s az 1900. évi népszámlálás eredményével egybevetve megállapította, hogy az 1773. évi Lexicon adatai pontosak, hozzáértő emberek küldték be az illető helységekből s hogy a magyar-rutén nyelvhatar 1773-tól 1900-ig

csaknem semmit sem változott. 1920-ban a külügyminisztérium az egész Lexicon kinyomatta s a neuilly béketárgyalások anyagához csatolta, hogy bizonyosságot tegyen amellett, hogy Magyarországon nem nyomták el a nemzetiségeket s nem bántották nyelvüket. Sajnos ez a munka nem került a könyvpiacra s így nemcsak a nagyközönség nem szerzett róla tudomást, hanem még a szakemberek számára is nehezen hozzáférhető, pedig mivel páratlan hűséggel s pontossággal adja vissza az Országos Levéltárban őrzött eredeti példány szövegét, a nyelvészek, néprajzi írók és a történetkutatók számára forrásmunkául szolgálhat. A Lexicon adatai alapján most Petrov térképet készített, amely a cseh akadémia kiadásában jelent meg. A térkép teljesen híven visszatükrözi a Lexicon adatait, a nyelveket különféle színekkel oly tisztán jelzi, hogy teljesen pontos képet nyerünk az 1773. évi nyelvi és nemzetiségi viszonyokról. Igen helyesen az összes lakatlan területeket üresen hagyja. A külföldön ezelőtt megjelent orosz, rutén, cseh s egyéb kiadású néprajzi térképek (pl. Niederle vagy Tomasivszkij térképe) a hegyvidékek lakatlan és lakhatatlan területeit a vidéken lakó nemzetiségek színével vonták be, hogy ezzel a nemzetiség számát a valónál nagyobbának tüntessék föl. Petrov térképén pl. a Bácska északi fele teljesen üres s a déli is csak gyéren lakott, amiből rögtön kitűnik, hogy az ottani mai szerbek és németek csak 1773 után költöztek mai lakóhelyükre. Ami a nyelvhatárokat illeti, azok az északi és nyugati részen csaknem teljesen egybeesnek a mai nyelvhatárokkal s ahol kisebb változás van, sajnos, a magyar elem rovására történt. A déli és a keleti határokat nem tanulmányozhatjuk, mert Erdély és Horvát-Szlavonország nincs feltüntetve, de ezen a részen is veszített a magyarság. A magyar-szlovák nyelvhatáron 1773-tól 1910-ig a hivatalos adatok alapján 18 szlovákajkú falu magyarosodott el s 37 színmagyar helység vált szlovákajkúvá, vagyis az északi nyelvhatárra a múlt század folyamán 19 helységet hódított el a szlovákság. Ez a helyzet a magyar-rutén nyelvhatáron is, ahol néhány rutén község vegyesajkúvá lett ugyan, de végeredményben 3 színmagyar falut elvesztettünk. Az alföldi idegenajkú szigetek nagyrésze teljesen magyárrá lett, úgyszintén a városokban is erősen hódított a magyar nyelv, vagyis a XIX. század folyamán a magyarság lélekszámban gyarapodott, de területben veszített, mert a nemzetiségek itt-ott kissé előretolták a nyelvhatárokat. A kérdés megérdemelné, hogy behatóbban foglalkozzunk vele.

BONKÁLÓ SÁNDOR.

Kúnos Ignác török népköltési gyűjteményét újra kiadja török írással a sztambuli tudományegyetem volt hallgatóinak egyesülete, hogy a török népnyelv tanulmányozásának alapjául szolgáljon. A már megjelent 1. füzet címe: *Halk edebiyatı örnekleri. Manilar.* „Népköltési műtatványok. Manidaltok. A magyar orientalistának, dr. Kúnosnak Oszmán-török Népköltési Gyűjtemény címe alatt megjelent gyűjteményéből való.”

Könyvek és folyóiratok. *Lauri Kettunen.* Lauseliikmed eesti keeles. Tartus. 1924.

Julius Mark. Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen. I. Helsingfors. 1923.

Az Allenaem kiadványai: Babits Mihály. Irodalmi problémák. — *Babits Mihály.* Herceg, hátha megjön a tél is. Versek. — *Áprily Lajos.* Versek. — *Dóczi Jenő és Földessy Gyula.* Ady-múzeum I. — *Berde Mária.* Haláltánc. — *Harsányi Zolt.* Az arany holló. —

Revue des Études Hongroises et Finnoougriennes II. No. 1. E. Mályusz. La formation d'un comitat dans la Hongrie historique. — A. Sauvageol. Les études finno-ougriennes en France.

Ungarische Jahrbücher, IV. k. 2. Gy. Prinz: Die Siedlung formen in Ungarn. — R. G.: Neue ungarische Sprachdenkmäler. — Ernst Levy: Zu den Lehrwörtern. [Megjegyzések Schmidt Józsefnek Jacobsohn könyvéről írt bírálatára, I. Nyr. 52. évf.]

Le Monde Orientale XVII. 2—3. Teodor Seiff: Drei türkische Schattenspiele. [Három karagöz-játék töredéke, átírással és jegyzetekkel.] — H. S. Nyberg: The Pahlavi Documents from Avroman.

GYÁSZJELENTÉSEK.

Szily Kálmán (1838 — 1924). Hosszú, munkás és eredményekben, sikerekben gazdag élet után hunyt el 84 éves korában Szily Kálmán. Tudományos munkásságának első területe a fizika és matematika volt s csak meleg érdeklődése a magyar nyelv tisztasága iránt vezette a nyelvtudomány felé. A Természettudományi Társulat körében fejtett ki nagy szervező munkásságot s eközben dolgozott azon, hogy a magyar természettudományi műnyelvet helyessé és magyarossá tegye. A Magyar Nyelvőrben a 8. kötettől kezdve gyakran jelennek meg Nagyszigethy Kálmán névvel jelzett kisebb-nagyobb dolgozatai, melyek egyes szavak jelentésével, eredetével s a műszavak helyes alkotásával foglalkoznak. Nyelvészeti érdeklődése csaknem kizárólag a szógyűjtés és szófejtés körében mozgott, s már a Nyr. 25. kötetében felhívást tett közzé nyelvújítási adatok gyűjtése érdekében. Utalt arra, hogy a nyelvújítás történetének megírására még senki sem vállalkozhatik, mert hiányzik az előfeltétel: a nyelvújítás történeti szótára. E szótár anyagának összegyűjtését különös gondnal és buzgalommal irányította s e munkásságának eredménye az a két kötet (A magyar nyelvújítás szótára), melyet 1902-ben és 1908-ban tett közzé. Munkássága a Nyelvőr hasábjain 1901-ig tartott. Ekkor a Nyelvtörténeti Szótár és az iskolai helyesírás körül kifejlődött áldatlan, sokszor igazságtalan és kíméletlen irodalmi harc eltávolította Simonyi Zsigmondtól és a Nyelvortól. A Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Magyar Nyelv c. folyóirat megalapításával új munkateret szerzett a maga és hívei számára s ezentúl ott folytatta nyelvtudományi munkásságát egészen élete végéig. Önállóan megjelent munkái még: Ki volt Calpinus magyar tolmácsa? — Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez (1898.)

Szily Kálmán érdemeit a magyar nyelvtudomány terén szívesen elismerjük; a sajnálatos s a tudományra nézve káros irodalmi harcok igazságos megítélése az elfogulatlan utódok feladata lesz.

Lehr Albert (1844—1924). A magyar nyelvtudománynak egyik igen érdemes munkása dőlt ki Szarvas Gábor gárdájának nagyon megritkult sorából Lehr Albert halálával. A Nyelvőr munka-

társa volt a 3. kötettől kezdve; kezdetben szorgalmasan kereste fel érdekes dolgozataival s az első évtizedekben Szarvas Gábornak egyik legerősebb támasza volt. Baksayval vívott irodalmi párviadala az *idény* és *évad*, *ivad* szavak használata körül ma is érdekes olvasmány. Később, midőn Simonyi Zsigmond vette át a Nyelvőr szerkesztését, Lehr több ízben szenvedélyes és kiméretlen vitába került vele.

Lehr Albert munkássága egész külön helyet foglal el a magyar nyelvtudományban. Ő nem tartozott soha a kutató, a multat vizsgáló, a nyelv fejlődését magyarázó nyelvészek közé. Az ügyes, szorgalmas bányász munkájára vállalkozott, aki ás és keres s felhordja a föld mélyéből a legelrejtettebb kincseket. Első nagy munkája, a Toldi magyarázatos kiadása, a magyar nyelvtudományi irodalom legértékesebb alkotásai közé tartozik. A népnyelvből és a költők műveiből vett idézetek gazdagságával egy-egy verssor magyarázata valóságos nyelvtudományi értekezéssé bővült. A magyar nyelvtudománynak nagy kára, hogy a tervezett Arany-szótárt nem készítette el. Később kidolgozta a Toldi Estéjének magyarázatos kiadását is. Nyelvi magyarázatai mindkét munkájában kitűnőek, megvilágítják Arany nyelvének szépségeit s Aranyon keresztül behatolnak a magyar nyelv mélységeibe, megvilágítják a magyar stílus számos szépségét és sajátosságát. Ez hosszú élete munkásságának legmaradandóbb eredménye.

BALASSA JÓZSEF

NYELVMŰVELÉS.

Egyiszony. Majdnem minden tudománynak van valami *iszonya*. Természetesen legismertebb a természetrajz *víziszonya*, amelyet közönségesen *ebdüh*-nek és még közönségebben *vesztség*-nek hívnak. Aki fizikát tanult, az hallott az *űriszony*-ról, a *horror vacui*-ról, amellyel a folyadékoknak egy törvényét akarták megmagyarázni a régi tudósok; az orvostudomány, jobban mondvá az elmekórtan gyakran találkozik a *tériszony*, az *agorafóbia* tünetével. Ezekről a tudományokról nem akart elmaradni a nyelvtudomány, legalább is a magyar nyelvtudomány s ime most megállapítja a maga *iszonyát*, az *egyszonyt*. Igenis az *egyszonyt*, amelybe tulajdonkép nem a magyar nyelvtudomány esett bele, hanem az újabb magyar írók, szépirok, szakírok, hírlapírok, tudományos írók, szóval mindenféle írók. A *beleesett* kifejezést azért használom, mert betegség ez az *egyszony*, nem olyan súlyos, mint a *víziszony* és talán még olyan súlyos sem, mint a *tériszony*, de bizonyos tekintetben mindkettőnél veszedelmesebb, mert ragályos, mert járványossá lett.

Szűkkörű tankönyvek és korlátolt nyelvtanárok addig hirdették, hogy a magyar nyelvnek nincs határozatlan nevelője, hogy az *egy* használata germanizmus, amíg ez a tanítás belerögződött a lelkekbe, amíg szent borzalom kezdte elfogni a jó magyar szíveket egy-egy *egynek* a láttára, amíg végre még komolyabb gondolkozású és

alaposabb készültségű írók is elhittették magukkal, hogy annál erősebb magyarok, minél kevesebb *egy-et* használnak, hogy a jó magyarság és az *egy-fogyasztás* fordított viszonyban van egymással, akárcsak a józanság és a szeszfogyasztás.

(Kezdetben talán csak az *egynéhány* elől hagyták el az *egy-et*, de aztán az *egy párt* is megrövidítették, pedig azt már nem lehet minden esetben. „Visszajöttem egy pár perc múlva” helyett még mondhatom „pár perc múlva”, de „vettem egy pár csizmát” helyett már nem mondhatom „vettem pár csizmát”, mert ez mást jelent.

Lassankint aztán elhagyogatták az egyet az ilyenekből: *egy darabig, egy ideig, egy kisse, egy keveset*, ami sokszor értelmetlenségre és majdnem mindig butaságra vezetett. Sajnos, jobb íróinkon is erőt vett ez az *egyzsöny*. Így Zilahy Lajos „Halálos tavaszában” is elég gyakran találhatók *egy* nélküli kifejezések. Többek között: „Talán órahosszat üldögéltem ott” (130. lp.). Az összefüggésből nyilvánvaló, hogy az író *egy órahosszat*-ot akart mondani, az *órahosszat egy nélkül* tulajdonképp *több órahosszat*-ot jelent.

Eppen így félreérthető és suta ez a mondat: „Midőn már kis erőhöz jutott” (Büchler, Gondűző 53. lap.). Még sutább a Világnak ez a mondata (1924. aug. 6): *Éves korában az a tragédia érte*. Ugyancsak az *egyzsöny* iratta egy debreceni vendéglőssel a sörcsarnoka fölé: *Korsó sör 5000, Pohár sör 3500 korona*.

Akik így írnak és így beszélnek, azok elfelejtik, hogy Arany-nál Rozgonyiné másképp beszél: „Befordulok egy kicsinyég Öltöző szobámba.” Elfelejtik, hogy a magyar nóta így szól: „Egy pár pohár bortul Ez a világ fel nem fordul.” Akik így írnak és beszélnek, azok képesek lesznek Petőfit helyreigazítani és egyik leghíresebb költeményét így kezdeni: „Gondolat bánt engemet, Ágyban, párnák közt halni meg.” De ezenkívül Petőfinek még másik 16 költeménye riméből vagy kezdő soraiból kellene elhagyni az egyet. (*Egy estém otthon, Egy fiatal íróhoz, Egy goromba tábornokhoz* stb). Bizonyára kijavítanák Aranyt is, aki a *Vén gulyás*-nak nem *pohár bort* ad a kezébe, mint a debreceni vendéglős *pohár söre* követelné, hanem „Egy pohár bort”. Sőt Arany elég vakmerő még ilyen költeménycímet is használni: „Egynémely nagyocska emberre”.

KARDOS ALBERT.

Meghány-megvet. (Vö. Nyr 52:23.) Ha arról akarunk meggyőződni, hogy Mikszáth K. helyesen használta-e ezt az összetett igét a jelzett alakban, legelsőbben tisztában kell lennünk mind a két igének egyenes és átvitt értelmű jelentéseivel. — Nézzük hát először a *meghány*-t. A Czuczor—Fogarasi szótár szerint a koptató *meghányja* (meglötyögteti, megrázza) a lovaglót. Az apa *meghányja* v. *elhányja* (megveri) a rossz gyereket. A juhász *meghányja* a birkát (kiválasztja az épet a rühösek közül v. elkülöníti az ürüt a fiastól). — Azt hiszem, hogy a *meghány* igének ez az utóbbi jelentése az a híd, amely a magyar képes-beszédben a fenti összetétel értelme felé vezet. — Lássuk most a *megvet* igét: Az

asszony *megveti* (rendbeszedi) az elbontott ágyat. Az ember *megveti* valaminek az alapját. *Megveti* a lábát, aki ellenszegül. *Megveti* a kocsis a szekér farát, hogy szűk helyen könnyebben fordulhasson. *Megvetjük* a hitvány, jellemtelen embert. Az utóbbi igenél az elbontott ágy az alap és a szekér *megvetésének* jelentése siklik át az összetétel képes értelmébe. Így a *meghány-megvet* átvitt értelmű összetétel, vagyis a második szónak igekötős alakja nyelviileg helyes lehet; én azonban, aki a mátraalji és felsőborsodi palóc nyelvjárást teljesen ismerem, a nép ajkáról ezt soha, sehol nem hallottam. A palóc csak a *meghány-vet* alakot használja. Így: „Sosé feéccseétek tyík Gálósáékot, *meghánnyák-vetyik* azok, kinek a szavára hajollyonak!” Vagy: „Pegy láttya, *meghántoónk-vetteónk* mink mindént eleőre, tíssorjával, oszt meég is bajba kevert az üdvégý.”

BORSODI LÁSZLÓ.

Alamuszi. Balassa József a berlini Langenscheidt-cégnél megjelent magyar-német zsebszótárában az *alamuszi* szót így fordítja németre: träge, faul, schwerfällig. Semmi több. SB-ban is hasonlólt olvasunk: „*alamuszi* = schläfrig, verschlafen, träge, langsam; *alamuszi ember* = die Schlafhaube, der Siebenschläfer“. Úgy érzem, a szó mai köznyelvi jelentésétől mindkét magyarázat messze esik. Igaz, egyik jelentése — mint a MTsz adataiból láthatjuk — csakugyan az, hogy „aluszékony“. Ebből az alapjelentésből fejlődhetett a második: „csendes, együgyű, ügyefogyott“. De van másik újabb eredetű jelentése is, melyet a MTsz így fejez ki: „alattomos, sunyi, együgyűnek látszó ravasz“. Mint a szótár helyrajzi adatai mutatják, a népnyelvben is ez utóbbi értelme az általánosabb, elterjedtebb. Bizonyítja ezt CzF magyarázata is. „*Alamunta, alamuszta, alamuszi* — eredeti jelentésök álmosásra vonatkozik s innen átv. ért. jelentenek oly embert (yagy állatot is), aki sunnyogva, alázatosan meghunyászkodik, hogy mást megleljen vagy megcsaljon, mint a leleszkedő macska. Közm. Alamuszta macska nagyot ugrik.“ Azt hiszem, ma mindenki csak ezt érzi ki a szóból s nem azt, aminek Balassa és SB fordítják. Bizonyosság rá a régi Népszínház egy kedvelt darabja is: Bokor József *A kis alamuszi* című operettje, melynek hőse minden inkább, csak nem „träge“ és „verschlafen“. [Az *alamuszi* eredeti jelentése „aluszékony, rest, lusta“, vö. MEt. Sz. 62-63. l. Abban igaza van Kelemennek, hogy a másik jelentést is fel kell venni a szótárba. *A szerk.*]

KELEMEN BÉLA.

Az Akadémia és az akadémiai helyesírás. Előrebocsátom, nem vagyok híve annak a felfogásnak, hogy mindenkre nézve kötelező, pontosan *egységes* helyesírássra van szükség. Természetesen, bizonyos kereten belül mindannyiónknak egyformán kell írni, de lehetetlen elérni, hogy minden tollforgató embernek a legapróbb részletekig mindenben megegyező legyen a helyesírása.¹

¹ A Nyr az egységes helyesírásért küzd. Azt kívánjuk, hogy a nyomtatott könyvek és újságok, folyóiratok igenis következetesen egységes helyesírást használjanak. Munkatársunknak ép itt közölt megjegyzései is emellett bizonyítanak.

A szerkesztő.

A M. Tud. Akadémiának az 1922. évben kiadott helyesírási szabályzata kétségkívül az egységesítés érdekében jelent meg. A hivatalos világ is ennek a híve. Ezt az elvet hangoztatja a vallás- és közoktatásügyi miniszternek „az egységes magyar helyesírás szabályai tárgyában” 1922. évi 4250. eln. szám alatt megjelent rendelete, amidőn kijelenti, hogy feltétlenül szükségesnek tartja a helyesírásnak az egész irodalomra kiterjedő egységességét. (Hivatalos Közlöny 1922. évf. 20. sz.) Hogy azonban egységes helyesírásról mennyire nem lehet szó, ép maga az Akadémia, vagyis az Akadémiának legújabb kiadványa bizonyítja. A napokban hagyta el a sajtót a következő munka: Jókai. Írta Zsigmond Ferenc. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása 1924. Ebben a műben ilyen helyesírású szavakat találtam: útasoknak (126. l.), utazásunknak (126. l.), egyhúzámban (242. l.), híjján (338. l.), híjja (346. l.), múlat (340. l.), múlatságos (341. l.). A szerző bizonyára felsőtiszavidéki ember, egyes magánhangzókat a köznyelvi használattal szemben hosszan ejt s ezt a kiejtést helyesírása is visszatükrözteti. Fentebb hangoztatott felfogásunk értelmében ebben mi semmi kivetnivalót sem találunk. De ilyenek láttára még az Akadémián is, legalább egyesekben valószínűen szintén megerősödik az a gondolat, hogy nincs az az eszköz, amely ezen a téren bizonyos eltérésektől vissza tudná tartani az embereket. A miniszteri rendelet abban látja a fentebb hangoztatott egységesség elérésének egyik biztosítékát, hogy az akadémiai helyesírási szabályokhoz kimerítő és úgyszólván minden kétséget eloszlató tárgy- és szójegyzék van csatolva. Nem sajnáltuk a fáradságot s hamarosan megállapítottuk, hogy a felsorolt szavak és szóhasználatok kivétel nélkül mind előfordulnak a jegyzékben. Ámde az Akadémia könyvkiadóvállalata számára dolgozó szerző nem tartotta szükségesnek, hogy útbaigazításért ide forduljon. Így tehát az Akadémia saját kiadványával felel arra a kérdésre, van-e egységes helyesírás.

FÖLDI SÁNDOR.

Jármű vagy járómű. Az OMKE nov. 15-iki számában olvassuk a következő tudósítást: „A kereskedelmi minisztériumban hétfőn délelőtt összeült az az értekezlet, amelynek célja az automobilközlekedést szabályozó új rendelet tervzetének megbeszélése és a gyakorlati szakemberek hozzászólásai alapján való kiegészítése lett volna. Már a címnél szót kért a belügyminisztérium képviselője és kifogásolta, hogy a tervezet címében „gépjármű” foglaltatik és kérte, hogy gépjármű helyett „gépjárómű” vétéssék a címbe. Efelett parázs vita keletkezett és nem sok maradt hátra abból, hogy az „ó” hívei és ellenfelei hajbakapjanak egymással, mint egykor *Alhanasius* és *Arius* követői az „i” betű miatt. Dicséretére legyen mondvá *Dessenffy* államtitkárnak, hogy böles mérséklettel eldöntötte a kérdést és helyet adott a belügyminisztérium nagyfontosságú kívánságának, sőt annyira magáévá tette azt, hogy az ankét további folyamán már a gépjárműről mindig mint „gépjárómű”-ről emlékezett meg.”

Nagyon érdekes jelenség, hogy hivatalos körök is törődnek a magyar nyelv helyességének kérdéseivel.

A rádió magyar kifejezései. *Rádió* jelenti a drótnélküli telefont. Nevezik még rádiótelefonnak is (Mende Jenő), ami feleslegesnek látszik, mert rádiótávírórt nem ismer a szakirodalom. A rádió egész magyar műnyelvét most kell megalkotni. Az itt bemutatott műszavakat „Hogyan csináljuk meg magunknak a rádiókészüléket?” (írta E. Redpoth, ford. Czakó Ambró) c. könyv alapján állí-

tottuk össze. *Hangoló* (*luner*) az a készülék, mely a felvevő áramkörben az induktancia és kapacitás különböző adjusztálására képes és így lehetővé teszi, hogy széles körben változó hullámhosszakat fogjunk fel. — *Hézag* (*leak*). Ezt a nevet adta Fröhlich Izidor magas és állandó értékű nem induktív ellenállásnak amely azon kondenzátor (sűrítő) összegyűjtött töltéseinek szétszórására való, mely a szeleparám rácsvezetékébe van kapcsolva. — *Rács* honosodott meg a *grid* (rostély, rács) vagy *Gitler* magyar fordítására. — *Csillapított és csillapítatlan* hullámokról beszélünk, amikor az angol *damped* és *continuous waves*-ről szól. — *Elektroncső* (*Röhre*), *lámpa* és *szelep* (*valve* az angol irodalomban) ma még vegyesen fordulnak elő, de tekintve német orientálódásunkat, valószínű, hogy az első fog meghonosodni, bár az utolsó a kifejezőbb. Némely összetételben, pl. szeleparám, az elektroncső használatá nehézkessé volna. — *Kapcsolás* a neve a *Kopplung* és *coupling* szavaknak, tehát sem csatolás, sem párosítás (Fröhlich Izidor). — *Kibocsátó- és felvevőállomás*, tehát nem adó- és vevőállomás. — A *detektor* fölfedőt jelent, de mivel az egész készülék is felfedő, tanácsosabb az idegen szót a vele jelzett speciális készülék jelzésére megtartani. — Mivel a rezgések intenzitása (erőssége) az amplitudó nagyságától függ, az angolok *amplifier*-ről beszélnek, amit magyarra nem kiszélesítőnek, hanem *erősítőnek* fordítunk. — Nincs értelme a *thermion* szó lefordításának, mert az ionnak úgy sincs külön magyar szava, tehát ne mondjunk hőiont. Ellenben beszélhetünk *ceruzaellenállásról*. — A német Steekkontakt a rádiónál is szerepel, Fröhlich Izidor a *szeleptok* vagy *szeleptartók* kifejezést ajánlja rá, ami a *tok* szó magyar értelmét tekintve tökéletesnek mondható. — A *wave-train* jelzésére (*train* = vonat, Zug) a hullám-láncolat szét tarijuk alkalmasnak, míg a *panel*-t leghelyesebb *láblásburkolatnak* fordítani (Fröhlich Izidor).

Igen sok idegen kifejezés még magyarításra vár s e tekintetben várjuk olvasóink szíves közreműködését.

Cz. A.

Felértékel. Új kifejezés, az Akadémia szótári bizottsága által kiadott Címszó-jegyzék nem ismeri. A Budapesti Hírlap 1924 aug. 20-iki (171.) számában tűnt először szemembe, ahol a közgazdasági rovat vezércikkének ez volt a címe: *Megjelent a felértékelő rendelet*. A cikk a pénzügyminiszternek egy új rendeletét ismerteti, mely a társulati adónak az aranykorona alapulvétele mellett leendő kivételéről intézkedik. Itt a *felértékelni* kifejezés az aranykoronára való ártértékelést jelenti, tehát olyanforma mint a *felbecsülni* s kifogás nem érheti. De egészen különös értelmet ad a szónak az Új Nemzedék 1924 aug. 24-iki (179.) számának egy cikke, mely a Nemzeti Színház egyik tagjáról ezt írja: „Licitálnak, nyilatkoznak, ellennyilatkoznak és közben a művész, aki mind e vihar központjában áll, a nagy kereslet tözsdei szédületében, beszélő és önmagát *felértékelő árú lesz*... Ki ad többet értém?” Nyilvánvaló, hogy e sorok írója a *felértékel* igét félreértette, midőn abban a jelentésben használja, hogy: felrugtatja a maga értékét. Amint *felbecsülni*, nem jelenthet mást, csak azt, hogy valaminek a becsét megállapítja, úgy a *felértékel* is csupán annyit tehet, hogy valaminek az értékét megszabja. Lehet különben, hogy az Új Nemzedék cikkírója tréfás célzattal használta ily megmáslott értelemben.

KELEVEN BÉLA.

Repülőhid. A Budapesti Hírlap 1924 aug. 29-iki (178.) számában a Képek a Wachauból című útleírás szerzője, Janovecz Mária fölemlíti a *Rollfähre* német szót s megjegyzi: „ennek csak egy szerencsétlen magyar fordítását ismerem

a repülőhid." Ez egy kis helyreigazításra szorul. A Rollfahre nem is híd, hanem komp, még pedig mai műszaki kifejezéssel: *görgőkomp*. A „repülőhid” más (Rollbrücke), de szerencsétlen kifejezésnek ezt sem mondhatjuk. Sokkal szerencsétlenebb volt az a fordítás, melyet a Ballagi-féle szótárakban találunk: *görhíd*. Ma ezt is *görgőhíd*-nak mondjuk, de a „repülőhid” is megállhat. KELEMEN BÉLA.

Magyartalanság a ragozásban. Az idegen szavak ragozása terén különösen a napisajtóban a magyar nyelvérzék nagy hanyatlása, a magyar nyelv törvényeinek nem-tudása napról-napra bosszantóbban jelentkezik. Ennek egyrészt az idegenszerű gondolkodás, másrészt pedig az a pongyolaság az oka, amelynek mentiségére a napisajtó munkásai minduntalan a sietős munkát hozzák föl, de jogtalanul. Mert akinek már vérebe gyökereztek a nyelv törvényei, aki kényelmes-ségből vagy jóra való röföségből nem engedte megromlani nyelvérzékét, az bátran írhat futtában, akár álmából fölverten, azért még sem fog — esetleges tollhibát leszámítva — idegenszerűen írni.

Ma már olyan újságban is ráakadunk a magyar hangrendi törvény nem-tudása miatt használt helytelen ragozásra, amely máskülönbben mintá volt a helyes magyarság tekintetében. A magyar nyelv természetes törvényénél fogva (hallgassuk meg csak a népet ott, ahol még nem rontották meg városi jargonnal) a raga nézve az előző szótagok az irányadók. Az *i* és *e* pedig mindig a mélyhangú a-hoz, o-hoz illeszkedik s nem a magashangú e-hez. Tehát magyartalan és fülsértő Mussoliniról beszélni. Igaz, hogy ilyen hibát nem egyszer követett el maga Jókai Mór is; de tudjuk jól, hogy Jókai nagy genialitása és magyaros lélektől átítatott egyénisége mellett először nem mindig vetette le a latinos iskola hatását, másrészt nagyon belekeveredett a neológia útvesztőjébe, anelyből már később nem birt és nem akart, mint maga kijelentette, szabadulni. Jókainak természetesen meg kell bocsátani ezeket a hibákat, noha, mint tapasztaljuk, kárt is tett vele a gyöngye stílisták gondolkodásában; de törvényül rájuk hivatkozni vagy éppen példának venni megengedhetetlen.

A háború alatt sűrűn kellett beszélni Szalonikiról. Egyes lapok helyesen kelteztették távirataikat Szalonikiból, de volt elterjedt magyar lap, amely az igaznak elismert figyelmeztetés után is makacsul ragaszkodott és ragaszkodik ma is a Szalonikiból alakhoz. Mussolininek pedig még szörnyűbb a hangzása, mint az énekes torokbicsaklása.

Hogy a Szaloniki és Mussolini alakok magashangú ragozása milyen magyartalan, azt megvilágíthatjuk minden nyelvtani fejtegetés nélkül egyszerű példával. Beszélhetett-e a sajtóban annakidején valaki Polónyi-hez vagy kérhetett-e valamit Polónyi-től? Vajjon mit mondtak volna arról, aki így beszél? Nos, nézzék össze a két név hangzóit és mondják meg, mi a különbség Polónyi és Szaloniki között?

SZ. J.

Felelet hozzánk intézett kérdésekre.

1. *Népszövetség vagy nemzetek szövetsége.* Napilapjaink legnagyobb része népszövetségnek nevezi a Genfben székelő és üléselő nemzetközi intézményt. Helyes-e ez az elnevezés? Én úgy tudom, hogy nem a népek, melyek egyenként különböző országok kötelékébe tartozhatnak, alkotják ezt a szövetséget, hanem az egyes országok vagy nemzetek.

H. N.

Felelet. Igaza van Önnek; a népszövetség vagy népek szövetsége helytelen fordítása a francia *Société des Nations*, s az angol *League of Nations* elnevezéseknek. Mindegyikben nemzetekről, nem pedig népekről van szó, tehát magyarul csakis így mondhatjuk: nemzetek szövetsége. Baranyai Zoltán „A kisebbségi jogok védelme” c. könyvében így is írja mindig.

2. *Folytatóan vagy folytatólag.* Egy idő óta azt tapasztalom, hogy a napilapokban s a mindennapi beszédben is kerülnek a *-lag, -leg* ragot, különösen az *-ó -ő* képzős igenév mellett, s így írják és mondják: *folytatóan, tudvalevően, ellenkezően, szemrehányóan*, sőt ezt is hallottam: *sajátkezűen, rendkívülien* eh. *folytatólag, tudvalevőleg, ellenkezőleg, szemrehányólag, sajátkezűleg, rendkívülileg*. Én eddig nyugodtan használtam a *-lag, -leg* ragot abban a tudatban, hogy nem véték a helyes magyarság ellen. Vajjon tévedtem?

K. L.

– *Felelet.* A *-lag, -leg* rag használata ellen a helyes magyarság szempontjából semmi kifogást sem tehetünk. A régi nyelvben még gyakoribb használatú volt, mint ma s a nép nyelve is, pl. Göcsejben és a székely földön igen gyakran használja és semmi okunk nincs arra, hogy az *-an, -en* raggal helyettesítsük. Az említett példák közül csak a *rendkívülileg* helytelen, mert elég, ha csak azt mondjuk: *rendkívül*. Épigy helytelen a *levélileg, szóbelileg, okirattal, jegyzőkönyvileg, átirattal* stb. eh. *levélben, szóval vagy előszóval, okirattal vagy okiratban, jegyzőkönyvben, átiratban vagy átirattal*.

MAGYARÁZATOK.

Simonyi Zsigmond hátrahagyott kéziratai. (L. Nyr. 53:86.)

4. Adatok, pótlások.

Fecs-tej colostrum, lac a partu primum, erste Muttermilch. Kreszn. s a NySz szerint először a PP-féle szótárakban. Ellenben sokkal régebben *csecs-tej* fordul elő, így 1612-ben, Komáromy: Boszorkányperek 76,82. Ebből lett a *fecs-tej* a feccsenéssel való képzettársulással, mint egy adat szerint *freccs-tej* a freccsenésről. (MTsz), mert *fecs-tej* magában szabálytalan öszetétel volna.

Odor, sodor, meder. Az *odor*-nak egy érdekes jelentése van a régi Tsz-ban: „Ahol a folyóvíz fenekén hosszan alá mélységet ás, arról az mondatik: a víz *beodrozta* magát, nagy a víz *odra*; székely szó.”¹ Itt eszünkbe jut a víznek *sodra*, s kérdés, ez az utóbbi nem az előbbi szó hatása alatt vette-e föl ezt a főnévi jelentést. Az *odor* ugyanis már 1708-ban megvan PP szótárában, mégpedig székely szónak jelölve, ellenben a víz *sodra* csak 1838-ban (Tzs. „*sodor* . . Faden des Flusses”). Nevezetes, hogy a *meder* szó is későn tűnik föl, csak Sz D-nál megcsillagozva.

Salap és származékai. *Salap* a 15. században régi szójegy-

¹ Persze azonos az „üreg” és „Grotte” jelentésű *odorral*. Ez a szó, amelyből Ballagi azt a híres melléknevet alkotta, hogy — azt mondja — „Grotesk: *odorjas*” (*ias* *jes* képző, mint *nyárfából* a *Nyárfas* és *eperből* az *Eperjes* helynév).

zékeink szerint valami fajta kalapot és átvitten (*vas salap*) sisakot jelentett. Később *salapos süveg* lett belőle, s ezt már Szarvas G. megmagyarázta a német *Schlapp hut*-ból; *Schlappe* a kalapnak le és fölhajtható karimája (így magyarázta Szarvas az ugyanilyen jelentésű *Klapphut*-ból a régi m. *kalapos-süveg*-et, s ebből vonták el szerinte a mai *kalap*-ot). *Salap* és *salapos-süveg* az újabb irodalomban nem fordul elő, de a népnyelv megőrizte ilyen alakban: *silapos kalap* (az *i*-re nézve vö. *Schnur*: *zsinór*), *silapsi kalap*, továbbá *salapol* *süvegel*, és átvett értelemben *silap*: rézedénynek púpos födele.¹ — Nézetem szerint a göcseji *lispás kalap* lekonyult, letüremlett k.; szintén csak a *silapos* átalakítása, sőt ebből lett a *lipsa tinó*, *lipsi malac* (lelógó fülű); vö. tiroli *schlapp öret* *mit schlapp herniederhängenden Ohren*.

Parányás, *pirintyes*, *pöröntyös*, a nyugati nyelvjárásokban mind a három a. m. lucskos, csatakos, vizes, harmatos (MTsz). Még más eltérő alakot használ Székely Sándor (Nuszbeke Sándor) Sámson c. költeményében 1911. 22. l.: a Tisza „*porontyös* részein költ az aranylile“, am. mocsáros.

Ung: vizi béka (Borsod, MTsz). Ungok ümmögése, békák vartyogása (az imént id. h.).

„*Süge* a malacnál nagyobb, de a süldőnél kisebb.“ (Ágia Adolf megjegyzése volt a Nyr 32:347. lapjának köv. közléséhez: „*Sügének* hívtuk deákkorunkban a pedellust.“ Egy halasi adat szerint a disznó tréfásan: *süge* (MTsz).

Tus: fölköszöntő. A MTsz-ban csak egy adat van rá, ezt megerősíti a következő ige: Maga sem vót vízivó, vízivó, mér meddig ét, *tusozott*, *tusozott* (az Abafi-kiadta Göcseji népdalok 105. lapján).

Momma. Ez a különös szó Jókainak egy úti rajzában fordul elő: „Ebben a mommában egy délceg gavallér alakja tűnt fel az ablakban“ (Úti rajzok 27–28, M Ktár). *Momentum*-mal függ-e össze? Népies szó? Egy *mom* szó előfordul két régi forrásban, de más a jelentése: egy mom sincsen, ne unum hilum est (Otrokocsi); egy mom sem, egy kukkot sem; nihil (Wagner Phras., mind a kettő a NySz-ban; vö. Nyr. 17:309). Otrokocsi gömöri szónak mondja, a MTsz. nem említi.

Közle. Ezt is úti rajzaiban használja Jókai (16), nyilván a komáromi népnelvből vette; én Esztergomból ismerem, Kresznerics Pápáról közölte.

Pengyóz: cicomázza magát (egy adat MTsz.). Előfordul egy iskoladrámában 1790 tájáról: „Job lesz, ha tanulgat, mint magát *pengozza* [így] s tükörbe bámulgat“ (RM Ktár 21:223). Vö. *pintyóz*, *pimpóz* stb.

¹ A harangláb tetejére Zalában (Somogyi Géza értesítése szerint) azt mondták: a *káskélája*; a MTsz egy adata szerint *káskéla* ernyős sipka=olasz *caschetto*.

Ragacsos: ragadós (egy adat a MTsz-ban). Vö. „Elébeem tart egy darab sárga *ragacsot*, mely kukoricával s egyébbel van keverve“ (hadi kenyér, Népszava 1919. VII. 6. 4c.).

Vatka, votka: pálinka alja, utója MTsz. Sok vidéken használják, a tót *vodka* átvétele (l. Ny F 19:18). Csokonai-nál is előfordul, l. Irod. Közl. 5:314: „Hol bienni[s]séged siratván a patkán, Magad tivornyázol tiszaháti vatkán“.

Viszkos? Micsoda verseket szoktatok írni? . . . Lantost, szapanost? Hát dudást meg viszkost mért nem? (Csokonai, l. Irod. Közl. 5:316). *Viszkol* az Alföldön a. m. ide-oda mozgat, húzgál MTsz. Tehát *viszkos*, aki a hegedűvonót húzgálja, hegedűs?

Díszlik: „szépen tenyészik, bőven terein“ (MTsz). A Pesti Vivatlapban 1845. 1100. l. beszéli Vahot Imre, hogy Veszprém vidékén egy leány „a virágzik, virul szó helyett a szép *díszlik* szóval élt széltiben“.

Sasóka, sas-szeg. Két mesterségbeli műszó, melynek használata még nem állapodott meg teljesen. Frecskay a német *Splint*-et fordítja a *sasóka* szóval (őt követtem én is nagy német-magyar kézi szótáramban), a *sas-szeg*-et nem ismeri. Szabó Miklós technikai zsebszótára (1912) viszont *sas-szeg*-nek fordítja a *Splint*-et és nem vesz tudomást a *sasóka* szóról. Acsády Jenő műszaki szótára szerint (1900) a *Splint* *saš-szeg* is, *sasóka* is, vagyis a kettő egyet jelent. Pedig ez tévedés. A székesfehérvári vaskereskedők a kettőt megkülönböztetik. A *Splint*=*sas-szeg*, melyet a Pallas nagy lexikona (XIV. köt. 908 l.) így ír le: „félkör keresztmetszetre vrt, lágyított drótból készített zárószeg, melyet összehajlítva dugnak valamely a kiesés ellen megvéendő csapszeg végén fúrt lyukba, ahol a keresztülhatolt véget szétfeszítve, ketté hajlítják, hogy magától könnyen ki ne eshessen. Leginkább csuklós kötések csapszégeinek biztosítására használják.“ Hasonló szerkezetű a *sasóka* (németül: der Kloben), csak a fejnyílása nagyobb, mert abba beleakasztják a lakatot. A *sas-szeg*nek a szára, a *sasókának* a fejnyílása a fontos. Megjegyzem, a *sasóka*ról lexikonaink sem tesznek említést. A két, egymáshoz nagyon hasonló szegfélének ez a megkülönböztetése a kereskedői nyelvben alakult ki. De hát — kérdezhetné valaki — hogyan nevezik őket az iparosok, akiknek szükségük van rájuk? Azok bizony — s ez szomorúan jellemző műhelynyelvünk gyöngye magyarságára — ma is csak *splint*-t és *klob*-t mondanak. A lelkes Frecskay János sok évtizedes munkája, úgy látszik, hiábavaló volt.

KELEMEN BÉLA

Repdes és rebeg. Dr. Szilády Zoltán a „rebeg“ szó jelentése után tudakozódik (MNy. 20:148.) Arra kíváncsi, hogy a *rebeg* szó valóban alkalmas-e a gyors röpdülő mozgás kifejezésére, — mert az ő nyelvérzékének úgy tűnik föl, hogy igen. Többek közt így szól: „A röpdül vagy repül igéből gyakorító képzéssel két alak állhat elő, a *repdes* és a *rebeg*. Ha az előbbi lassú ismétlést, az utóbbi igen gyors ismétlést fejez ki. Nem tudok róla, hogy használták-e ezt a *rebeg* alakot gyors szárnymozgás kifejezésére.“

A kérdéshez hozzászólva, Szilády Zoltánnak egy tévedését akarom helyreigazítani. Hogy a *rebeg* szót használja-e nyelvünk szárnymozgatás kifejezésére, tapasztalatból nem tudom, de igen valószínűnek tartom. A *rebeg* szó jelentését

Szilády nyelvérzéke igen helyesen sejtí, de eredetét tévesen állapítja meg. S ez az, amiért fölszólalok. A *rebeg* nem származhat a repül igéből. Ugyanis maga Sz. megállapítja, hogy ha a madár lassú ütemű szárnymozgatással, haladó mozgás nélkül függ a levegőben, akkor: „repdes“, ha pedig gyorsütemű szárnymozgatással, szintén haladó mozgás nélkül függ a levegőben, akkor: „rebeg.“ — Ha mindkét ige a „rep“ töből származnék, akkor a jele itéskülönbséget a képzők idéznék elő. Bár megesisik, hogy ugyanazon tö két származéka úgy elszigeteli egymástól, hogy a jelentés is ketté, sőt olykor ellentétessé hasad (v. ö. áld és áldkoz, átkoz), mégis ez oly ritka jelenség, hogy a szószármaztatásban csak az esetben fordulhatunk hozzá, ha különös okunk van rá és más magyarázatot nem találunk. Az tehát, hogy az egyik „rep“ tö mást jelentene, mint a másik „rep“ tö, nem valószínű. A jelentéskülönbséget tehát a „des“ és „g“ képző funkciójában kell keresnünk. Nem ismerek azonban oly nyelvtudományi megállapítást, amely szerint a -dos, -des, -dös képző a lassú ütemben való ismétlést, a g pedig a gyorsütemű ismétlést jelentené. S az a baj, hogy analog eseteket sem igen találni s így a bizonyításról le kell mondanunk. De ha megengednők is a képzők illetén funkcióját, még mindig baj van az etimológiával, mert a „rep“ töből *repeg* és *reppen* alakok a szabályszerűek, nem pedig a *rebeg* és *rebben*. Végül Szilády Zoltán is érzi — igen helyesen — hogy a *rebeg*, *rebben* igékben az ijedelem, félelem fogalma is bennlappang, mert, mint mondja: „a madár is fölrebben, ha ráijesztenek“. Ámde „rep“ töben nyoma sincs a félelem mozzanatának. Világos tehát, hogy másutt kell kereskednünk.

Szerintem a *rebeg* a *remeg*-nek $m > b$ bilabiális hangcserével előállott s egymástól nyelvtudatunkban ósrégen különszakadt alakja: *Remeg* > *rebeg*. A *rebben* az én származtatásom szerint természetesen **remben* > *rebben*. A *remeg* szó őseredetű jelentése bizonyára gyors helybenmozgás, rezgés lehetett. A remegés az ijedelem, félelem külső tünete lévén, a szó jelentéséhez társult a félelem fogalma is. Így jutott *remben* = *rebben* szóba a félelem s így jelent a rebegés remegést, azaz helybenmozgást. A madár tehát remeg, amikor rebeg Szilády nyelvérzékének mindenben igaza van, csak etimológiája téves.

BEBESI ISTVÁN.

Sturm auf Sigeth. „Szigetnek Hectora“ nem csupán a magyar költőknek volt ihletője, hős halála ismételt motívumául szolgált a német költészetnek is. Már a korabeli német népénekések számos történeti éneken örökítették meg *Graf Nikolaus von Serin* alakját (Leffler Béla: Magyar vonatkozású német népénekék). Majd a multba forduló romantikus költészet alakította drámai formában a szigeti hős tragikus sorsát (Werthes Frigyes 1790, Pyrker László 1810, Körner Tivadar 1812 és Gindl Lőrinc kéziratban maradt drámája)¹. Körner politikai vonatkozású drámája meghódította a német színpadot és a színpad közvetítésével általános népszerűséget szerzett a szigeti hősnek. A német középiskolákban ma is kötelező olvasmány Körner műve. (Dr. Deckelmann Henrik Deutsche Privatlektüre c. kitűnő könyvében, Berlin 1920. az Ober-Tertia iskolai olvasmányául ajánlja). Bizonyára Körner drámájának hatása alatt emlékezett meg II. Vilmos császár a szigeti hősről budavári pohárköszöntőjében: „Zrinyi és Sziget neve még ma is hevesebben dobogtatja meg minden német ifjú szívét.“

¹ L. Heinrich Gusztáv, Körner Zrinyi-drámája. Bp. Szemle 1892. 71:321. Továbbá Karenovics József: Zrinyi Miklós, a szigetvári hős költészetünkben. 79 l.

Hogy ez a megállapítás nem túlzott, hogy ezek a nevek valósággal közmondásos népszerűsége tetten szert a németek körében, annak érdekes bizonyossága Hebbel Frigyes egyik nyilatkozata. Hebbel 1836—38-ig Münchenben él és a stuttgarteri Morgenblatt számára küld tudósításokat. Negyedik levelében Strausz János, a népszerű zeneszerző hangversenyéről számol be és tudósítását a következő sorokkal kezdi: „Tegnap este Strausz átutaztában hangversenyt és bált rendezett az Odeonban. Az odaözönlő tömeg nem állt arányban a helyiséggel. Jellemző, de semmiképpen sem öröndetes az ellentét: hangverseny a Mozart szobor javára — üres padok, és itt — „*Sturm auf Sigeth*.” Sohasem voltam még akkora csődületben.” (Hebbel összes művei. I. osztály 9. kötet 384. l.)

Hebbel hasonlatának valószínű magyarázata, hogy röviddel müncheni tartózkodása előtt Hamburgban Körnerrel és Kleist Henrikkel foglalkozott, tanulmányt írt róluk és ebben részletesen fejtegeti *Zrinyit* is. (L. Szidon Károly: Hebbel és Magyarország. Heinrich-album 255 l.). Ekkor ragadhatta meg figyelmét, hogy a dráma elején Szolimán szultán, amikor elhatározza Szigetvár ostromát, többször is felkiált: *wir stürmen Sigeth!* Ezt a mondatot, szó szerinti szövegére nem emlékezve, alkalmazhatta megváltoztatott alakjában Hebbel, mert Körner darabjában a *Sturm auf Sigeth* fordulat nem található. Az idézőjel alkalmazása arra mutat, mintha Hebbel e pár szót valóságos szállóigének, vagy közismert fordulatnak tekintette volna.

A kifejezés közmondásos jellegére vall, hogy Simonyi Zsigmond Német és Magyar szólások c. gyűjteményébe is felvette a *Wir stürmen Sigeth* (így) kifejezést és Szemere Pál fordítását: *Szigetre vívunk*. Német szótár is, a Moriz Heyne-féle a *Sturm* és *stürmen* címszók alatt éppen Körnert idézi. (Deutsches Wörterbuch 3. k² 899. és 901. l.).

Ezek után talán nem merész a következtetés, hogy ez a kifejezés mint szállóige ismeretes lehetett, vagy az még ma is eredeti alakjában — esetleg a Hebbel-féle szabadabb alakításban, bár meg kell jegyeznem, hogy a két legelterjedtebb német közmondásgyűjtemény, a Wander-féle és a Lipperheide-féle, nem említi.

VERŐ LEÓ.

Ismeretlen szavak. 1. *Inti paraszt*. Járkálva a pápai piacon, veszeke-dés zaját hallom: Két városi kofa civakodott egymással. *Inti paraszt vagy!* szól az egyik a perlekedés hevében. *Te vagy inti paraszt!* vág vissza a másik. — Kérdőzködtem. *Inti* azt jelenti: igazi vagy hamisítatlan, de csak a paraszti vonatkozásban használják; jelenti a lelketlenséget, durvaságot, műveletlenséget és cinizmust; *inti paraszt* a legsúlyosabb sértések egyike, amellyel az emberek egymást illethetik. A kifejezés a háború óta került forgalomba. Különösen Veszprém és Vas megyében divatos a köznépnél.

HALMI BÓDOG.

2. *hencser*. Több helyen, így pl. Somogy megyében is hallottam a *hencser* szót, mint a diván vagy pamlag nevét. Szótárban nem találtam, a Tájszótárban sem.

3. *halandsa*. A pesti argótban nagyon elterjedt szó, s átvette az újságíró nyelv is, a. m. értelmetlen, zagyva beszéd, amely összefüggésnélküli szótágokból áll; *halandsázn*i, ilyen módon értelmetlenül beszélni.

T. Á.

Kérjük a Nyelvőr olvasóit, közöljék velünk, ha e szavak használatára vonatkozólag valamit tudnak. Különösen érdekel bennünket megtudni, vajjon az *inti paraszt* valóban a háború folyamán terjedt-e el, s milyen vidéken használják.

A szerkesztő.

ÁGAI-SZÓSZEDET. III.

Gyűjtötte Löw Immanuel.

meglappant kedély (Tárcal I 215)
meglapult; az ép — akadémia (Imit 1903, 99)
meglazult türelem (UH 350)
meglegyinti a nagyvilág lehe (UH 74) [309]
meglesheletlen titokban (Vn I)
meglohadt erek fonadékai (UH 206)
meglombosodik a határ (Vn II 234)
megmételjezi erkölcsünket (Tárcal I 333)
megnevezkedett (UH 328)
megnyikordul (a talyiga) (UBp 430)
megnyüstözve, rejtelmes szövőszéken (Vn I 218)
megoldó zsidbadás (Por 21)
megörölt szív (UH 339)
megporhanyult (Por 28)
megszalajt (Vn I 53)
megszedte szép feje lombját az idő (UH 120) [97]
megszikkasztva homlokát (Vn I)
megtaplósodott törzs (Tárcal I 308)
megtermékenyült; egy nagy csalódástól — szív (Por 44)
megtüskésedik (Vn I 175)
megtüskölve (Vn II 310)
megvette a rozsda (Tárcal I 371)
megzsarolt béna aggok (Vn I 419)
megzsibbaszt; az első fájdalom szótalansága —ja a szívet (Tárcal II 369)
megzsugorodott szárnyai (Imit 1901, 70)
ménkü sok gyerek (Mult és J. 1912, 232); menykü sok tolat (Mult és J. 1912, 307); ménkü nagy (Por 255); *mi a ménkűt* emleget? (UH 20); *mi a ménkűnek* pingáljuk le

(Por 232); *menydörgős ménkü* (Vn II 209)
mennyboltvivó kifakadás (Vn II 88); mennykapudöngető zsurnaliszták (UH 326)
mentekező bókolás (Por 227)
meredes; milordok — nek versenyt az oszlopokkal (Vn II)
meredő szem (Por 128) [398]
merengés; féltő — (UH 270)
merev sor (Vn I 351); az ethikának — kedő tételei (Por 289)
merő; mintha — rajnai bor volna (Vn II 135); — leikesezés, csupa szenvedély (UH 75)
mesemondó; Jókai — édes szája (UH 88)
messzevilágító elme (UH 203)
metsző gűny (Vn 164, 263); — gyorsítélet (Vn I 398); — megjegyzés (UH 206)
mindenegy (UH 223, 269, 58, 74; Por 15; Vn I 120, 389, II 41, 156, 151, 423)
mindenes; főmindenes (Vn I 409)
miskároló (Ha' 31)
mogorváskodik (Vn II 22)
mogyoróhéj (Vn II 334)
mohája a kőnek (Vn II 406)
mohás; erőd — foka (Vn I 157); — deszkák (Vn I 172)
mókus (Vn II 192); mókuskedv (Vn II 192)
mondainség (Imit 1906, 14)
morajló víz rengetegén (Vn II 316)
morgadalmas (UBp 414); morgadalom (Por 118, 194)
mormolás; forrás —a (Vn II)
mormotér (Vn II 82) [422]
morzsálkodik (Vn II 52)
motollázás; honmentő — (Vn II 138)
motoszkal (Vn II 158)
motozó állomás (Vn II 433); — pajta (Vn II 439)

munkabő főváros (Vn II 116);
munkamentes szünetek (UH 344) /

musta; a vastag csizmatalpot
 a — nem üti kellő daktilu-
 sokban (Vn I 236); levágta
 a —át (Vn I 348); rabvargák
 ütik mustával a bőrtalpat (UH 192)

muzeális hajlandóság (Vn II 380)

muszájkoldulás (UH 100); *mu-*
szajnak csontos ujjai (UH 73)

műleves (Vn II 254)

műtevő asztal (UH 221)

muzsafi (Vn II 171)

nagy; —bíró szent férfiú (Vn I 413); —hatnám törpeség (Tárcal I 364); — nőgatva (UBp 415)

nagyolt faragású kő (Por 272)

nagytehető font (sterling) (Vn II 30)

nagyzás hóbortja (Vn II 395)

napiparancsol; kí—ta onnan (Vn II 136)

naplopó szerszámjával a fotog-
 rafus (Vn I 134)

nehézkés járásnyelvét (UH 143)

nekieurópaisodott (UH 169)

némber (Vn II 156)

nép [=család] (UH 318)

népszólam; a bécsi — (Tárcal I 330)

nemzettség; ujságírók —e (Vn II 208)

nészfogó szőnyeg (Tárcal I 100)

nesztelen nyíló ajtó (Vn II 257);
 — olvasó szoba (Vn II 320)

névahagyás (UBp 411)

néz; hogy nála néznek Kossuth-
 nak (UH 117); nála nézek az
 ethnografiának (Ha' 2, 449)

nőhajlás; régi nemzetségek
 —ai (Tárcal I 305)

növényeny (Vn I 160)

nővénytisztató kert (Vn I 160)

nyalka, kacki (Vn II 300)

nyaratszaki (Vn I 39)

nyargalvást (Vn I 114)

nyavalykodás; nemzetiségi —
 (Vn II 387)

nyegle; hős és — (Vn II 139)

nyegleség (UH 265); vásári
 — (Tárcal I 305)

nyehintés; a jóllakás — (kútya)
 (Vio 42)

nyekergés (Vn II 106); nyeker-
 gett a falépcső (Vn 416);
 nyekeregve feszült át a csa-
 tornán (uo 328)

nyerges; a tető gerince — hor-
 padt (Por 113); *nyerges* láb
 (Vn II 337); (UH 355)

nyeszlett mai generáció; ilyen
nyeszlett kaszinó (Ha' 2, 464)

nyikkanat (Vn I 380)

nyílal, világga — (UH 76)

nyírés; a magyar — esélyei (Vn I 179)

nyirkos; a ködtől — koszorú
 (Tárcal I 345); — lomb (UH 191); — odvak (Vn II 418);
 — alagút (Tárcal I 363)

nyírok (Vn II 403); a — roz-
 dája (Tárcal I 371)

nyisszan (Vn II 392)

nyögvést beszélő (Vn I 216)

nyülfogható; az alföld leg —bb
 agara (UBp 219)

nyíllós fekete sár (UH 31)

nyurga (Kálmán) (Por 114);
 — pincér (Vn II 80); — el-
 pohosodott (Vn I 396); — és
hajlós termetű (UH 108)

nyuzsga ember (Tárcal II 380)

nyűg; a tekintete —ében meg-
 igaztatlanság (Vn II 139);
 —ös gyermek (Imit 1901. 70)

nyüzsgé; egy nagy — gubancba
 (Ha' 2, 431); — raj (Vn II 344)

nyüzsgő (Vn II 327); — a sok
 ember (Vn II 346)

nyüzsgés (Vn II 347; 422)

odaikus telegramm (UH 182)
odamerviül; a hold igézetes fényébe — egész lelkem (Vn I 319)
odarekeszt; a gondolat — ette a csatorna jegébe (Vn II 409)
odasóhajtott csíra (UH 339)
ódonas (Imit 1905, 19); (Vn II 45, 73, 79, 165)
ódonit (Vn II 15)
odvak; emberi — homályai (UBp 390)
ohózás; harsány — (Vn II 178)
ojtott; tatárba — ott európai, európaiba — tatár (Tárcal I 375); nyugatba — keleti csoda (Vn II 402); — (harrisvás) lábú férficseléd (Vn II 275); (vő ojtott lábszár II 167); térdbe — selyem nadrág (Vn II 311); — lábú (Hantok 183); — domestik (Tárcal I 330)
olajszínű arc (Vn II 424); — buja termétű asszony (Vn II 399); sötét *olajszínű* (Tárcal I 369)
ólmonehezen (Tárcal I 384)
ólmos érvék (Tárcal I 381)
oltogatta lelke szomját (UH 78)
olvasófogyatkozásban boldogult meg (UH 320)
ordas; *emberfaló* — (UH 171); — *háza* = farkastanya (UBp 398)
ordináre (durva) (UH 200)
ország rovogató lutrizás szabaddalma (kucséber) (UBp 381)
orfacsarintó bűz (UBp 428)
otromba milliói (Vn II 41)
osztályos; dicsőségének — ai (UH 70) 374)
otthonkás bizalmasan (Tárcal I)
ottragadás főoka (UH 56)
óvatos lomhaság (Vn II 344)

öblös bátár (UH 16)
ödöngők (Vn II 105)

ögyelegve (Vn II 150)
ökröndözött (Tárcal I 152)
öldök; sűrű fehér — alól a mélyen fekvő szem szikrázik (Tárcal I 366)
ömleteg; egy-egy — néni (Vn I 293)
önlovas (biciklis) (Vn I 102)
önösségünk (Vn II 334)
öntés; az urak jöttek ki vadkánászni az —ekbe (Vio 39); a Tisza — (UH 164)
örjület (Por 126)
örli fürja (Vn II 34)
örllő fájdalom (Por 15)
összeábdál; téltúl —t fabódék (Tárcal I 141); gyalultatlan deszkából —t koporsó (Mult és J 1912, 310); téltúl —t koporsók (Imit 1903, 113)
összecskorítá fogait (Tárcal I 352)
összelohadt, mint a szelelő harmonika (Por 71)
összeró; szétbontotta meg —tta az órát (Por 115)
összeszűr; amit összeszűrte lelkében a sors (UH 118)
összevelő vizsgálat (Por 169)
öztönös játék (UH 59)
öztövév vén ember (UH 302)
özvegyi fátýolában (Párizs) (Vn II 189)
özvegyiségre jutott fény, elárvult pompa (Homburg) (Vn II 125)

pákosztos Szellőm (Ha' I 7); — nyulász kutya (Vio 5); *pákoz* kutya (UBp 301); vi-gyed, kutyám a *pákoz*t (Szellő kutya) (Görbenap 149); *pákoz* loncsos kuvasz (Imit 1905, 29)
pamut-virány; a kis szőnyeg.. pamut-viránya (UH 352)
parányos fölözslás (Por 9)
pára; megeredt a jámbor pára (Vn II 182); a pokoli tűz bíboros *párájában* (Vn II 322)

párázat; konyhájának kísértő
párázata (Vn II 212); a
 nyárhő —a (Vn II 225)
parazsabb tűz (UH 305)
párkereső (fecske) (Tárcal I
 379)
pártlárnyalat (Tárcal I 356)
parupnyi (paraplé) (Tárcal I 372)
páskum (Tárcal II 21)
pást; vizének pástos partja (Vn
 I 81)
pászta; pipacsos — (Vn I 344);
 szőlő *pászidai* közt (UH 173)
pattantyús (tüzér) (Imit 1903,
 111); pattantyús legények
 (Vn II 47)
patlogás; fiakker — (Vn II 188)
patyolat; a Jungfrau — hó-ru-
 haja (Vn II 44); kerek —
 karján (Vn II 417); fehér —
 kendők (Vn II 193); tündér
 — keze (Vn I 151); a —
 apró kezét (Vn I 360, vö II
 17, 326); — párna (Vn II
 52); — tagok (Tárcal I 213)
pazán (Vn II 51); a muzsiku-
 sok... rángatják a pazánt
 (Tárcal I 145); hosszú —
 (UH 22)
pazarság (Por 39)
pecérdús hazánk (Vn II 161)
pedzi a dolgot (UH 338)
példálózás (UH 206)
pénzes; anakonda — teste (UBp
 397)
percenetek (Por 61)
percent; nagyot —ett valami
 fejében (Por 126)
pereputtya ellen (Vn II 284)
pernahajder (UBp 387)
perzselődött el fiatal élete (UH
 70)
pest; ércolvasztó —ek (Vn I 223)
petrence; —, boglya, kazal (UH
 156); a dákók — rudak (Vn
 I 144)
pezsdülékeny vér (Por 248)
pihe; lebegő — (Vn I 390);

pihéje a tenger hinárijából ke-
 rült (II 330)
pikás kozák (Vio 22)
pintyöke; buta — (Vn II 384)
píp; csirkét öli a — (Vio 4)
pipafaragó (Vn II 352)
pisla reggel (Vn I 185)
pityke; egy szem — (UH 298)
pitymallat (Vn II 332)
pitymalló viaskodásom (Por
 99); alig — élet (Por 172)
pittyenés (UBp 421); *pittyenet*
 (UBp 431)
pittyentés; egy —ből (Por 169)
plundra; selyem — (Vn I 383)
póc; párizsi — (Vn I 411)
poca; festék *pocák* (UH 66)
pócol; —ják föl (Vn II 392);
 föl kellett —ni... lágyékait
 (Vn II 276)
pofók, piros pozsgás (Vn II 258)
pohot nevel (Vn I 225)
pohonc (köpcös); kis — (Tárcal
 I 199)
pokolvas (Vio 6)
pókság (Vn II 203)
polgárosodás (Vn II 307)
pórázon (Vn II 315)
porcikájában (Vn II 416, Por 15)
por gomoly (UH 156)
pórias (Vn II 196)
porlandó hüvelye (UH 77)
poroszka; ringató — (Tárcal II
 339)
poroszkál; —nak utána (Vn I
 365); —ó lovacska (uo 407);
 ki —tak az ajtón (uo II 91)
portyáz; szerte—ó verbunkosok
 (UH 79)
potyára (Vn II 284)
potyogott a könnye (Vn II 355)
pozdorja; kender — (Vio 21)
pozsgás; — gyerek (Por 199);
 — lelki egészséget (Görbe
 nap 5); egy-egy —abb epit-
 heton (Por 104)
pörcös tejfölös csusza (Por 16)
pörgedelmes (Vn II 425)

pörmester = prókátor (Vn II 18)
puccor (UBp 328); *puccrot* (Vn II 256)

pucos feleség (Vn II 272)
puccs; labasi —ot (Vn II 256)
pudli; fejelt farkú —kutya (Ha' 55)

puffadó-lohadó vászna Vn II 53)
puffanes-burgonya (Vn II 213)
pufók kórikum (UH 75)
puhítottan (Por 28)
puli; — fajta; —ka (Vio 7, 38)

rabszolga (Sklavin) (Vn I 358,
rabvargák (UH 192) 361)
ragya; a tágas turf —i (Vn II 126); ragyas kövezet (UH 16)
ragyogvány (Tárcal I 151, 325)
ráér; van még —ő ideje (Imit 1905, 32)

ráfanyalódnak (UH 170)
raj; nyüzsgő — (Vn II 344);
 apró csónak —a reng (342)
rajzik; világgá — (Vn II 68);
 számtalanon rajzottunk ki
 füledt köpüiből (uo. 190)

rajzos; falragaszok és — hirde-
 tések (Vn II 349)

rajzremek (UH 73)
rándítás; kezének egy rándítá-
 sával (UH 68)

rángatózás; görcsös — (UH 237)

rápöködte a mérget (UH 92)

rásírja könnyét (Vn II 64)

rászarmazott (= örökölt) (Por 88)

rávicsoritja fogát (Vn II 402)

rebben; oda —t (Vn II 420)

reccs (Vn II 392)

reccsen; rá—i nótáját (Vn II 362); oda—i neki (U. o. 104)

reccsissenő (olv. reccsenő) polka
 (Vn II 311)

rekedt; tollában — (UH 105)

reklámos nagyítás (Vn II 380)

remegés; a hajó tartós —e (Vn

remeklés (UH 72) I 288)

remeklő tehetség (Vn II 396)

— kéz (UH 224)

remekség; a talmira vesztege-
 tett — (Vn II 165)

reménysztítás; búfelejtés és —
 (Por 282)

rendjelhajhászat (Tárcal I 313)

rengés; a tenger békitő —e (Vn II 317)

rengeteg; a morajló víz —én
 (Vn II 316)

révbejutás (Imit 1902, 74)

révedez; —ett (Vn I 354); —ő
 tekintet (uo 396); —ő sze-
 met (UH 348)

révén; az ellentét — növeljem
 a hatást (Vn I 407); a törté-
 ténelem — feltűzött fantázia
 (II 379)

rezdület (Vn I 202)

rezesbarna (Vn II 336)

riadalom; örvendező — (UH 182)

riadoz; álmában —, imetten
 szunyókál (Por 167); vizima-
 dár zúg fel —va (Vn I 291)

rideg; — állam (UH 72); —
 osztályozó (uo 73); — főn-
 ség (uo 102); — val (uo 341)

ridegség (UH 255)

rikangatva (Vn I 341)

rikkanva száll (Vn I 292)

rikolt —ó színű (Vn I 388)

ringás; kigyózó testének buja
 —ait (Vn II 264)

rivalgó trombita (Vn II 363)

rojtózat; ezüst —ú (Vn II 271)

rokonérzet (UH 83, 276, 235)

roppint; be is—otta (a cilindert)
 (UH 148)

rost; a holt izom —jai (UH 203)

rotyog nagyot —ott bennük a
 hazafiság (Ha' I 71)

rovogat; visszaemlékezéseimet
 —om (UH 39); —tuk a ne-
 mes ültetvényeket (UH 173);
 interview-rovogató reporter
 (Por 193)

sipogágog (a vizimadár) (UBp
sipogott (Vn II 161) [396]
sistereg (Vn II 165), mint a
 röppentyű — föl (UH 206)
sistergő szó (Por 191); tüze
 —bb kévékben csapott fel
 (UH 55)
sivalkodik (Vn II 341); —ó
 klárinét (uo. 363); —ás (uo.
 347)
sivár Karszt (Vn II 383)
sivítás (Vn II 316)
sívó szikláin (Vn II 387); a
 glecser — jege (uo. 10)
sodorít (Por 1)
sodorítmány (= szivar, tréfás)
 (Tárcal I 307)
sorjázik; más színezésben
 —tatja el (UH 268); bő ro-
 vatokban —tak el előtte (Por
 193). Emlékeimből —tatok el
 nehányat (Mult és J. 1915);
 —tatok előtte egy sereg raj-
 zot (Imit 1906, 7); hadd —tas-
 sam el (Imit 1905, 19); el
 —tatni a fülem mellett (Ha'
 24, 54)
sorközi írás kókleri ügyessége
 (UH 326)
sorsfelei; vitéz és bátor — (Vn
 I 111)
sugár; —kéve (Vn II 332; UH
 89); —özön (Vn II 358); ra-
 gyogó — óv (Tárcal I 371);
 a hold bővülő — szálai (Vn
 II 135)
suhog angol —ó (ostor) (Vio 22)
sunyi; — megátalkodott fővá-
 rosi tolvaj (UH 105); —vad
 paraszt (uo. 325)
surranó garçon (Vn II 80);
 apró hajók — bogarai (Vn
 345)
surgét vetettek neki és nyom-
 ban le is pihent (Imit 1917.
 179)
suttogvást (Vn I 361, II 7, 247;
 UH 253)

süldő doktor (Por 76)
süppedékes (Tárcal I 100)
sűrit; bevallom akkori —ése-
 met (UH 240)
sűrű ködfal (Vn II 351)
sűvít —ek a hízóimnak (UH
 329; —ő, (Vn II 25); —ve
 (UH 201, 233); —és (fűrészes
 reszelés) (UBp 376; Vn I
 380)
süvölvény (Ha' I 3); —ek (UH
 162)
szajha (Tárcal I 334)
szakadtig; gyönyörködni — (Vn
 II 35)
szakáll ütögetett (Vn II 155);
 fanyar — liget (UH 144); —
 tarló (Vn I 210)
szalag; a csontjaikat összefog-
 láló —ok (Vn II 138); fo-
 lyam —id (uo. 301)
szálfa; hatalmas — (Vn II 383,
 392)
szállásbőség (Tárcal I 355)
számtevő templom (Vn I 328)
szárny; neve —ra kapott (Por
 91)
szarvasgombás pástétom (Vn II
 180)
szattyán; vörös — (Vn II 271)
szavatosom (Vn II 391)
 „századvégi“ (UH 74)
szédelgő; szédületmentes —k
 (Vn II 150)
szedelőzködnék (Vn I 362)
szederjes (UH 231)
szédület (Vn II 234); —men-
 tes szédelgők (Vn II 150)
szeg; egymást —ő vonalaiban
 eltévedt a szem (UH 68)
szegül; akárhányszor —tem neki.
 hogy helyreökökentssem (UH
 székálló (UH 47) [250]
szekerke; baromfi —ék (Vn II 32)
szél; széllal bélelt lelkek (Vn
 II 215)
széledéskor (Mult és J. 1913.
 532)

szélhámos kókler (UH 248)
szelence; zengő — (Vn II 362)
szembeszöktetés erős szándékos-
 sága (Vn II 414)
személybátorság (Vn II 281)
szemérmeskedő dévajtság (Vn II 165)
szemfényvesztés (Vn II 214, 215)
szemöld (Vn II 326)
szemölcs (Vn II 280)
szemsorvasztó egyenesség (Vn II 137)
szemteke (Vn II 284)
szemtévesztő módon (Vn II 168)
szemverés (Vio 6)
szemvesztő hosszú zsinórban (Vn II 188)
szénapetrencse (Por 120)
szentségszegés (Imit 1905. 18)
szenvedelmes vadság (UH 140)
„szépönc“ (Por 107)
szer; ezen a hosszú —en (Vn I 336); a hosszú —en jobbra és balra (Mult és J. 1913. 529)
szeretellen végzet (UH 64)
szeresz; Offenbach nem lop, csak — (Vn II 309)
szernagy (utcasepróké) (UBp 415)
szerteszőkellő labdák (Vn II 126)
szertés; a véletlen —e (UH 110)
szertet; ereget egy bohó — (Vn II 162); a féltők sanda —e (uo. II 37)
szesszen; lidércfénye utolsót — (Por 23)
szétronszolás; a — mocskos mestersége (UH 207)
szétvillan; ezer sziporkában villan szét (Vn II 321)
szikár; (a szükség) — ujjai (Por 171)
szikkadó; — iny (Vn II 297); a sáros gyalogút —ban volt már (Por 65)
szikkaszt.; —otta baját (Vn II 159); —ani elsült, kiömlő

tarkóját (Vn II 70); homlokát —ja (Görbe nap 26, 46)
szikjas csapás (UH 31)
sziklafalók, felhőivók (Por 196)
sziklamorzsoló titáni dühe (Por 93)
szikrafűzér; vörös — a gőzhajóból (Vn I 286)
szikrázó; az elbeszélés — éle (Por 97)
szilaj eredetisége (UH 140)
szilas (Vn II 29)
szin; —ét-izét a műveltség adta meg (Imit 1906. 14); —én (víz) (Por 35); vázlatán várták, hogy —re derüljenek (UH 49); —esebbre váltotta... elbeszélését (UH 333)
színültig; szeretettel — tölt szíve (UH 79)
színvak; a fülére — angol (Vn II 62)
sziporka; ezer —ban villan szét (Vn II 321); — ástul (Vn 211); remény egy —ja (Por 61)
sziporkázik; taraja önszülte fényben — (Vn II 321)
szítál; nem —ja meg (rázza) a gyorsaság (Vn II 288); —ó kezében (Vn I 321); —ó állványok (Por 175); meg —va, nyilaló bordákkal (Vn I 129)
szivarcsutka; pállott —t bagózva (Vn II 366)
szívdobogtató nóták (UH 164)
szívós; makacs — állhatatoság (UH 349)
szóhánya; (az akadémia szótára) a francia — aranya (Vn I 323)
szoboszlai cipó (UH 81); —cipóvá dagadt (Ha' I 51)
szócsilingelés nagymestere (Vn II 134)
szólam; a párisi — gyöngyei (Vn II 190); kedves —ú lant (UH 307)
szólatlanul állnak (UBp 388)

szolgafa; a —ra akasztott bog-
rács (UH 302)
szomjazik; a tengert —om (Vn
II 321)
szórakoztató olvasmány (Vn II
318)
szorító deres (UH 297); a ke-
nyérnek — szüksége (UH 71)
szóródik; el —tak ha közelébe
jutottak (Vn II 318)
szortyog (Tárcal I 213)
szorulás; be — idején (Vio 14)
be —kor (uo. 33)
szóttyan; kedve —na (Vn II 178)
szózat; — fajunk (Tárcal II
84); ősök — szelleme (Tárcal
I 363); — kántor (UH 74)
— beszédek (UH 305); —an
(UH 272); semmi —ság,
semmi színészies nem volt
előadásában (UH 120)
szó; ismeretséget — (Vn I 289)
szókel; —tek (Por 35); —lés
(Vn I 396)
szőlőkacs (Vn II 422)
szőlőlombos lugas (Vn II 134)
szövetség; — kapocs, — kö-
zösség (Vn II 67–68)
szusz; hősi — (Vn II 138);
— fogyott lelkendés (Tár-
cal 384); —fogyásig (Vn I
50); —fogyasztó körmon-
datok (UBp 149); —fo-
gyasztó hápogás (Tárcal I
152); —fogyasztó hosszú
szó (UBp 402); —fogyha-
tatlan gőzerő (Tárcal II 42)
szuszakol; —t mint a cigány
fujtatója (UH 273); gőzgép
—ása (Vn II 331)
szusszantás (Vn II 7, 391);
(Tárcal I 384)
szűgy; —be vágva fejét meg-
fordult (UH 152); —be vágja
a szölke fejét (Ha' I 76)
szűkben-bőben (Tárcal II 365)
szűköl; forrva-fázva —t (UH
219)

szűnhetetlen sürgés (Vn I 38)
szűr; az élet fanyar heteit kel-
lemes órákká —te (Por 28);
—etlen állapotban (UH 155)
szűremény; (rózsaolaj) energi-
kus illatú — (Vn I 387)
szűrődik; nem vegyileg —tek
egymásba (Por 96)
szűz; a hegy embertalptól —
teteje (Vn I 112); a —i
Ryukan (vízesés) (Vn I 136);
—i belsejének titkát a ha-
bokba temeti (uo. II 332);
ébredő fa —ies szürke zöldje
(uo. I 175); —ies fakadás
(uo. II 265)

tagbaszakadt (Tárcal I 374,
380; UH 152)
tagfintor; hitvány — (UBp 397,
408); nyegle —aik (Vn II 22)
tagló nagyságú fokos (Vn I 390)
tagnyújtóztató, étvágyszerző
séta (Vn I 158)
tagos, lompos juháskutya (Vn
39)
tajt; ólom— (Vn II 228)
takarás (Tárcal I 297; UH
156)
takarosság; feddhetetlen — (Vn
II 180); csín, —, izlés (Por 40)
táltos (Vn II 421); ágaskodó
—a (UH 164); gyors —ok
(UH 192); négy —a (Vio
22); norman —ai (Vn II 179);
tüzes —ait (UH 68); vadul
toporzékoló — (Tárcal I 381)
tanulás = tudomány (Imit
1902. 67)
tanutalan, titkos éjfelen (Vn
I 422)
taplós; a korhadó cölöpök —
belén fölszívárog a nyirok
(Vn II 403)
tapsikolva (Vn I 341)
tar; testén — szigetek (Vio 39)
tarjagos hullám (Vn II 46);
— felhő (Por 129)

tarkó (Vn II 70)
társzékér; csinos — ei (Vn II 186)
tartomány; se maradás, se —
 (Tárcal I 88; UH 31; Ha' I 26); se — se maradás
 (Vio 19)
tat; a — ra sietett (Vn I 169)
tatarozó agyag (Por 113)
tátongó úr (Por 8)
tébolyító türelem (Vn II 263);
tehenkedik; nem — rá a szóra
 UBp 409)
tékozol; a reklám — hogy meg-
 gazdagodjék (Vn II 253)
telehint (UH 75)
telipók, görheny táltos (Ha' I 5)
telivér fiakkeres (Vn II 188)
téltűl (Tárcal I 141); — össze-
 tűzdeltek (Vn I 137); — ösz-
 szetűzött fichu (uo. II 440);
 — megegyengetve (UBp 395)
tengeri nyavalya (Vn I 296, II
 330, 377; (Tárcal I 256) száraz-
 földi — nyavalya (UH 151)
tépelődik (Por 3)
tér; az ember külföldön — rá,
 hogy... (Vn II 312)
terebélyes (UH 272)
terécselő (UBp 396)
terepély; — szárnya nőtt (Por
 245); — szárnyú sasok (Vn
 I 131); — fa (uo. II 43);
 hársfa — e árnyékában (uo.
 II 61); virágzó — fa (Por 356)
térdmerekítő; szivdobogtató,
 lélegzetfojtó, — kereset (UBp
 435)
termékeny gondolkodás (UH 307)
testörlő; lélekfogyasztó, —
 munka (Por 329)
telemes; évekre —, boldogságra
 rövid (Por 256)
tétova; — körvonalak (Vn II
 221); — nélkül (uo. I 170)
tetőpup; ódon — jaival (Vn II
 300)
tetszik; — ett-e föl izmosabb te-
 hetség (UH 46)

tévelygés és tévelyítés (Vn I 423)
tévő; nehéz vas — k (Vn I 287);
 a kenyérsütő elejébe akasz-
 totta a — t (Vio 38); a — k
 csattogó dőreje (Vn I 287);
 odatapasztotta magát az ab-
 lak elé — nek (Ha' I 26)
tikkadt figyelem (Vn II 15)
tiló; a — lába (Vio 21)
tilol; a tavalyi — t len (Vio 35);
 a meg — t kenderfark (uo.
 21); ki — ta-gerebenezte (uo.
 41)
tincs (Vn I 418)
tisztás; testén sajgó — ok (Vio
 39)
tohonya nagy legény (UBp 247)
toj (Vn II 423)
tokány (Vn II 111)
topán (UH 82)
toporzékol; — ó táltos (Tárcal I.
 381); — ó kendős paripák
 (UH 67)
toppanás; otromba — ok (Por
 88)
torló igazság (UBp 390)
torzít — ó leírás (Tárcal I 334);
 — ás (UH 57); a fönségesnek
 — ása (Vn II 165)
tótágast áll (Vn II 424)
tőből metszett magyar (stilus)
 (Por 152); — magyarság
 (UH 15); — alakjai (UH 51);
 — magyar színművei (UH
 157)
tögy; bőven tejelő — (Vn II 10)
tökfedő (köcsögkalap); bolondos
 — (Por 70)
tömény (thymian?) a zsálya és
 — (Vn I 113); nyujt neki
 — t (UH 63)
tömködje tele (Vn II 204)
tömpe; — orr (Vn I 418); a
 tengeri oroszán — orra (Vn
 242)
tömzsi kezei (Vn II 273)
tönk; merő — fák temetője
 (Vn II 200)

töpödt kukorica (UH 264)
töporodik; relief mappává —ött
 (Vn II 235)
tördelés; nagy idő, úgy — körül
 (Vio 39)
töremlés; (Imit 1900. 25); ránc
 — (UH 66); a ruha kelmé-
 jének kétes —e (UH 340)
törleszkedik; —ő kóntrás (UH
 24); —ésből (UH 136)
törtető világ (UBp 342)
tövises mesterség (UH 332)
tud (=vél); azt —ta (Imit 1906.
 16)
tudatlanka (Vn II 385)
túlbeszült idegek (Vn II 317)
tuli pajkos leányzó (Imit 1905.
 30)
tulipiros; a — és kérélen
 rózsaszín (Por 291); a szélső-
 bal — színei (Por 92)
tülkarcsú hölgy (Vn II 104)
turha; undok — (Vn I 96)
turhálkodás; harsogó — (Vn I
túrja-tolja (Vn I 419) [191]
turján; a — szélén (UH 301)
tűz; a magyar kártya egyik
 —ján (Vn I 370)
tűkrözet (Tárcal I 371)
tűnődik; —ő pástortermészet
 (Vn I 399); —ő juhász (UH
 74); csendesen —ő pásttor-
 ember (UH 168)
tűszkölő hajóraj (Vn I 140)
tyűkság (Vn II 35)
ural; melvet —jon a félvilág
 (Por 273)
uszvást (UH 31)
utcaszer; (UBp 420); nagy
 —ek (uo. 385); széles —
 (Vn I 300; UH 100); nagy
 — (Vn I 324; II 306; I
 226)
útnyitó cédulka (Vn II 174)
útszéli művészet (Vn II 201);
 olcsó — politika (uo. 197)
útvesztő (Vn II 398)

üdvövesztő; a csöndes, ezen
 egyedül — nemzeti színjáték
 (Ha' II 77)
üdvösségfogható (Por 290)
-ügetés; szapora — (UH 31)
ünnepes nap (UH 112)
ünneptagadó; fertőzetes — (Vn
 I 414)
űrűhát (Vn II 359)
ülközött; a férfiak hülyesége
 már ily korán — ki rajta
 (Vio 51)
ütöget; a szakáll — (Vn II
 115); —ő fűszál (uo. 254)
üvegtető (Vn II 308)
üvvölts; rekedt — (Vio 39)
üzérség; szemérmetlen — (UH
 116)
vadóc magyar (UH 15)
vadon; a Vértes —a (Vn II 381);
 a saláta nyers —a (UH 352)
vadonkelt nóta (UH 156)
vadrUCA (Vn II 379)
vagdal; hüvelybe fojtott —vány
 = debreceni szalámi (Vn II
 257)
vágtató fiatalság (UH 319)
vaj; ennél —abb szívet nem
 ismerek (Por 231)
vájkál; zsebemben —tam (Vn
 II 174)
vajudás; a — kora (UBp 412)
vájulat (Vn II 231)
vakarcs; a népesség —a (UBp
 379)
vakkant; egyet —ott (Vio
 41)
vaksarkantyús csizma (UH 287)
vaksifényét (Vn II 411)
vállas; erősnyakú és — (UH
 109)
való; erős —ja (UH 140); el-
 omlott —jában (uo. 279)
válogat szárnya —ja (Vn II
 163)
vált; a modernséget —ott kö-
 zéposztály (Imit 1906. 10)

varázsfolyadék; edző — (Vn II 317)
varázslatos tünemény (Vn II 45)
vargaböti (Vn II 279)
vargacég (Vn II 351)
varrány; csizmák —ai (Vn II 116); sötétkék — égszín keztyű (uo. 273); hármás —ű keztyű (Tárcal I 375)
vashólyag; piros — (Vn II 234)
vásik; vásító vadkörte (Por 95); vásottság (Vn I 391)
vaskalapos (Vn II 163, 164)
vaskötelesség (Vn II 384)
vasorom (Vn II 154)
vaspatkós bivalybőr bakkanacs (Vn II 315)
vastagnyakú republikánus (Vn II 67)
vasúti; tehéti, mert — (Vn II 42)
vékony; a paripa vékonya (Vn I 362)
vendégfürők (Vn II 265)
vendéghaj (Vn I 411, 426, II 265)
vénhedő legények (UH 204)
vérengző gúnykép (Vn II 172)
vérez; —i mellét (Vn II 64); csak mikor a nap süt, —zük egymást (Por 286)
vérhányó (Vn II 185)
vérmesít; nem —ette forró szívünket (Por 220)
verődik; nyüzsgő gubancokba —ve (Vn I 407)
verőfény; képzelete —ében (Vn II 397)
versemény; zengő — (Por 215)
versike, mely hajlós és remekül van cizellálva (Por 58)
vérszem; a — politikája (Tárcal I 354)
vértfogás; izgató — (UBp 398); szörnyű — (uo. 358)
veszejt; magába —ett (UBp 406); magába —ette (Vn II 385); magukba —enek minden leányszívet (Imit 1900. 29)

veszett-adta kölyke (UH 95)
veszteg; —ülésben (UH 52); a — anyag súlya (Vn II 230); — hintázás (Por 256); a karját hagyja — (Por 75); ami itt —, az csupán a hajó (Vn II 234); fogadják — ledérkedését (Vn 315); van tehát — mozgás is (UH 193)
veszteget, a talmira —ett remek-ség (Vn II 165)
vet; kőalapra —ett erő (UH 72)
vetéllő; a történelem —jével (Vn II 203)
vetkezet (Tárcal I 328)
vidám komolyság (UH 205)
vidámságos tanyája (Vn II 162)
vidékbeli; mindnyájan a vidék-beliek (UH 32)
vigalmos moraj (Vn II 308)
vigéc (Vn II 58)
vihadar; a vád —jai (Tárcal I 393)
vihogás; boldog — (UH 67)
vijjog; a víz rengő lapján el —ó fecske (Vn I 365); boldog —ással (UH 76); rekedt —ás (Vn I 311); a sirály kínos —ása (Vn II 332)
világbücsű; a nagy — (Vn II 243)
világjáró gőzös (Vn II 392)
világnézet; vidám — (Por 40)
világölelő lelke (UH 292)
világravalóság; a latin fajnak rászarmazott finom —a (Por 88)
világszép város (Vn II 305)
világtárlat (Tárcal I 315, 316)
villámol; sugára — végig (Vn II 332)
villanó élc (UH 206)
villás rúd (Vn II 179); — szakállú (UH 183)
vinke; magyar — (Vn II 382)
vinnyog; ébren —ott (Imit 1906.
vinnyogás (Por 172, Vn I 174)
a csecsemők panaszos —a (Vn I 86)

virradásos kocsmák (UBp 408)
virulat; vidám — ú cserjék (Vn I 200)
viseltes (Vn II 380)
visító klarinét hang (Vn II 321)
visszarepíti vágyait (Vn II 163)
visszaverődési (reflex) cselekvés (Por 20)
vitélzkötés; sallang és — (Por 153)
vív; víjják a magas eget (Vn II 43); magasbra —jon apjánál (UH 70)
vízdombok (Vn II 321)
vizsga hiúztekintet (Tárcal I 393)
vonalzene; taglejtésének gyöngén hullámozó —éje (Vn I 227)
vikedlis (Tárcal I 324)
zaboláz párducot —ott meg (Vn II 360)
zaj (Vn II 422); —talan város (uo. 420); —kerülő családias férfiú (UH 61); hintó —fogó gummitalpa (Vn I 228); —ongó gitár (uo. II 363); —os ifjú (UH 91); —oskodás (Por 96)
zaklatott kusza zongora (Vn II 329)
zárkozott (Vn I 404); édes —ság (uo. 309)
zászpa; hunyor vagy fehér — (Vn I 148)
zeke (UH 16, 82, 110); bársony — (Vn II 311); csikos — (Vio 7)
zendülő természete (UH 76)
zenesarc (Vn II 362)
zenezápor (Vn II 364)
zengő szelence (Vn II 362); a hegedű — fája (Por 311)
zengzetes; nyelvünk —séje (Tárcal I 336)
zergeszakállas vadászkalap (Vn II 85)
ziháló mellet (Vn II 46); — mell-

kas (Por 167); — lélekzettel (Tárcal I 351); — tüdő (Por 159)
zivatár; gomolygott a — (Vn II 326)
zizeg; —ő tündérek (Vn II 135); finom —és (uo. 357)
zizzenő rovar (Tárcal II 32)
zokkanás (Vn I 174)
zománca csillogását (Vn II 402)
zongora; kusza — (Vn II 319, 320); fia — (uo. 20)
zordon; — hajdan (UH 193)
zordonkodás (UH 202)
zordonság; enyészetes — (Vn I 115)
zög; e ház minden —e-sarka (Imit 1906. 24)
zökkent; nyomba — (Tárcal I 355); hogy helyre —sem (UH 250)
zöngéje (UH 156)
zöngelmes (UH 233); (Tárcal I 199); — és lány nyelv (Tárcal I 162); — nevetés (uo. 301); — olasz nyelv (uo. II 385)
zötyögtető hátsó ló (Vn II 5)
zötyönt; a vacsorát úgy meg —ette bennünk (UH 268)
zugoly; sötét — (Vn II 365)
zúgó; hegyi — (Vn II 34); — pokol (Tárcal I 318)
zuhadar; pusztító — (Vn I 175)
zuzamfű; bűvös — (Vn I 129)
züllött ház (Imit 1903. 101)
zűr; tarka — (Vn II 116)
zsalugáter (Por 114); zöld — és ablak (Por 64)
zsibbevaló (Vn II 23, 250, 274, 276; Tárcal I 368)
zsendice; (Vn I 159); akár a —t látnám villámlani (Ha' I 79); Nem villámlik már a — (Ha' I 91)
zsib; kincset érő —ei (Vn II 413); mihaszna —ek (Tárcal I 305)

zsibbadás; hideg — (Por 2);
 joleső — (UH 62); megoldó
 — (Por 21)
zsibongás (Vn II 420)
zsidóköz (Imit 1901. 78)
zsinór; hosszú zsinórban álltak
 (Vn 188); hosszú —ban ha-
 saló asszonyok (Vn 288)
zsivaj; kábitó zshivaj (Vn II 200)
zsombékös part (Vn II 379)
zsong; bőrzéje — (Vn II 110);
 — a vita (Tárcal I 356);
 vigálmos moraj — (Por 308);
 —tak a vidéki fiatalságtól
 (Por 116); a ház —ott (Tárcal
 329)
zsongó beszélgetés (Por 21); —
 legyet (UH 62); borongó, —

dongó (Mult és J. 1912.
 147); — ebédlő (Vn II 80);
 — szobogarak rajából (Vn
 II 357); tízféle nyelven —
 békétlenség (Vn II 440)
zsongás; lágy — (Vn II 234);
 a — lágy suttogássá válik
 (Por 172); álmhozó —
 (Tárcal I 307); a nagy világ-
 búcsú száznyelvű —a (Vn
 II 243)
zsongító hatás (Vn II 62)
zsöng; humoros —éi (UH 70)
zsörtölődött (UH 95)
zsugorgott (Vn 418)
zsugoriság (Vn II 66)
zsup; egy — szalma (UH 276);
 —födeles ház (Vn II 408)